

Kennissynthese Sociaal Werk Versterken van het alledaagse leven

Rapportage pijler 3

Colofon

Auteurs: Krista van Mourik, Els Kok
Projectleiding: Sonja van Rooijen, Mariël van Pelt, Saskia
Keuzenkamp
Eindredactie: Joke Martens
Beeld: 123RF

Augustus 2023
© Movisie

Te downloaden via: www.movisie.nl

In opdracht van ZonMw

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren. Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	5
1.1	Doel van de kennissynthese	5
1.2	Methode	5
1.3	Uitwerking van de onderzoeksthema's	6
	Deel 1	9
2	De betekenis van het sociaal netwerk	10
2.1	Begripsverheldering	10
2.2	Kwaliteit sociaal netwerk	12
2.3	Rol van professionals	15
3	Bevorderende en belemmerende factoren	19
3.1	Beperkte mogelijkheden bij sociale contacten	19
3.2	Balans in relaties	20
3.3	Mogelijkheden aanboren en versterken	21
3.4	Ruimte krijgen, ruimte nemen	24
3.5	Werken vanuit visie	24
4	Methodische aanknopingspunten	26
4.1	Methoden	26
4.2	Interventies	27
4.3	Interventies versterken	31
5	Kennishiaten	32
	Bronnen	34
	Deel 2	40
6	De betekenis van het alledaagse leven	42
6.1	Begripsverkenning	42
6.2	Mensbeelden	46
7	Diversiteit van het alledaags leven	53
7.1	Jonge moeders	53
7.2	Kinderen in armoede	54
7.3	Mensen met dementie	55
7.4	Mensen met verstandelijke beperking of psychische aandoening	56
7.5	Conclusies uit de studies	57

8	Relevante theoretische benaderingen voor sociaal werk	59
8.1	Capability Approach	59
8.2	Empowermentbenadering	60
8.3	Herstelondersteuning	62
8.4	Presentie	63
9	Bevorderende en belemmerende factoren	64
9.1	Opereren in een praktijk met conflicterende mensbeelden	65
9.2	Relationeel werken	67
9.3	Werkalliantie	68
9.4	Ervaringsdeskundigheid	70
10	Methodische aanknopingspunten	71
11	Kennishiaten	75
Bronnen		77
Bijlage 1	Deelnemers expertbijeenkomst Versterken van het alledaagse leven	81

1 INLEIDING

1.1 Doel van de kennissynthese

In 2020 is er een inventarisatie gemaakt van maatschappelijke vraagstukken, om tot een landelijke *Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk te komen* (Hooghiemstra en Van Pelt, 2020). Doel van het initiatief is om de positie van sociaal werkers te versterken, zodat ze voldoende toegerust zijn om de complexe vraagstukken aan te pakken. In de *Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk* werden er vier 'pijlers' geformuleerd voor de agenda, namelijk:

1. Versterken van sociale samenhang;
2. Bevorderen van inclusie;
3. Versterken van het gewone leven;
4. Door laten klinken van de stem van de burger/inwoner.

Deze kennissynthese betreft pijler 3, Versterken van het gewone leven, in navolging van de Angelsaksische literatuur ook wel het alledaagse leven genoemd (zie p. 6).

Het doel van de kennissynthese is om zicht te bieden op de bestaande en ontbrekende kennis op het gebied van versterken van het gewone leven. Zo blijkt dat meer kennis nodig is over de toepassing in de praktijk van al bestaande kennis over netwerkgericht werken en netwerkversterking, maar ook over de redenen waarom de bestaande kennis niet altijd toepasbaar is in de praktijk. Er blijkt onduidelijkheid te zijn over wat dan precies dat 'gewone leven' is en daarmee ook over wat versterkt moet of kan worden. Meer kennis is nodig over wat de opvattingen vanuit het perspectief van inwoners zelf zijn, hoe beleidsmakers hiernaar kijken en wat de opvattingen zijn van professionals die ondersteuning bieden (Hooghiemstra & Van Pelt, 2020).

Voortbouwend op de *Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk* en op de expertbijeenkomst die ter voorbereiding van het literatuuronderzoek is georganiseerd, staan in deze kennissynthese twee thema's centraal, namelijk: 1. Netwerkgericht werken en netwerkversterking, en 2. Centraal stellen van het alledaagse leven. De kennissynthese geeft antwoord op de volgende vragen: Welke theoretische kennis, praktijk-, ervarings- en methodische kennis voor en van het sociaal werk is al beschikbaar voor 1. netwerkgericht werken en netwerkversterking en 2. het centraal stellen van het alledaagse leven?

1.2 Methode

Voor de kennissynthese hebben we een expertbijeenkomst georganiseerd en een literatuuronderzoek verricht. Hieronder is uitgewerkt hoe de expertbijeenkomst richting heeft gegeven aan het opstellen van de onderzoeksvragen binnen de afzonderlijke thema's, en hoe het literatuuronderzoek is uitgevoerd.

Expertbijeenkomst

Voorafgaand aan het literatuuronderzoek hebben we een bijeenkomst met experts georganiseerd om de meest relevante thema's uit de *Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk* te destilleren rondom de pijler 'versterken van het gewone leven' en focus te bepalen voor de kennissynthese. Bij de bijeenkomst waren

zeven personen aanwezig met kennis uit wetenschap, (vak)praktijk en opleidingen sociaal werk en ervaringsdeskundigheid (zie bijlage). Tijdens de sessie is gevraagd wat de meest urgente vraagstukken en kennislacunes zijn binnen het vraagstuk 'centraal stellen van het alledaagse leven'. Vervolgens zijn de experts met elkaar in gesprek gegaan om tot de meest urgente vraagstukken te komen. Van deze expertsessie is een verslag gemaakt, welke is geanalyseerd om twee thema's, waarop deze kennissynthese zich focust, te selecteren. Hieruit zijn aandachtspunten voor de uitwerking van de twee thema's gekomen.

Literatuuronderzoek

Er is een literatuuronderzoek uitgevoerd, waarbij voor het zoeken van literatuur voornamelijk gebruik is gemaakt van wetenschappelijke databases als Web of Science en Google Scholar. Daarnaast maakten we gebruik van de hbo-kennisbank en databanken met effectieve interventies. Ook hebben we een uitgebreide search uitgevoerd op google naar zogenaamde grijze literatuur. Verder hebben we gebruik gemaakt van de referenties en kennisbronnen die zijn benut voor de *Kennis & Onderzoeksagenda Sociaal Werk* en de suggesties die door de experts zijn gegeven. Bij voorkeur maakten we gebruik van peer reviewed artikelen, meta-analyses en systematische reviews. Daarnaast selecteerden we in principe alleen artikelen en publicaties die niet ouder zijn dan 2010, met uitzondering van theorieën.

We hebben gezocht op (combinaties van) de volgende zoektermen in het Nederlands en Engels:

Netwerkgericht werken AND sociaal werk(er)

- netwerkgericht OR netwerkversterking OR schaduwwerk OR netwerken versterken
- sociaal werk OR sociale werker OR social care OR social domain
- (effectieve) interventie OR methode OR werkmodellen netwerkversterking
- social networks OR social support OR network of agencies OR strengthening the social network

Benaderingen alledaags leven AND sociaal werk(er)

- mensbeeld OR benadering OR paradigma OR denkkader OR logica OR perspectief OR stereotype OR mensbeeld sociale domein OR mensbeeld professionals
- alledaags OR leefwereld OR gewone leven OR levensdomein OR dagelijks leven OR goede leven

De zoektermen leverden publicaties op die we op relevantie hebben doorgenomen. Tijdens het nader bestuderen van de publicaties hebben we via de sneeuwbalmethode naar aanvullende literatuur gezocht.

1.3 Uitwerking van de onderzoeksthema's

De twee thema's 'netwerkgericht werken en netwerkversterking' en 'centraal stellen van het alledaagse leven' zijn afzonderlijk uitgewerkt en presenteren we in twee delen. Voor ieder thema gaan we nader in op de begrippen zelf, beschrijven we de door ons gevonden kennis, en geven we aan het einde van ieder deel een korte analyse van de kennishiaten. De kennissynthese biedt geen volledig overzicht van alle kennis die reeds beschikbaar is, maar geeft wel een goede indruk van de thema's die al veel of juist weinig zijn onderzocht.

Deel 1 – Netwerkgericht werken en netwerkversterking

Versterken van het alledaagse leven betekent ook het inzetten op de informele relaties in het gewone leven. Er is de nodige kennis ontwikkeld op het gebied van netwerkgericht werken en netwerkversterking. Toch blijkt onder andere uit de vragen van sociaal werkers in de praktijk, dat het nog steeds niet eenvoudig is om de potentiële krachten rondom een persoon, ook een persoon in een kwetsbare positie, optimaal te benutten (Hooghiemstra & Van Pelt 2020). Zoals hiervoor aangegeven, is er de nodige kennis ontwikkeld op het gebied van netwerkgericht werken, maar blijft het in de praktijk moeilijk om die kennis toe te passen. Wat weten we hierover? En wat zijn redenen waarom de bestaande kennis niet altijd toepasbaar is in de praktijk? Daarnaast is kennis nodig over de grenzen van het aanboren van informele krachten: wat kun en mag je verwachten van de inzet van inwoners zelf? De experts die aanwezig waren bij de expertbijeenkomst benoemden daarnaast dat er doorgaans weinig aandacht is voor de intrinsieke waarde van het sociaal netwerk. Hierdoor kan netwerkversterking te instrumenteel ingezet worden. De vraag is wat sociaal werkers nodig hebben om te werken vanuit de intrinsieke waarde van het sociaal netwerk. Al met al wordt benadrukt dat de uitvoering van netwerkgericht werken in de praktijk complex is.

Deel 1 van deze kennissynthese geeft zicht op:

- Hoofdstuk 2: De betekenis van het sociaal netwerk als ook kwaliteitskenmerken en de rol van professionals in relatie tot het sociaal netwerk.
- Hoofdstuk 3: Bevorderende en belemmerende factoren voor netwerkgericht werken.
- Hoofdstuk 4: Methodische aanknopingspunten.
- Hoofdstuk 5: Kennishiaten gebaseerd op de inzichten van de kennissynthese.

Deel 2 – Centraal stellen van het alledaagse leven

In de *Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk* wordt gewezen op de cruciale rol die sociaal werkers spelen in de 'zo lang gekoesterde, maar moeilijk realiseerbare beleids- en ook burgerwens om ondersteuning beter te laten 'aansluiten bij het gewone leven'. Vragen die uit de praktijk zijn opgehaald laten zien dat er spanning is tussen verschillende opvattingen van 'aansluiting bij het gewone leven', bijvoorbeeld tussen het beleid en de cliënt. De verschillen zijn vaak impliciet. Dit leidt tot verwarring en ook ineffectief handelen. Er blijkt behoefte aan meer inzicht in de verschillende opvattingen over de kenmerken van een goed dagelijks leven en de wijze waarop een sociaal werker met deze verschillen kan omgaan.'

Op verzoek van de experts is 'gewoon' vervangen door 'alledaags' of 'dagelijks' om de associatie die 'gewoon' heeft met 'normaal', en daarmee ook met 'abnormaal', te vermijden. Dit is in lijn met de Angelsaksische literatuur waarin gesproken wordt over 'everyday life' en soms ook 'daily life', begrippen die zich inderdaad goed laten vertalen in alledaags of dagelijks leven. De focus is gelegd op wat genoemd werd de 'meerstemmigheid' die bestaat over het centraal stellen van het alledaagse leven. Wat zijn de (impliciete) logica's van waaruit mensen handelen? Welke beleidsparadigma's zijn er en wat betekent dit voor het sociaal werk? Hoe gaan sociaal werkers met deze verschillende opvattingen en handelwijzen om?

De opbrengst van de literatuursearch leerde ons dat er geen systematische reviews of meta-analyses beschikbaar zijn. Er blijken ook weinig peer-reviewed artikelen gevonden die antwoord kunnen geven op de onderzoeksvraag. We kunnen wel afleiden dat er Angelsaksische peer-reviewed artikelen zijn die inzicht geven in het alledaagse leven van specifieke groepen mensen en in relatie tot specifieke vraagstukken. Deze artikelen laten zien waarom het van wezenlijk belang is om aandacht te geven aan die geleefde

realiteit van mensen¹. Het is echter een te grote hoeveelheid artikelen en ze zijn te exemplarisch om bruikbaar te zijn voor de kennissynthese. Dit betekent dat de evidence basis voor deze kennissynthese beperkt is.

Deel 2 van deze kennissynthese geeft zicht op:

- Hoofdstuk 6: De betekenis van alledaags leven.
- Hoofdstuk 7: Diversiteit van het alledaags leven.
- Hoofdstuk 8: Relevante theoretische benaderingen voor sociaal werk.
- Hoofdstuk 9: Bevorderende en belemmerende factoren.
- Hoofdstuk 10: Methodische aanknopingspunten.
- Hoofdstuk 11: Kennishiaten gebaseerd op de inzichten van de kennissynthese.

---

¹ Zie bijvoorbeeld de artikelen in het themanummer Everyday life and the boundaries of social work van Nordic Social Work Research (2019), 9:2.

DEEL 1

NETWERKGERICHT WERKEN EN NETWERKVERSTERKING

2 DE BETEKENIS VAN HET SOCIAAL NETWERK

2.1 Begripsverheldering

Dit hoofdstuk start met een begripsverheldering van sociaal netwerk, waarbij aandacht is voor de betekenis en functies van het sociaal netwerk. Ook wordt stilgestaan bij de rol van de sociaal werker in relatie tot het sociaal netwerk van een cliënt, oftewel een persoon waartoe de sociaal werker een relatie heeft als professional. Hierna volgt een verdieping aan de hand van theoretische benaderingen die de betekenis van sociale netwerken uiteenzetten. Zo wordt stilgestaan bij de begrippen sociaal kapitaal, *weak ties*, en *bonding*, *bridging* en *linking*.

Sociaal netwerk

Hendrix (1997) definieert een sociaal netwerk als een groepering van mensen met wie een persoon (de centrale actor) min of meer duurzame banden onderhoudt voor de vervulling van noodzakelijke levensbehoeften. Baars (1994) voegt daaraan toe dat – door haar onderlinge relaties – een sociaal netwerk bijdraagt aan het welzijn, namelijk de voldoening van de elementaire behoefte van mensen om ergens bij te horen (*belonging*). Het sociaal netwerk levert een bijdrage aan de ontwikkeling en handhaving van identiteit en zelfrespect (eigenwaarde) en kan op allerlei fronten steun bieden (Nuyts, 2017). Hierbij wordt uitgegaan van een steunend of positief gewaardeerd netwerk. Relaties in het sociale netwerk kunnen meerdere functies hebben die grofweg te verdelen zijn in een praktische functie – zoals informatie verschaffen, goederen en diensten bieden – en een emotionele functie – zoals geborgenheid, liefde, vertrouwen en zorg (Heaney & Isreal, 2008; Lunsky, 2006).

Naast informele relaties – zoals familie, vrienden en anderen – kan het sociaal netwerk bestaan uit formele relaties. Deze formele relaties zijn vaak op basis van betaling en bestaande uit professionals (Kamstra, 2016). In sommige gevallen hebben de mensen uit het formele netwerk voornamelijk de praktische ondersteuning, terwijl mensen uit het informele netwerk emotionele ondersteuning bieden (Bigby, 2008; Heaney, 2008). Welke functie een netwerkrelatie heeft, hangt af van de situatie en de voorkeuren van de betrokken personen. In een situatie waarin een persoon hulpbehoevend is, geven mantelzorgers veelal zowel praktische (zoals huishoudelijke hulp) en emotionele ondersteuning (Movisie, 2017).

Het sociaal netwerk bestaat niet alleen fysiek, maar ook online kunnen sociale netwerken van betekenis zijn. Denk hierbij aan *influencers* op sociale media, en de digitale omgeving waarin personen actief zijn. Niet iedere relatie in het sociaal netwerk heeft dezelfde intensiteit. Zo kunnen netwerken gezien worden als cirkels, waar de binnenste cirkel staat voor het persoonlijke netwerk (de belangrijkste relaties), de cirkel ernaast voor het nominale netwerk (mensen die je kent en ontmoet) en de buitenste cirkel is het extensieve netwerk (mensen die je van gezicht kent) (Kamstra, 2016). Het netwerk is dynamisch. Dit betekent dat een persoon in de loop van de tijd in een andere cirkel kan terechtkomen. Bijvoorbeeld een persoon die je van gezicht kent door het sporten bij dezelfde vereniging, waarmee op den duur een vriendschap tot stand komt.

Sociaal kapitaal

Het begrip sociaal kapitaal vertrekt vanuit het basisidee dat sociale netwerken een waarde hebben, zowel voor individuen, voor gemeenschappen als voor een samenleving als geheel. Het begrip heeft daarmee een individugerichte en een collectief-maatschappelijk gerichte betekenis (Nuyts, 2017). Zowel Coleman (1988) als Bourdieu (1986) stellen dat mensen hulpmiddelen kunnen verkrijgen uit de relatie met anderen, zoals specifieke kennis, middelen of vaardigheden. Bourdieu (1986) stelt dat sociaal kapitaal bestaat uit de mogelijkheden die mensen hebben door hun persoonlijke netwerk en het lidmaatschap van een groep. Netwerkliden kunnen elkaar direct helpen, en de erkenning dat men bij een groep hoort of invloedrijke vrienden heeft, kan personen voordelen opleveren (Verharen & Rözer, 2023). Coleman (1988) benadrukt daarnaast de rol van sociaal kapitaal, namelijk datgene dat mensen redelijkerwijs terug kunnen verwachten van anderen, de informatie die zij via anderen kunnen verkrijgen, en effectieve groepsnormen (Verharen & Rözer, 2023). Dit betekent dat sociale contacten een persoon toegang kunnen geven tot waardevolle hulpbronnen door kansen en mogelijkheden aan te reiken, te creëren en te leren hoe je die kansen kunt pakken (Notten et al., 2023). De mate waarin dit hulpbronnen biedt, heeft enerzijds te maken met de sociale relaties die een persoon bezit, en anderzijds het vertrouwen en de wederkerigheid die vervat zit in deze sociale netwerken (Nuyts, 2017).

Zoals gezegd, heeft het begrip sociaal kapitaal eveneens een collectief-maatschappelijk gericht betekenis. Een maatschappij waarin veel sociale netwerken bestaan en waar mensen samenwerken om iets te bereiken, wordt beschouwd als een samenleving die rijk is aan sociaal kapitaal en dat genereert een positief maatschappelijk effect in de betekenis van sociale cohesie (Putnam, 1993, 2000; Nuyts, 2017). Dit raakt aan de begrippen *community building* en samenlevingsopbouw. Hierbij kan gedacht worden aan een wijk met veel oudere inwoners die graag zo lang mogelijk in de wijk willen blijven wonen en zich daar samen hard voor willen maken (Verharen & Rözer, 2023). Het menselijk en sociaal kapitaal dat in de wijk aanwezig is, zal van invloed zijn op de mate waarin ze daarin slagen.

Weak ties

Voor Coleman (1988) benadrukte het belang van sterke en hechte banden. Onderzoek toont echter aan dat deze sterke en hechte banden wel het vertrouwen en cohesie in de eigen groep kunnen vergroten, maar tegelijkertijd ervoor kunnen zorgen dat personen zich sterker van anderen afzetten (Taifal & Turner, 1979). Ook kan er binnen sociale groepen met sterke onderlinge relaties sprake zijn van (complexe) wederzijdse relaties en een eenzijdigheid van hulpbronnen binnen het netwerk (Nuyts, 2017; Wekker, 2020). Granovetter (1973) benadrukt 'the strength of weak ties', waarbij zwakke bindingen een brug naar nieuwe netwerken kunnen vormen, waardoor een persoon in contact komt met nieuwe kennis en ideeën (Verharen & Rözer, 2023). Een dossieronderzoek naar Eigen kracht conferenties laat zien dat weak ties met name met nieuwe tips, oplossingen en mogelijkheden komen waar eerder niet aan is gedacht of eerder niet mogelijk was (Groot et al., 2013). Dit illustreert de essentiële bijdrage van weak ties als versterking van het netwerk. Hoewel deze weak ties iets verder af staan tot de persoon, hebben zij wel het potentieel tot betrokkenheid en kunnen zij andere inzichten, vaardigheden en hulpbronnen inbrengen.

Bonding, bridging en linking sociaal kapitaal

Woolcock heeft een herdefiniëring gemaakt van sociaal kapitaal, namelijk bonding, bridging en linking sociaal kapitaal (Szreter & Woolcock, 2004). Dit in lijn met de gedachte dat sociaal kapitaal toegang geeft tot

hulpbronnen, en dat dit kan voortkomen uit strong en weak ties. Bonding sociaal kapitaal gaat om personen met relatief sterke banden die elkaar vertrouwen en op elkaar rekenen. Dit zijn vaak familieleden, goede vrienden en personen in meer homogene netwerken: mensen die in veel opzichten op elkaar lijken (Verharen & Rözer, 2023). Bridging sociaal kapitaal gaat om de relatief zwakkere banden tussen mensen die verschillen. Het zijn daarmee meer heterogene netwerken die een brug kunnen slaan naar andere mogelijkheden en netwerken (Verharen & Rözer, 2023). Een illustratie van het verschil tussen bonding en bridging sociaal kapitaal, betreft onderzoek naar armoede dat laat zien dat sociaal kapitaal voor arme gezinnen vooral als overlevingskapitaal fungeert om rond te kunnen komen. Hun netwerken compenseren het economisch kapitaal, maar zijn te eenzijdig om elkaar uit situaties van armoede te tillen (Engbersen & Omlo, 2020). Daarnaast blijkt dat sociale steun vanuit het eigen netwerk een negatief effect kan hebben op het welbevinden van jongeren, omdat dit netwerk veelal onder dezelfde structurele stressoren leeft (Schenk, 2021). Hierdoor kan er sprake zijn van negatieve interacties en kunnen jongeren terughoudend zijn in het vragen van steun omdat ze anderen niet willen belasten (Schenk, 2021). Dit wordt ook wel *reverse stress buffering* genoemd, waarbij het positieve effect van sociale steun wordt verminderd door stress (Rueger et al., 2016). Juist het contact met een persoon buiten de directe leefomgeving met toegang tot andere kennis, kunde en een helpend netwerk wordt vaak gezien als een breekijzer tegen sociaaleconomische achterstanden (van Beek & Ham, 2007). Ten slotte is er linking sociaal kapitaal dat gaat over de banden van respect en vertrouwen die personen hebben met instanties, zoals gemeenten of zorginstellingen. Dergelijke ingangen zorgen dat er eerder naar een persoon geluisterd wordt en dat men meer invloed heeft (Verharen & Rözer, 2023).

Sociaal weefsel van de samenleving (samenvatting)

Kortom, een sociaal netwerk bestaat uit min of meer duurzame relaties met mensen die bijdragen aan de vervulling van noodzakelijke levensbehoeften van een persoon. Het is een bron van betekenisvol contact en belonging, maar biedt ook zorgkracht in de vorm van praktische en emotionele ondersteuning en geeft toegang tot hulpbronnen als kennis, middelen en vaardigheden. In de literatuur lijkt er soms sprake van een focus op het een of het ander, namelijk het sociaal netwerk als bron van betekenisvol contact versus het sociaal netwerk als bron van ondersteuning. Het is hierbij van belang beide perspectieven op de betekenis van het sociaal netwerk in ogenschouw te houden om een strikt instrumentele benadering op sociale netwerken te voorkomen. Het sociaal netwerk benutten vanuit een instrumentele benadering heeft namelijk het risico op het overvragen van de sociale contacten en het verliezen van wederkerigheid – waar we uitgebreider bij stilstaan in de volgende paragraaf – binnen de sociale relatie. Al met al gaat het niet alleen om relaties tussen twee personen, maar ook tussen meerdere personen zoals in buurten of in familieverband. Al die ketens van sociale relaties vormen het sociaal weefsel van onze samenleving, en hebben zo een waarde voor een individu, maar ook voor gemeenschappen en de samenleving als geheel.

2.2 Kwaliteit sociaal netwerk

Sterke sociale netwerken hebben een positieve impact op diverse levensdomeinen, zoals gezondheid, veiligheid en onderwijs (Klinenberg, 2002; Marmot, 2015). Daarnaast blijkt uit onderzoek naar de kwaliteit van leven van mensen in een kwetsbare positie het essentiële belang van relaties, menselijk contact en netwerk (Vandenbussche et al., 2015). Al met al blijkt dat mensen zich gelukkiger voelen als zij aangeven veel en betekenisvolle relaties te hebben (Goede & Kwekkeboom, 2013). Mochten zij ziek worden of

tegenslag ervaren, dan herstellen zij sneller door steun vanuit hun netwerk en doordat zij zich veerkrachtiger voelen. Sociale netwerken blijken dus te werken als een buffer, die de weerstand en het herstelvermogen verhogen (Goede & Kwekkeboom, 2013). Zo laat onderzoek zien dat het sociaal netwerk van een gezin als beschermende factor werkt voor gezinnen die problemen ervaren, en professionele hulp (gedeeltelijk) kunnen vervangen (Tijdink et al., 2017).

Het sociaal netwerk is van waarde voor mensen, en wordt vaak – bijna automatisch – positief geladen. Bijvoorbeeld met de zin ‘het sociaal netwerk als beschermende factor’. Niet iedereen heeft echter toegang tot een steunend en positief gewaardeerd sociaal netwerk. Wanneer is een sociaal netwerk sterk? En wat heeft hier invloed op? Daar besteden we in deze paragraaf aandacht aan.

Kwaliteitskenmerken sociaal netwerk

Bij het bepalen van de kwaliteit van het sociaal netwerk, staat de waarde die een persoon toekent aan het netwerk centraal, zoals de ervaren ontvangen steun van het sociaal netwerk (Goede & Kwekkeboom, 2013). Zo kan een objectief (omvangrijk netwerk toch samenhangen met een gevoel van eenzaamheid, en omgekeerd hoeft een klein netwerk geen probleem te zijn als het gaat om positieve, versterkende relaties (Vansevenant, 2015).

Om in te schatten hoe sterk een sociaal netwerk is, zijn er zes kenmerken waarnaar gekeken kan worden: omvang, samenstelling, dichtheid, stabiliteit, complexiteit en bereikbaarheid (Kruiswijk et al., 2019). Bij veel methoden die netwerkgericht zijn, ligt de nadruk op twee kenmerken: omvang en samenstelling. Zo kan een netwerk groot of klein zijn in het aantal betekenisvolle contacten (omvang) in het leven van een persoon. Samenstelling heeft te maken met de vraag wie in het netwerk zitten: familieleden, burens, kennissen, vrijwilligers, professionals. Hoe meer verschillende mensen in het netwerk, hoe groter de kans dat een persoon tevreden is over het sociaal netwerk en de functies die het voor de persoon voldoet. Deze kenmerken – volume en samenstelling – zijn belangrijk, maar juist in samenhang met de andere vier kenmerken krijgen zij meer betekenis: dichtheid, stabiliteit, complexiteit en bereikbaarheid (Kruiswijk et al., 2019). Een groter netwerk is niet per se beter en ook geen indicator voor welzijn (Asselt-Goverts, 2016; Lippold & Burns, 2009). In tabel 1 is meer informatie opgenomen over de verschillende kenmerken van de kwaliteit van het netwerk.

Tabel 1: Kenmerken van sociale netwerken. Bron: Kruiswijk et al., 2014

KENMERK	BESCHRIJVING	KRACHT VAN HET NETWERK
OMVANG	Hoeveel mensen spelen een rol van betekenis in het leven van een persoon?	Een groter netwerk betekent vaak ook dat het sterker is.
SAMENSTELLING	Wie zitten er in het netwerk? Familieleden, vrienden, burens, kennissen, vrijwilligers, professionals?	Hoe meer verschillende mensen in het netwerk, hoe groter de kans dat het aan alle functies voldoet.

DICHTHEID	In hoeverre kennen de netwerklede elkaar? Is de familie hecht? Is er ook contact tussen de familie en vrienden van de persoon? Is er sprake van een vriendengroep, of zijn er allemaal losse contacten?	Een hoge dichtheid van het netwerk betekent dat gemakkelijk informatie gedeeld kan worden. Maar het kan ook als beknellend ervaren worden.
STABILITEIT	Zijn het oude relaties of juist recente? Is er sprake van verbroken relaties, uit het oog verloren vrienden, weer hersteld contact na een ruzie? In dit kader wordt ook wel gesproken van sterke banden en zwakke banden.	Iemand waarmee een persoon een sterke band heeft, kan van grote betekenis zijn voor emotionele ondersteuning; een vage kennis kan van belang zijn voor het vinden van werk.
COMPLEXITEIT	Dit heeft betrekking op de verschillende rollen die iemand vervult. Dit gaat zowel op binnen één relatie (helpt iemand slechts bij de administratie, of gaan ze ook samen naar de voetbalclub) als over het netwerk (hoeveel mensen zijn beschikbaar die de administratie zouden kunnen doen).	Dit gaat over de beschikbaarheid van talenten en rollen van alle leden van een netwerk. Hoe groter die beschikbaarheid (in jargon 'complexiteit'), hoe meer mogelijkheden er zijn voor uitwisseling van taken en verantwoordelijkheden.
BEREIKBAARHEID	Hiermee doelen we op geografische nabijheid: woont iedereen dichtbij of juist verspreid over het land of over de wereld? Woont de familie in de buurt?	Contacten die dichtbij wonen, kunnen gemakkelijker even langskomen en bij iets kleins helpen.

Wederkerigheid en Mattheüseffect

Hoewel een zestal kenmerken inzicht kunnen geven in de kwaliteit van het bestaande sociale netwerk, is het eveneens van belang om het begrip wederkerigheid in relatie tot sociale netwerken te kennen.

Wederkerigheid – zo is de dominante opvatting – is de basis van de uitwisseling van aandacht, hulp en zorg binnen relaties (Bredewold, 2023). Het draagt bij aan het gevoel van gelijkwaardigheid en een onderdeel te zijn van een groter geheel van sociale interacties en posities (Van Zal et al., 2022). Op de markt bijvoorbeeld bestaat die wederkerigheid uit gelijk oversteken: jij het geld, ik de aardappelen. In relaties tussen bekenden – familieleden, vrienden en burens – hoeft van gelijk oversteken geen sprake te zijn. Toch lijkt ook hier wederkerigheid de basis voor relaties te zijn: jij hebt voor mij gezorgd toen ik klein was, nu zorg ik voor jou omdat je oud bent (Bredewold, 2023). Het uitgangspunt van het wederkerigheidsprincipe is dat geven wordt opgeroepen door ontvangen. Hiermee komt een keten op gang van geven, ontvangen, dankbaarheid en teruggeven. Dit zorgt ervoor dat een cyclus van uitwisseling tot stand komt wat mensen – op basis van een complex web van verplichtingen of uit dankbaarheid – aan elkaar verbindt (Bredewold, 2023).

Wederkerigheid zorgt zo niet alleen voor het ontstaan van relaties, maar ook voor het voortbestaan daarvan.

Elke sociale relatie kent haar eigen vorm van geven en ontvangen, en het is van belang om die balans in geven en ontvangen te respecteren en in stand te houden (Komter, 1997, 2003). Uit onderzoek blijkt dat mensen deze specifieke balans die bij hun relatie past, graag in stand willen houden en ook proberen te beschermen (Bredewold, 2014; Bredewold et al., 2016, 2019). Gebeurt dit niet, dan leidt dit tot verstoring van relaties. Het is voor sociaal werkers daarom van belang om dat principe van wederkerigheid te doorgronden en met respect hiervoor te werk te gaan (Bredewold, 2023). Een disbalans kan tot gevolg hebben dat mensen liever geen hulp aannemen ondanks dat ze die nodig hebben (Bredewold, 2023; Grootegoed, 2013).

Ook het Mattheüseffect wordt genoemd in relatie tot het sociaal netwerk. Zoals het evangelie van Mattheüs (25:29) zegt: 'Want wie heeft zal nog meer krijgen, en wel in overvloed, maar wie niets heeft, zal zelfs wat hij heeft nog worden ontnomen.' In relatie tot het sociaal netwerk betekent dat dat niet iedereen – om verschillende redenen – even goed is in het opbouwen en onderhouden van een sociaal netwerk. Onderzoek laat zien dat zorgbehoefte leidt tot verschraling van het sociaal netwerk, omdat mensen met gezondheidsproblemen moeite hebben om hun sociaal netwerk te onderhouden en te vergroten (Steyaert & Kwekkeboom, 2012; Komter, 2003). Andersom zie je dat mensen die gezond zijn, vaak veel eenvoudiger een sociaal netwerk kunnen opbouwen en zo meer kansen creëren in het leven. Het belang van wederkerigheid voor het in stand houden van relaties speelt hierin een rol. Diegenen die de beschikking hebben over een sociaal netwerk hoeven hier amper een beroep op te doen, en degenen die niet of niet langer in staat zijn een sociaal netwerk in stand te houden, raken belangrijke hulpbronnen kwijt terwijl ze hier in toenemende mate afhankelijk van zouden worden (Goede & Kwekkeboom, 2013).

Sociale netwerken op de agenda (samenvatting)

Betekenisvolle relaties hebben een positieve impact op meerdere levensdomeinen. Ze zorgen voor veerkracht en zijn een beschermende factor bij problemen. De waarde die een persoon toekent aan de kwaliteit van het sociaal netwerk staat hierbij centraal. Zes kenmerken – omvang, samenstelling, dichtheid, stabiliteit, complexiteit en bereikbaarheid – kunnen benut worden om in te schatten hoe sterk een sociaal netwerk is. Voor sociaal werkers is het daarnaast van belang de balans te kennen die bestaat in sociale relaties tussen geven en ontvangen van sociale steun, oftewel de wederkerigheid in relaties. Een disbalans kan zorgen voor verstoorde relaties, en sommige personen in een kwetsbare positie zijn minder in staat de wederkerigheid van relaties in stand te houden. Daarmee zou het sociaal netwerk een belangrijk gespreksonderwerp moeten zijn voor de sociaal werker en zijn cliënt. Mensen hebben namelijk belang bij een sterk en gevarieerd netwerk.

2.3 Rol van professionals

In het beroepsprofiel van de sociaal werker staat dat zij bekwaam zijn om adequaat sociaal functioneren te bevorderen. Zo wordt de bekwaamheid 'activeren' genoemd, namelijk het bevorderen dat mensen, groepen en gemeenschappen in beweging komen om hun doel zelf of samen te realiseren. Hierbij wordt het activeren en versterken van netwerken om mensen heen genoemd, maar ook het ondersteunen van een overvraagd netwerk groep, of een netwerk dat nu om welke reden dan ook minder actief is geworden. Eveneens gaat het om het activeren van een groep mensen om gezamenlijk bepaalde doelen in hun leefomgeving te

bewerkstelligen, bijvoorbeeld *community organizing* (Beroepsprofiel van de Sociaal Werker, 2022). Hierbij is het van belang dat zij deze bekwaamheden op peil houden om de kwaliteit van het werk te garanderen.

Netwerkgericht werken

Een netwerkgerichte houding vraagt een proactieve investering van sociaal werkers gericht op mensen in en met hun netwerk. Het is erop gericht het netwerk passend en afgestemd te laten worden, te versterken, te herstellen, te vergroten of in sommige gevallen te verkleinen (Hospers, 2021). Zo kan netwerkgericht werken erop gericht zijn om het netwerk te verbreden – met bridging en linking sociaal kapitaal – waardoor toegang wordt geboden tot nieuwe kennis en vaardigheden. Sociaal werkers kunnen dan fungeren als de bruggen naar die andere type netwerken, of personen de vaardigheden aanleren en mogelijkheden aanreiken om deze netwerken te creëren (Verharen & Rözer, 2023). Netwerkgericht werken kan ook betekenen dat er oog is voor situaties waarin te veel van de sociale netwerken van mensen wordt verwacht. In dat geval is het van belang dat sociaal werkers de verwachtingen temperen en benodigde ondersteuning inschakelen (Beroepsprofiel van de Sociaal Werker, 2022). Al met al gaat het erom dat een sociaal werker eraan bijdraagt het sociaal netwerk passend en afgestemd te laten worden met de behoeften van een persoon (Hospers, 2021).

Een netwerkgerichte houding vraagt een visie op de eigen professionaliteit als ondersteunend deskundige, waarbij de relatie op basis van gelijkwaardigheid centraal staat (Bredewold, 2014). Sociaal werkers kunnen verschillende rollen innemen ten aanzien van het sociaal netwerk van een persoon (Hendrix, 1997). Zo kan de professional lid zijn van het netwerk, naast de andere leden. In deze rol is hij als professional aanwezig en vervult vanuit die hoedanigheid een bepaalde functie voor de cliënt. De professional kan ook de rol van netwerkcoach aannemen, namelijk iemand die niet deelneemt aan het netwerk, maar vanuit de zijlijn adviezen geeft en ondersteunt. De professional kan ook een netwerkmonteur zijn, die directer ingrijpt in het sociaal netwerk door bijvoorbeeld nieuwe leden te zoeken. Ten slotte is er de rol van netwerkbeheerder, voor situaties waarin de zorgbehoefte groot is en het netwerk niet voldoende draagkracht heeft. Vanuit elke rol kan de professional netwerkgericht werken, en de rollen kunnen in elkaar overlopen (Steyaert & Kwekkeboom, 2012).

Netwerkgericht werken op wijkniveau

Waar met name Bourdieu (1986) kapitaal nog als een kenmerk van individuen beschouwt, is er meer aandacht gekomen voor het sociaal kapitaal op het niveau van buurten, steden en landen. Tegenwoordig wordt veelal gesproken over de sociale basis die bij kan dragen aan de vorming van betekenisvol contact tussen bewoners. Netwerkgericht werken kan daarom breder worden opgevat dan alleen de focus op het persoonlijke netwerk van een persoon. Dit sluit aan bij de aandacht binnen het sociaal werk voor het micro-, meso- en macroniveau, oftewel een individueel persoon, het gezin of de groep waarvan de persoon deel uitmaakt en de ruimere samenleving (Steyaert & Kwekkeboom, 2012). Dit sluit ook aan bij de sferen die worden onderscheiden binnen de sociale basis. In de eerste sfeer – een persoonlijke sociale basis – bestaat de sociale basis uit de inwoner zelf en diens sociale netwerk. De tweede sfeer – een gemeenschappelijke sociale basis – bestaat uit georganiseerde verbindingen tussen inwoners en door burgers geïnitieerde activiteiten, zoals buurtinitiatieven en vanuit het verenigingsleven. In de derde sfeer – een institutionele sociale basis – opereren onder andere sociaal werkers, zoals opbouwwerkers en community builders, vanuit collectieve voorzieningen om verbindingen te ondersteunen en eventueel te organiseren tussen (groepen)

inwoners (Movisie, 2023). Tussen de drie sferen bestaat overlap en inwoners en professionals bewegen zich in de verschillende sferen.

De wijk is van belang voor de sociaal werker; het is de plek waar sociaal werkers actief zijn en ook is er vanuit beleid meer aandacht voor de wijk en haar sociale basis voor de aanpak van maatschappelijke vraagstukken (Van Pelt & Repetur, 2018). Dit is niet alleen het geval voor opbouwwerkers en community builders, maar ook voor professionals in het sociaal domein die individuele ondersteuning bieden. Vaak krijgen zij de opdracht om contacten te onderhouden met de sociale basis. Zo kunnen zij inwoners wijzen op voorzieningen en initiatieven in de gemeenschappelijke sociale basis, die mogelijk een (alternatief) antwoord kunnen zijn op hun hulpvraag (Deuten & Kwakernaak, 2023). Oftewel: de wijk is niet de enige plek waar sociale interacties ontstaan, maar het is wel een plek die ertoe doet. In principe voor iedere wijkbewoner, maar in meerdere mate voor inwoners met een klein sociaal netwerk en zonder werk of dagbesteding (Brummel et al., 2022; Cadat-Lampe et al., 2020). Zo kunnen plekken in de wijk – zoals buurtcentra, maar ook een geveltuin en koffietafel in de supermarkt – kansen bieden om sociale interacties en betekenisvol contact in de wijk te vergroten (Brummel et al., 2022; Van Mourik et al., 2023).

Uitdagingen in de praktijk

Hoewel sociale netwerken verschillende vormen van steun, zingeving en mogelijkheden kunnen mobiliseren, zijn er tegelijkertijd uitdagingen om netwerkgericht werken in de praktijk te brengen.

Allereerst wordt er veel van mensen verwacht door de beleidsnadruk op autonomie, eigen regie en het zelf inroepen van hulp en steun van netwerken in de omgeving. Sociaal werkers zien waar te veel gevraagd wordt van mensen, groepen en gemeenschappen. In dit kader is het wenselijk dat sociaal werkers het verschil tussen visie op de werkelijkheid door beleidsmakers en de concrete uitwerkingen ervan in de praktijk proactief signaleren (Beroepsprofiel van de Sociaal Werker, 2022). Zo kan inzichtelijk worden gemaakt wanneer het beleid teveel vraagt van mensen of belemmerend werkt en wanneer beleid kwetsbare situaties in de hand werkt. Het agenderen kan gebeuren op verschillende plekken, het kan worden besproken in de eigen organisatie, gemeenten en andere overheidsinstanties. Het gaat er hierbij om dat deze signalen worden afgegeven waardoor mogelijkheden ontstaan om beleid te herzien. Dit sluit aan bij de bekwaamheid 'beleidsbeïnvloeding' van sociaal werkers (Beroepsprofiel van de Sociaal Werker, 2022).

Daarnaast kan er soms sprake zijn van een contrast met de uitvoeringspraktijk, ondanks dat een sociaal werker een netwerkgerichte houding van belang acht. Onderzoek op basis van interviews, observaties en documentenanalyse bij een organisatie voor maatschappelijke opvang en de aanpak van huiselijk geweld, laat zien dat de dagelijkse praktijk van professionals bestaat uit ad hoc werkzaamheden: onvoorziene situaties die direct om actie vragen (Mols, 2018). Hoewel professionals hier goed in zijn vanuit hun flexibiliteit en daadkracht, leidt dit ertoe dat de neiging ontstaat om problemen zelf op te lossen en de touwtjes zelf in handen te houden (Mols, 2018). Het is belangrijk dat sociaal werkers zich bewust zijn van deze mogelijke paradox.

Ten slotte kan een steunende relatie tussen hulpvrager en hulpverlener op korte termijn bevredigend zijn voor beide partijen: verlichting voor de hulpvrager, werktevredenheid voor de hulpverlener. Maar het is een valkuil om het zwaartepunt van sociale steun eenzijdig bij het professionele aanbod te leggen. Op lange termijn kan dit resulteren in hulpafhankelijkheid (Van Regenmortel, 2011). De professional is namelijk 'slechts' een betrokken passant in het leven van een persoon, waarbij het een werkrelatie betreft vanuit functionele, faciliterende en ondersteunende contactmomenten (Mols, 2018; Hospers, 2021). Netwerkgericht werken moet daarom een onderwerp zijn op de professionele agenda, niet alleen als er op dat gebied een

expliciete hulpvraag van een persoon is. Vanuit een netwerkgerichte houding richt een sociaal werker zich daarom expliciet en actief op het betrekken van de sociale netwerken, zodat een krachtig en duurzaam sociaal netwerk ontstaat dat vervolgens eventuele problemen zo veel mogelijk zelf kan oplossen (Mols, 2018).

Proactief investeren en agenderen

Verschillende bronnen die reflecteren op de rol van sociaal werkers rondom sociale netwerken, benadrukken dat sociale netwerken niet alleen een instrumentele, maar vooral een intrinsieke waarde hebben. Dit vraagt een proactieve investering van sociaal werkers in het ondersteunen van de persoon bij het (her)vinden, aangaan en onderhouden van sociale relaties en het aanboren van informele hulpbronnen. Dit kan op individueel niveau, maar ook op wijkniveau in relatie tot de sociale basis. De activiteiten van sociaal werkers kunnen gericht zijn op sociale relaties, maar ook op institutioneel beleid en het agenderen van de ongewenste en onvoorziene impact hiervan. Kortom: het werken aan sociale verbindingen zou een onderwerp moeten zijn op de professionele agenda, niet alleen als er op dat gebied een expliciete hulpvraag van een cliënt is.

3 BEVORDERENDE EN BELEMMERENDE FACTOREN

Welke factoren bevorderen dan wel belemmeren het netwerkgericht werken door sociaal werkers? In dit hoofdstuk beschrijven we wat hierover bekend is. De factoren genoemd in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op inzichten uit de onderzoeksliteratuur, met aandacht voor factoren op het niveau van een persoon en/of cliënt, de sociaal werker en diens organisatie. Een netwerkgerichte houding gaat om het behouden of versterken van de kwaliteit van het sociaal netwerk van een persoon. Zodra er een hulp- of ondersteuningsvraag is bij een persoon, *kan* het sociale netwerk hier een functie in vervullen. Het is aan de sociaal werker om dit samen met de cliënt te bespreken en verkennen. In dit hoofdstuk staan we stil bij de factoren die belemmerend kunnen werken bij de mogelijkheden voor het inzetten van sociale netwerken, en ook het belang van balans in relaties. Daarna wordt ingegaan op de mogelijk beïnvloedbare factoren ten behoeve van het versterken van de kwaliteit van sociale netwerken.

3.1 Beperkte mogelijkheden bij sociale contacten

Op basis van observaties bij ruim zestig ‘keukentafelgesprekken’ en interviews met 50 medewerkers van wijkteams is inzicht gegeven in ervaringen rondom het inzetten van sociale contacten. Hieruit komt naar voren dat de mogelijkheden van sociale contacten beperkt zijn, omdat het sociaal netwerk al vaak (over)belast is, problematisch was, zelf problemen had, of er niet was (Bredewold & Verplanke, 2018). Dit betekent dat de aanname die ligt onder de decentralisaties in het sociaal domein en in overheidsbeleid – namelijk dat mensen zich actiever en zorgzamer voor elkaar moeten opstellen – niet altijd strookt met ervaringen in de praktijk.

(Over)belast netwerk

Het onderzoek van Bredewold en Verplanke (2018) toont dat naast van mensen die ondersteuning nodig hebben, dit vaak al doen. Namelijk in driekwart van de geobserveerde keukentafelgesprekken. Familie levert het grootste deel van de ondersteuning; ouders werden zeven keer genoemd, partners tien keer, kinderen zeventien keer en verdere familie als broers, zussen en neven en nichten acht keer. Buren werden driemaal genoemd en vrienden ook. Ook uit ander onderzoek is bekend dat mantelzorg gegeven wordt en dat mantelzorgers zich hierdoor geregeld overbelast kunnen voelen. Ongeveer een derde van de 16-plussers in Nederland geven mantelzorg (SCP, 2019). Hiervan voelde ruim 9% zich overbelast door de zorgtaak (SCP, 2020). Sociaal werkers kunnen bijdragen aan het voorkomen van de overbelasting van het sociaal netwerk door niet zozeer de focus te leggen op de frequentie van contacten, maar te kijken naar verbreding van het netwerk (Asselt-Goverts, 2016).

Problematisch netwerk of netwerk heeft zelf problemen

Soms hebben mensen wel sociale contacten, maar willen ze daar geen beroep op doen. Dit kan komen door eerdere slechte ervaringen waardoor ze geen vertrouwen in hun netwerk hebben. In andere gevallen kampt het sociaal netwerk zelf met problemen, waardoor mensen zich bezwaard voelen om een beroep op hen te

doen (Bredewold & Verplanke, 2018). Zo toont onderzoek naar de sociale netwerken van risicjongeren aan dat jongeren – alvorens er een actieve behoefte is om het sociale netwerk te betrekken – in staat moeten zijn om ondersteunende contacten te identificeren en een positieve houding aan te nemen ten opzichte van het vragen om hulp (Schenk, 2021). Sociaal werkers kunnen hierbij ondersteunen en waar nodig bespreken of het niet beter is om bepaalde negatieve contacten te verbreken (denk hierbij aan vrouwen in de vrouwenopvang, radicalisering onder jongeren en volwassenen, et cetera).

Geen of beperkt netwerk

In het onderzoek van Bredewold & Verplanke (2018) blijkt dat 16% van de mensen geen sociale contacten heeft. Het ontbreken van een sociaal netwerk zagen zij met name bij mensen met een verstandelijke beperking of met psychiatrische problematiek. Het onderhouden of opnieuw opbouwen van sociale contacten kan voor hen lastig zijn, namelijk als er sprake is van beperkte sociale vaardigheden, weinig zelfvertrouwen en de ervaren stigma's (Bredewold & Verplanke, 2018). Ook kunnen invloedrijke ervaringen (*life events*, zoals een relatiebreuk, werkloos of arbeidsongeschikt worden, ziekte) in het leven invloed hebben op de verbindingen tussen mensen. Ook negatieve ervaringen in de jeugd zijn van invloed, zowel direct als indirect. Zo bleken adolescenten die mishandeld zijn, significant minder mensen in hun sociale netwerk te hebben dan leeftijdgenoten. Allereerst kunnen dergelijke negatieve ervaringen in de jeugd voortkomen uit problemen binnen het gezin, waardoor ook in het latere leven gezinsrelaties problematisch of niet steunend zijn. Dit heeft zodoende een directe invloed op de omvang en kwaliteit van het sociale netwerk. De ervaringen kunnen daarnaast ook van invloed zijn op het vormen en onderhouden van relaties met anderen, wat een indirecte invloed betreft. Te denken valt aan wantrouwen ten aanzien van anderen, onaangepaste coping strategieën (zoals slechte emotieregulatie), waardoor een kind wordt afgewezen door leeftijdgenoten en anderen, of riskant gedrag (zoals alcohol en drugsgebruik) wat relaties kan ondermijnen (McLafferty et al., 2018).

3.2 Balans in relaties

Sociale relaties dragen bij aan het welzijn en het elementaire gevoel van mensen om ergens bij te horen. Daarnaast kunnen sociale netwerken ook een praktische en emotionele functie vervullen in de vorm van zorg en ondersteuning. In de literatuur komt echter vaak de nadruk terug op het 'inzetten van sociale netwerken', ofwel een benadering waarin de nadruk ligt op het potentieel aan de (potentiële en informele) zorgkracht die besloten ligt in sociale netwerken. Dit kan gezien worden als een instrumentele benadering van sociale relaties. Observaties naar het betrekken van sociale netwerken laat echter zien dat professionals kunnen besluiten om geen beroep te doen op sociale contacten, als een persoon de balans in deze relaties wil behouden (Bredewold & Verplanke, 2018). Vanuit het oogpunt van wederkerigheid, is het belemmerend voor netwerkversterking als contacten bestaan uit rigide of eenzijdige relaties als ook (overwegend) bestaat uit zorg-gerelateerde en afhankelijkheidsrelaties (Van Alphen et al., 2009). De leden van het sociaal netwerk moeten daarom ook niet gezien worden als onbetaalde professionals of goedkope bron van ondersteuning in tijden van bezuiniging, maar als waardevolle hulpbron voor mensen rondom hun behoefte aan verbinding en genegenheid (Baars, 1994). Uit onderzoek blijkt dat mensen de specifieke balans die bij hun relatie past, graag in stand willen houden en ook proberen te beschermen (Bredewold, 2023). Als dit niet gebeurt, dan kunnen relaties beschadigd raken en kunnen zodoende familierelaties, vriendschappen en burenccontact onder druk komen te staan (Bredewold & Verplanke, 2018). Zo stellen Bredewold en Verplanke (2018):

‘Sommige zorgbehoevenden koesteren de liefde binnen familierelaties en vrezen of ondervinden dat het beroep op hulp concurreert met die liefde’.

3.3 Mogelijkheden aanboren en versterken

Vaardigheden

De mate waarin een persoon kan beschikken over meer of minder helpend sociaal netwerk, is onder meer afhankelijk van de (sociale) vaardigheden en persoonlijke omstandigheden om het helpende sociaal kapitaal in te zetten. Zo blijkt dat mensen in een minder kansrijke situatie de helpende hulpbronnen minder goed (kunnen) benutten (Lareau, 2015; Mullainathan & Shafir, 2013). Ook heeft niet iedereen toegang tot een helpend netwerk (Mols, 2018; Schenk, 2021). Hierbij spelen – zoals eerder aangegeven – onder meer de directe en indirecte effecten van invloedrijke gebeurtenissen in de jeugd en in het latere leven (McLafferty et al., 2018). Als het gaat om negatieve ervaringen in de jeugd, dan ligt er potentie in een aanpak of interventie gericht op veerkracht en het opbouwen of versterken van sociale vaardigheden en netwerken. Ook ligt er een opgave voor de sociaal werker om systeemgericht en contextueel te werken, met aandacht voor de invloed van familierelaties, de potentiële hulpbronnen als ook de pijn die kan liggen in deze relaties (Meiden et al., 2020). Eveneens kan gedacht worden aan groepsgerichte programma's of *mentoring* (McLafferty et al., 2018). Bij mentoring is sprake van een relatie – in de vorm van begeleiding en een wederzijds leerproces – tussen een meer ervaren persoon en een minder ervaren iemand. Dit biedt een mogelijkheid voor het uitbreiden van het sociaal netwerk als ook het uiten van een hulpvraag en oefenen met sociale vaardigheden (Notten et al., 2023). Onderzoek naar mentoring laat zien dat de combinatie van een vriendschapsmodel (nadruk op elkaar leren kennen en het ontwikkelen van de persoonlijke relatie) en instrumentele Mentoring (nadruk op praktische ondersteuning) leidt tot het meest optimale resultaat (Lyons et al., 2019; Rhodes, 2019). Er wordt gesproken over een 'sweet spot' als er zowel activiteiten gericht zijn op de relationele verbondenheid en activiteiten die vaardigheden en competenties vergroten (Schenk 2021). Al met al blijkt dat het investeren in de relatiekwaliteit tussen de mentor en mentee een positief effect heeft op het ontwikkelen van de sociale vaardigheden van een persoon (Schenk, 2021). Maar in situaties waarin de sociale vaardigheden nog niet (ver) zijn ontwikkeld, kan het helpend zijn om doelgerichte activiteiten met een mentor uit te voeren die past bij de instrumentele behoeften (nadruk op praktische ondersteuning) van jongeren. Op deze manier kan de relatie met een mentor een positief effect hebben, zonder dat er sprake is van relationele nabijheid (Schenk, 2021).

Netwerken als cirkels

Het kost tijd om een relatie aan te gaan. Zowel om een relatie tot stand te brengen tussen een sociaal werker en cliënt, als ook voor cliënten om nieuwe relaties te vormen als aanvulling op het bestaande sociaal netwerk. Het is belangrijk voor een persoon en professional dit te realiseren, zodat ze kunnen investeren in kleine stappen (Kamstra, 2016). Het kan helpen het netwerk te zien als cirkels, met een persoonlijk netwerk met de belangrijkste relaties (binnenste cirkel), het nominale netwerk met mensen die je kent en ontmoet en het extensieve netwerk van mensen die je van gezicht kent (buitenste cirkel) (Kamstra 2016). Hierbij kan het uitgangspunt voor de sociaal werker zijn om mensen een cirkel naar binnen te laten bewegen, of ze allereerst in de buitenste cirkel te krijgen om vanuit daar meer naar binnen te kunnen bewegen (Kamstra, 2016). Dit betekent dat interventies gericht kunnen zijn op het uitbreiden van het persoonlijke netwerk met

mensen vanuit het nominale netwerk, het nominale netwerk uitbreiden met mensen uit het uitgebreide netwerk, en het uitgebreide netwerk uitbreiden met mensen uit de samenleving.

Matching en begeleiding

Het verwijzen naar zelfhulpgroepen, buurtcentra en koffieclubjes in de wijken komt vaak voor bij mensen met weinig sociale contacten (Bredewold & Verplanke, 2018). Ook kan hierbij de mogelijkheid van 'maatjes' worden ingezet. In het geval van een maatje en hulpvrager is matching een van de belangrijkste succesfactoren. Dit draagt bij aan belangrijke relationele aspecten, zoals vertrouwen, openheid en commitment. Dit is van invloed op het wel of niet ontstaan van een vertrouwensrelatie, die vervolgens de basis vormt om te voorzien in een ondersteuningsbehoefte (Tier & Potting, 2015). Het is hierbij helpend om afzonderlijk met het maatje en de hulpvrager te bespreken of ze tevreden zijn met de match. Beide partijen moeten het gevoel hebben dat 'het klikt' (Tier & Potting, 2015). Ook bij het aanboren van nieuwe sociale relaties – los van maatjestrjecten – is het belangrijk om mensen in contact te brengen met dezelfde interesses of een andere gemeenschappelijkheid zoals woonlocatie (Asselt-Goverts, 2016, Van Zal et al., 2022). Hierbij helpt het als sociaal werkers de persoon goed kennen en op de hoogte zijn van diens interesses. Door laagdrempeligheid, gezamenlijke activiteiten en gedeelde interesses kan er een 'tussenruimte' ontstaan waarin personen vanuit nieuwsgierigheid en openheid het contact met elkaar aangaan (Ponzoni et al., 2021). Deze tussenruimte biedt eveneens een basis voor vriendschap tussen mensen die verschillend zijn. Als het gaat om mensen die moeite hebben om contacten aan te gaan en te onderhouden door beperkte sociale vaardigheden, dan is begeleiding bij deze doorverwijzing van belang. In de praktijk blijken wijkteamleden hier veelal geen tijd voor te hebben door werkdruk (Bredewold & Verplanke, 2018) en dit zal ook spelen bij andere sociaal professionals. Een andere mogelijkheid betreft het verwijzen van mensen naar groepsgerichte programma's, waar wel begeleiding van een professional of vrijwilliger aanwezig is. Onderzoek naar de werkzame factoren in groepsgerichte opvoedingsondersteuning toont aan dat professionals hun vaardigheden kunnen inzetten om de talenten van deelnemers aan te boren, en dit in te zetten om anderen te versterken. Door de ervaringskennis van de deelnemers te combineren met het stimuleren van steun binnen en buiten de groep, kunnen steunende netwerken gefaciliteerd worden (Spruijt et al., 2021). Dit sluit aan bij de behoefte van deelnemers om ondersteuning te krijgen van andere, gelijkgestemde ouders (Spruijt et al., 2021). Een randvoorwaarde is dat professionals en vrijwilligers hun professionele vaardigheden inzetten om een passende structuur en prettige groepsdynamiek te bewerkstelligen. Hierbij is het van belang aandacht te hebben voor de samenstelling, groepssfeer en omgangsvormen binnen de groep (Spruijt et al., 2021).

Wederkerigheid stimuleren

Vraag- en handelingsverlegenheid en acceptatieschroom blijken een belemmering bij de praktijkimplementatie van sociaal netwerkstrategieën (Nuyts, 2017; Linders, 2010). Het niet vragen van hulp is de belangrijkste belemmering voor informele zorg (Linders 2010). Zo bleek uit een onderzoek in een wijk in Eindhoven dat de uitdaging niet zozeer was om het informele netwerk te vergroten, maar wel om mensen over hun vraagverlegenheid te helpen (Heylen, 2016). Om dit te overkomen en toe te werken naar duurzame netwerkontwikkeling is het belangrijk zicht te krijgen op de externe drempels – zoals tijd, middelen en afstand – en anderzijds de interne drempels – zoals schaamte, verlegenheid en vaardigheden (Nuyts, 2017). Het gevoel zelf iets terug te kunnen doen, verlaagt zowel de vraagverlegenheid als acceptatieschroom. Het is niet alleen daarom dat onderzoekers wijzen op het belang van wederkerigheid (Asselt-Goverts, 2016; Bredewold, 2023). Van 'geven' gaat namelijk veel kracht uit. Onderzoek heeft laten zien dat geven kan

leiden tot versterking van de eigenwaarde van mensen (Bredewold, 2023). Het werkt empowerend, juist voor mensen met een zorgbehoefte en/of die als vanzelfsprekend in een ontvangende rol worden geplaatst, zoals ouderen of mensen met een beperking (Bredewold, 2014; Bredewold et al., 2016). Sociaal werkers zouden mensen die zich in een kwetsbare positie bevinden daarom juist ook kunnen stimuleren om iets te doen voor een ander of voor de buurt of wijk waarin ze wonen. Dit kan helpen om hun eigenwaarde te versterken (Bredewold, 2023). Netwerkgericht werken houdt daarom in dat er aandacht is voor de behoefte van een persoon, maar dat de sociaal werker ook bemiddelt tussen de persoon en de samenleving (Todd, 2000, Van Alphen et al., 2010). Dit wil zeggen dat sociaal werkers niet alleen identificeren wat anderen voor hun cliënt kunnen betekenen, maar ook wat cliënten voor anderen kunnen betekenen (Asselt-Goverts, 2016, Biegel et al., 1994; Ferlander, 2007). Hierbij kan gedacht worden aan activiteiten waarin een persoon van dienst is voor een ander, bijvoorbeeld het verrichten van vrijwilligerswerk en burenhulp. Een eenvoudig voorbeeld uit een onderzoek naar de wederkerigheid in sociale netwerken van mensen met een licht verstandelijke beperking, is het uitlaten van de hond voor een ouder iemand die dit niet graag doet in slecht weer (Asselt-Goverts, 2016).

Doelgericht werken

Uit onderzoek naar de individuele ondersteuningsplannen van mensen met (zeer) ernstige verstandelijke en meervoudige beperkingen blijkt dat er weinig aandacht is voor sociale contacten (Kamstra, 2016). Als hierover werd gesproken, gaat het voornamelijk over wensen voor de toekomst. Minder dan 1% betrof concrete doelen op het gebied van sociale contacten (Kamstra, 2016). Hoewel dit een onderzoek betreft naar een specifieke doelgroep, schetst het wel een aandachtspunt voor het handelen in de praktijk. Het simpelweg bespreken van wensen rondom het sociaal netwerk resulteert niet automatisch in netwerkversterking, hier zijn aanvullende acties voor nodig die kunnen starten met het opstellen van concrete doelen (Kamstra, 2016). Als de analyse van het netwerk en gesprekken met de cliënt een beeld geven van de gewenste richting van netwerkversterking, dan is het van belang doelen te stellen en dan kan de methode benut worden om gericht actie te ondernemen. Zo zijn er een aantal strategieën te onderscheiden, gericht op: 1. reanimeren: vervaagde contacten oprispen of voorspelbare relaties een boost geven, 2. activeren: meer het effectief benutten van de kwaliteiten van een netwerk lid of vergroten van de betrokkenheid tussen beiden, 3. deblokken: storingen in het netwerk oplossen of praktische zaken oplossen, 4. intensiveren: hogere contactfrequentie, contact in andere situaties, oppervlakkige contacten opheffen, en 5. onderhouden: het netwerk houden zoals deze is (Kamstra, 2016).

Houdingsaspecten professional

Een veelgenoemde bevorderende factor is de situatie waarin een persoon zelf een hulpvraag heeft over het sociaal netwerk (Nagelhout et al., 2020). Niet alleen de motivatie van een persoon of cliënt speelt een rol. Ook de motivatie van de sociaal werker om netwerkgericht te werken. Netwerkgericht werken omvat namelijk meer dan het onder de knie krijgen van methodieken. Een netwerkgerichte houding vraagt een visie op de eigen professionaliteit als ondersteunend deskundige waarbij de relatie op basis van gelijkwaardigheid centraal staat (Bredewold, 2014). Het is belangrijk dat professionals beseffen dat het toepassen van een methodiek – zoals het in kaart brengen van sociale netwerken – geen doel op zich is, maar altijd een middel. Dit vraagt om intrinsieke houdings- en vaardigheidsaspecten die maken dat netwerkgericht werken geen optie is, maar een vast onderdeel uitmaakt van het professioneel handelen (Mols, 2018). Want hoewel er bij de meeste sociaal werkers wel het bewustzijn is dat er meer aandacht moet zijn voor het opsporen, benutten en ondersteunen van informele hulpbronnen, ontbreekt het vaak nog aan voldoende (handelings)kennis

hierover (Mols, 2018). Oftewel: dit vraagt om voldoende kennis en kunde over wat netwerkgericht werken inhoudt, welke tools je hiervoor kunt inzetten en hoe je dit in het dagelijkse werk internaliseert (Mols, 2018).

3.4 Ruimte krijgen, ruimte nemen

In de literatuur worden verschillende factoren genoemd op het niveau van de organisatiestructuur, die stimulerend of belemmerend kunnen zijn voor het netwerkgericht werken van sociaal werkers. Het zijn factoren die het aantrekkelijk of uitnodigend maken om netwerkgericht werken centraal te stellen in hun professionele rol.

Standaardisering werkproces

Het feit dat het bespreken van het sociale netwerk een standaardonderdeel is van de hulpverlening, wordt genoemd als bevorderende factor. Zo wordt in een onderzoek naar de ondersteuning door sociaal werkers van gezinnen met meervoudige problemen aangegeven dat het bespreken van het sociaal netwerk is opgenomen als onderdeel van de intake of van het opstellen van het gezinsplan, een van de te bespreken leefgebieden is of onderdeel is van een stroomschema dat ze gebruiken (Nagelhout et al., 2020). Daarnaast wordt het als bevorderend ervaren als er regelmatig reminders zijn om het belang van het sociaal netwerk te bespreken als een belangrijke bevorderende factor (Nagelhout et al., 2020). Deze reminders kunnen worden opgenomen in e-mails, nieuwsbrieven en teambesprekingen.

Gebrek aan tijd en geld

Belemmerende factoren zijn te weinig tijd en geld en het moeten omgaan met bezuinigingen en regelgeving (Hermsen et al., 2014). Professionals die werken met mensen met een (zeer) ernstige verstandelijke of meervoudige beperking noemen zelfs twee keer zoveel belemmerende factoren dan bevorderende factoren (Kamstra, 2016). Deze negatieve factoren zorgen ervoor dat de motivatie voor netwerkgericht werken vermindert. Om toch het netwerkgericht werken centraal te blijven stellen, zijn er kenmerken die de invloed hiervan beperken, namelijk inventiviteit, creativiteit en pro activiteit van de professionals of een organisatie die dit faciliteert en stimuleert bij medewerkers (Hermsen et al., 2014; Asselt-Goverts, 2016).

3.5 Werken vanuit visie

Hoewel professionals positief staan ten aanzien van het aanspreken van sociale contacten, blijkt dit in de praktijk soms moeilijk te realiseren. Mensen hebben soms geen sterke of nog inzetbare sociale contacten of willen de balans in hun relaties beschermen. Met de decentralisaties in het sociaal domein is meer nadruk komen te liggen op het ondersteunen en activeren van informele netwerken, mantelzorgers, vrijwilligers en andere (burger)initiatieven (Beroepsprofiel van de Sociaal Werker, 2022). Dit vraagt ook om (handelings)kennis bij sociaal werkers over hoe je het netwerkgericht werken in het dagelijkse werk en het dagelijkse leven van mensen vormgeeft. In dit hoofdstuk zijn bevorderende factoren genoemd die hieraan kunnen bijdragen. Belangrijk is onder meer aandacht voor de behoefte en vaardigheden van een persoon, notitie van de balans in relaties, de empowerende werking van wederkerigheid, verkenning van mogelijkheden in zowel het persoonlijke, nominale en extensieve netwerk van mensen en aandacht voor een warme overdracht en begeleiding ten behoeve van een succesvolle totstandkoming van nieuwe sociale

relaties. Bovenal vraagt dit een visie op de intrinsieke waarde van sociale relaties, om zo een instrumentele benadering en daarmee het risico op overbelasting en beschadiging van bestaande sociale relaties te voorkomen.

4 METHODISCHE AANKNOPINGSPUNTEN

Er is een lange traditie om sociale netwerken te onderzoeken en in kaart te brengen. Fisher pionierde in de jaren zeventig van de 20ste eeuw en ondertussen zijn er verschillende methodieken, interventies en softwareprogramma's ontwikkeld om analyses te maken (Nuyts, 2017). De ontwikkeling van deze methoden en interventies is verder versterkt door de decentralisaties in het sociaal domein, waarin onder meer wordt gestreefd dat professionele ondersteuning wordt vervangen door informele hulp van mensen uit de eigen omgeving. In dit hoofdstuk wordt hiervan een beeld gegeven van de bestaande methodieken en interventies. Gezien het aantal bestaande methoden en interventies zijn we niet volledig in het geven van een overzicht, maar gebruiken we aangehaalde voorbeelden als illustratie. Daarnaast wordt aangegeven waar aandacht voor moet zijn in de uitvoeringspraktijk en wat mogelijke uitdagingen zijn bij het gebruik van methoden en interventies.

4.1 Methoden

Een overzicht van de 44 meest bekende instrumenten en methoden – ingedeeld naar thema's – zijn gebundeld in de publicatie Aan de slag met sociale netwerken (Kruijswijk et al., 2014). Veelgebruikte instrumenten bij het in kaart brengen van netwerken zijn een genogram (stamboom), een ecogram (in kaart brengen van vrienden, kennissen en formele ondersteuning) en netwerkcircels (aantal mensen in een netwerk en hun posities). Een genogram kan een handige methode zijn voor professionals om de achtergrond van het persoonlijk netwerk te leren kennen. Zowel genogrammen als ecogrammen zijn nuttig om bronnen te onthullen die de informele netwerken kunnen versterken (Kamstra, 2016). Deze instrumenten hebben hun wortels in de gezinstherapie en worden soms afzonderlijk en soms als onderdeel van een interventie ingezet (Steyaert en Kwekkeboom, 2012). Van belang is dat deze methoden niet louter instrumenteel worden ingezet om een sociaal netwerk in kaart te brengen. Een genogram, ecogram en andere methoden en instrumenten zijn bedoeld om het netwerk in kaart te brengen en te analyseren. Het is geen doel op zich. Wel is het de bedoeling dat een sociaal werker het sociaal netwerk in kaart brengt in interactie met de cliënt en diens sociaal netwerk. Juist het samen in beeld brengen van het sociaal netwerk en het bespreken van de kwaliteit van de sociale relaties is een essentieel onderdeel van het gebruiken van deze methoden. Steyaert en Kwekkeboom (2012) benadrukken dat het van belang is de handleiding te kennen van de gebruikte methoden en instrumenten, maar dat die veelal ontbreekt. Hierbij lijkt het alsof de achtergrond en juiste toepassing van instrumenten als bekend wordt verondersteld, waardoor een diepgaand of systematisch begrip van de methoden niet beschreven wordt.

Daarnaast is het belangrijk te weten dat het gebruik van een methode of instrument om het sociaal netwerk in kaart te brengen, beperkingen kent. Allereerst richt een netwerkanalyse zich veelal op de omvang en samenstelling van het sociaal netwerk, en niet altijd op andere kenmerken. Daarnaast richt een netwerkanalyse zich met name op de zogenaamde functionele aspecten, zoals emotionele en praktische steun, en niet zozeer op andere aspecten rondom het sociaal netwerk en betekenisvolle relaties. Eveneens kunnen mensen aangeven tevreden te zijn over hun sociaal netwerk, terwijl zij zich tegelijkertijd niet verbonden en eenzaam voelen (Asselt-Goverts, 2016). Daarnaast brengen methoden als een genogram en

ecogram niet de zwakkere sociale contacten (*weak ties*) in beeld, terwijl deze wel betekenisvol kunnen zijn (Steyart & Kwekkeboom, 2012).

4.2 Interventies

Er bestaat een groot aantal interventies waarin netwerkversterking wordt gestimuleerd, maar een systematische review of meta-analyse is niet gevonden over de werkzame elementen van deze netwerkgerichte interventies. Ook effectstudies naar interventies is schaars. Dit hoofdstuk is daarom gebaseerd op evaluaties van bestaande interventies.

In de databank van het samenwerkingsverband Effectieve interventies is een verkenning gedaan van interventies gericht op netwerkversterking. De interventies zijn thematisch ingedeeld, bijvoorbeeld gericht op eenzaamheid, eigen regie en mantelzorg. Dit betekent dat in sommige gevallen netwerkversterking centraal stond, en dat in andere gevallen netwerkversterking onderdeel was van een bredere aanpak. Het merendeel van de interventies is als goed omschreven opgenomen, en een enkele interventie als goed onderbouwd. Indien er sprake is van netwerkversterking, dan is dit veelal in de volgende stappen: het in kaart brengen van het netwerk, het netwerk en de behoeften bespreken, doelen stellen en actieve stappen zetten en evalueren.

Hieronder bespreken we enkele elementen die naar voren komen uit onderzoeken naar verschillende typen interventies. Hierbij kiezen we voor een typering in de vorm van interventies – namelijk gericht op individu, groep of omgeving – en niet het thema van de interventie. Ter illustratie zijn in kaders voorbeelden opgenomen van bestaande interventies. Voor een uitgebreider overzicht van bestaande interventies, verwijzen we naar de publicatie [Aan de slag met sociale netwerken](#) (Kruijswijk et al., 2014), waarin interventies thematisch zijn ingedeeld, de Databank Effectieve sociale interventies en de Databank van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI).

Individuele interventies

Interventie met behulp van een coach

Begeleiding is belangrijk bij mensen die moeite hebben om contacten aan te gaan en te onderhouden door beperkte sociale vaardigheden. Het is daarom dat verschillende interventies gebruik maken van een coach, dit kan een professional of vrijwilliger zijn.

Natuurlijk, een netwerkcoach!

In de interventie Natuurlijk, een netwerkcoach! zet een getrainde vrijwillige netwerkcoach zich in om een cliënt te coachen in het herstellen, activeren, versterken, opbouwen of uitbreiden van het sociale netwerk. Het bestaat uit een 10-stappenplan dat de (vrijwillige) netwerkcoach samen met de cliënt doorloopt. De interventie kenmerkt zich door twee belangrijke elementen:

- Een systematische en methodische aanpak volgens het TO GROW coaching model opgebouwd in tien stappen verdeeld over drie fasen.
- De houding van de vrijwillige netwerkcoach: deze werkt vanuit een gelijkwaardige en coachende houding. Deze houding bestaat uit: persoonlijk en coachend contact, het bieden van sociale steun en focus op sociale netwerkversterking.

Bron: [Natuurlijk, een netwerkcoach! | Movisie](#)

Maatjesprojecten

Naast de methodieken die een coach benut voor netwerkversterking en -ontwikkeling zijn er ook maatjesprojecten. Daarbij gaat het niet om de ontwikkeling van een netwerk, maar om ondersteuning bij participatie en van daaruit verbetering van kwaliteit van leven (Steyaart & Kwekkeboom, 2012). Deze maatjesprojecten werken veelal volgens de presentiebenadering (Baart, 2001), wat betekent dat de aandacht uitgaat naar vergroting van de kwaliteit van leven van de betrokkenen. Zoals eerder vermeld in de kennissynthese, blijkt matching een van de belangrijkste succesfactoren bij een effectief maatjestrject (Tier & Potting, 2015). Het blijkt dat deze matching vaak gedaan wordt op basis van 'gevoel' of vooraf opgestelde matchingscriteria (Tier & Potting, 2015). Het gaat hierbij om het zoeken naar raakvlakken – zoals karaktereigenschappen, voorkeuren en interesses – die een bijdrage leveren aan de vertrouwens- en ondersteuningsrelatie. Omdat maatjes regelmatig worden geconfronteerd met complexe sociale vraagstukken, is het gevaar dat het maatje overvraagd wordt of dat de kwaliteit van de ondersteuning gevaar loopt. Een zekere professionalisering en supervisie door professionals is nodig om de kwaliteit te waarborgen en de vrijwilliger (het maatje) te ondersteunen bij de uitvoering van diens taak (Tier & Potting, 2015).

Friend4friend

Friend4friend verbindt jonge nieuwkomers en jonge Nederlanders – in de leeftijd van 16 tot 30 jaar – met elkaar. Duo's trekken maximaal een half jaar, minimaal 80 uur, wekelijks met elkaar op en doen daarnaast samen vrijwilligerswerk of werken aan een eigen project. Gedurende deze periode wordt het duo begeleid door de coördinator friend4friend. Als leeftijdsgenoten verkennen ze samen de samenleving, verdiepen zich in elkaars leefwereld en vergroten ze hun netwerk met mensen die ze anders niet zo snel zouden ontmoeten (= zwakke verbindingen). Het doel van friend4friend is het uitbreiden van het persoonlijk netwerk met deze contacten waardoor de veerkracht van jongeren wordt vergroot en bijgedragen wordt aan maatschappelijk succes.

Bron: [friend4friend](#) | [Movisie](#)

Mentoring programma's

Bij mentoring projecten is de onderliggende gedachte dat de mentor een voorbeeldfunctie heeft voor de mentee. Het is daarmee wenselijk dat de mentor beschikt over vaardigheden, ervaringen, inzichten en ingangen die de mentee kan gebruiken om vooruitgang te boeken in diens persoonlijke situatie (Tier & Potting, 2015). Een meta-analyse naar mentoring programma's gericht op jongeren met risicokenmerken, toont dat er een medium effect (mean effect = 0.21) is op de uitkomsten van jongeren, zoals school prestaties, cognitieve ontwikkeling, psychologisch welbevinden en sociale vaardigheden (Raposa et al., 2019). Een werkzaam element is de ervaring van de mentor met het helpen en ondersteunen van jongeren in hun professie. Dit onderstreept het voordeel van het werven van mentoren met helpende ervaringen of vergelijkbare rollen (Raposa et al., 2019). De duur van de mentoring relatie is niet gevonden als werkzaam element. De auteurs veronderstellen dat met name het vormen van een kwalitatief goede relatie van belang is en niet zozeer de duur van de relatie (Raposa et al., 2019).

JIM: Jouw ingebracht mentor

In de JIM-benadering (Jouw Ingebrachte Mentor) kiezen de jongeren een JIM, een volwassene uit de eigen omgeving die ze vertrouwen, een natuurlijke mentor. Deze JIM is een vertrouwensfiguur voor de jongere en adviseur voor ouders en professionals waar nodig.

Bron: [Wat is JIM?](http://Wat.is.JIM?) - jimwerkt.nl

Groepsgerichte interventies***Netwerkbijeenkomsten***

Coaching bijeenkomsten, netwerkbijeenkomsten of bijeenkomsten met een andere naam die een cliënt en mensen uit diens sociaal netwerk bij elkaar brengt, blijken een goed middel om verlegenheid om hulp te vragen (vraagverlegenheid) en aarzeling om hulp te bieden aan te pakken (Asselt-Goverts, 2016). Hierbij kan gedacht worden aan Eigen Kracht-conferenties, Sociale Netwerk Versterking en Sociale Netwerk Strategieën. Hoewel er verschillen bestaan tussen de aanpakken, hebben ze gemeen dat er samen met familieleden, vrienden, burens of andere bekenden van een individu of een gezin een plan wordt gemaakt om problemen aan te pakken, en dat deze naasten ook een rol spelen bij de uitvoering van dit plan (Bredewold, Verplanke & Tonkens, 2018). Zo kunnen netwerkleden meedenken en meehelpen met de persoon over het realiseren van wensen of dromen. Ook in reguliere gesprekken kunnen netwerkleden uitgenodigd worden om mee te denken.

Onderzoek onder Eigen Kracht-conferenties bij cliënten met een psychische problematiek laten zien dat er voorwaarden zijn aan de inzet van deze aanpak, namelijk: herhaalde bijeenkomsten, professionele ondersteuning van het proces en een actieve, wederkerige en dankbare houding van de cliënt (De Jong, 2014). Ook blijkt niet de vorm – wel of geen netwerkberaad – doorslaggevend, maar de vraag of zij zich herkennen in de weergave van de problemen en de gemaakte plannen (Bosch & Lantinga, 2016). Een ander onderzoek naar Sociale Netwerk Versterking geeft ook zicht op de voorwaarden die de kans op succes vergroten, namelijk: een praktisch en eenduidig probleem, de aanwezigheid van een constructief netwerk, gelijkwaardige relaties en het gelijktijdig inzetten van professionele hulp of voorzieningen (Bredewold, Verplanke & Tonkens, 2018).

Signs of Safety

Signs of Safety is een oplossingsgerichte benadering gericht op het creëren van veiligheid voor kinderen in situaties waar sprake is van (een vermoeden van) kindermishandeling. In alle fasen van het traject wordt samengewerkt met het gezin en de direct betrokkenen. De professional brengt tijdens een netwerkbijeenkomst samen met de betrokkenen (sociaal en professioneel netwerk) de situatie gedetailleerd in kaart. Gezamenlijk maken zij een veiligheidsplan waarin SMART-geformuleerde veiligheidsdoelen staan en daaruit voortvloeiende afspraken waarvoor alle betrokkenen verantwoordelijkheid nemen. De professional en het netwerk zien toe op naleving van de afspraken.

Bron: [Signs of Safety](http://Signs.of.Safety) | Movisie

Groepsprogramma's

Onderzoek naar groepsgerichte opvoedingsprogramma's toont aan dat ouders het prettig vinden om ondersteuning te krijgen van andere, gelijkgestemde ouders. De groepsbijeenkomsten creëren een mogelijkheid voor leren en uitwisselen, ontmoeten en steunen, en ontspannen en opladen (Spruijt et al., 2021). Belangrijk hierbij is dat professionals hun vaardigheden inzetten om een prettige groepsdynamiek tot stand te brengen, met aandacht voor de samenstelling, groeps sfeer en omgangsvormen binnen de groep.

Incredible Years

In groepsverband leren ouders opvoedingsvaardigheden zoals kindgericht spelen; sociale, emotionele en schoolse vaardigheden coachen; en gewenst gedrag bij kinderen stimuleren via complimenten en beloningen. Ook leren ouders hoe ze ongewenst gedrag kunnen verminderen. Ouders leren in de interventie vooral van elkaar. Zo bespreken ze videovoorbeelden, doen ze rollenspellen en hebben ze telefonisch contact met elkaar tussen sessies. De trainers nemen een coachende houding aan, waarbij ze ouders aanmoedigen om zelf oplossingen te vinden voor problemen.

Bron: [Incredible Years | Nederlands Jeugdinstituut \(nji.nl\)](#)

Omgevingsgerichte interventies

In deze kennissynthese komt aan bod dat netwerkgericht werken ook inhoudt dat de sociaal werker bemiddelt tussen de persoon en de samenleving. In dit kader zijn er omgevingsgerichte interventies die hierbij benut kunnen worden. Omgevingsgerichte en wijkgerichte interventies bieden sociaal werkers handvatten om mensen met een gering sociaal netwerk te betrekken in wijkactiviteiten en buurtbewoners te mobiliseren om hen ondersteuning te bieden. Ook kan de sociaal werkers een brugfunctie invullen – bijvoorbeeld middels [Kwartiermaken](#) – om mensen in een kwetsbare positie weer deel te laten nemen aan de samenleving. Hier ligt de vraag hoe de samenleving meer ruimte kan bieden voor mensen – ook mensen in een kwetsbare positie – om mee te kunnen doen. Onderzoek toont namelijk aan dat mensen met een licht verstandelijke beperking en psychiatrische problematiek te maken hebben met stigma's, wat het bemoeilijkt om sociale relaties te behouden of op te bouwen (Bredewold & Verplanke, 2018).

Buurtcirkel

Buurtcirkel richt zich op mensen in een kwetsbare positie met een ondersteuningsvraag. De ondersteuningsvragen zijn uiteenlopend en kunnen groot of klein van aard zijn. Het is belangrijk dat deelnemers gemotiveerd zijn om mee te doen, mensen te leren kennen en hulp te bieden. Met 9 tot 12 deelnemers uit de wijk wordt een Buurtcirkel gevormd. Tijdens Buurtcirkelactiviteiten wordt ingezet op talenten en vaardigheden, het opbouwen van een netwerk, hulp vragen, hulp bieden en meedoen in de wijk. Deelnemers hebben zelf de regie over activiteiten, gespreksonderwerpen en hun ontwikkelplan. Zij worden hierbij ondersteund door de Buurtcirkelcoach en de vrijwilliger.

Bron: [Buurtcirkel | Movisie](#)

4.3 Interventies versterken

Er bestaat een groot aantal methoden en interventies gericht op netwerkversterking. Belangrijk hierbij is om te beseffen dat methoden – zoals genogram en ecogram – instrumenten zijn om het netwerk in kaart te brengen en te analyseren. De methoden zijn geen doel op zich. Interventies gericht op netwerkversterking zijn zowel individu-, groeps- en omgevingsgericht. Er blijkt echter een klein aantal interventies opgenomen in een databank voor effectieve interventies, en ook is het aantal effectstudies beperkt.

5 KENNISHIATEN

Er bestaat frictie tussen de dubbele motivatie voor het aanspreken van het sociaal netwerk. Enerzijds bestaat de invalshoek die de nadruk legt op betekenisvol contact, met een eigen intrinsieke waarde. Het draait hier om het gewone dagelijkse leven, om ontmoeting, omzien naar elkaar, oog hebben voor elkaar, zonder beleidsmatig opgedrongen doel of nut. Anderzijds bestaat de invalshoek die de nadruk legt op het sociaal netwerk als hulpbron bij problemen. Dit wordt versterkt door beleid waarin meer onderlinge zorg niet alleen wordt gemotiveerd omdat het kwalitatief beter zou zijn, het zou ook goedkoper zijn. Dit kan instrumentalisering van persoonlijke relaties in de hand werken (Bredewold, Verplanke & Tonkens, 2018). Dit heeft als risico dat relaties uit balans raken en hierdoor blijvende schade wordt gedaan aan sociale relaties. Hierbij komt dat sociaal werkers aan de ene kant gericht zijn op hulpverlening en maatschappelijke ondersteuning, en aan de andere kant op participatie en sociale inclusie. Dit maakt de professionele positie ingewikkeld. Indien een sociaal werker niet handelt vanuit de visie dat netwerkgericht werken betekenisvol is en/of weinig tijd, mogelijkheden en ondersteuning ervaart in het dagelijkse werken, kan dat tot effect hebben dat netwerkgericht werken wordt uitgevoerd als methodiek en niet als intrinsiek onderdeel van het handelen. Dit roept vragen op als: Wat kun je van elkaar vragen? Hoe houd je de relatie in balans? Waar botst de intrinsieke betekenis van sociaal contact met de meer instrumentele betekenissen, waarbij de nadruk ligt op doel en nut? En welke visie en handelingsaspecten vraagt dit van sociaal werkers? Het is waardevol om te verkennen hoe met dit spanningsveld omgegaan kan worden, en om kennis uit bestaande en inspirerende praktijken en werkwijzen onder de aandacht te brengen.

Hoewel er veel methoden en interventies zijn die gericht zijn op netwerkversterking – soms als onderdeel van een thematische aanpak – blijkt de evidence beperkt. Bestaande interventies zijn doorgaans opgenomen als ‘goed beschreven’ en ‘goed onderbouwd’ in de databanken effectieve interventies, en het aantal effect studies is beperkt. Het is daarom waardevol om meer onderzoek te doen naar de effectiviteit van interventies. Daarnaast zijn ook handvatten en succesfactoren voor implementatie in de praktijk van belang. Het belang van sociale netwerken wordt breed onderkend, maar in de praktijk van alledag is het vaak een complexe aangelegenheid om hier vorm aan te geven. Zo is een aandachtspunt dat sociaal werkers niet altijd de achtergrond en juiste toepassing van methoden en interventies kennen. Vanuit het risico op instrumentalisering van het sociaal netwerk, is het cruciaal dat sociaal werkers weten waartoe een methode of interventie is ontwikkeld. Een methode of interventie is namelijk niet een doel op zich. Het lijkt alsof de achtergrond en juiste toepassing van instrumenten als bekend wordt verondersteld, waardoor een diepgaand of systematisch begrip van de methoden niet beschreven wordt. Dit vraagt om meer handvatten voor een juiste training van sociaal werkers als ook een juiste uitvoering in de praktijk.

Er is relatief minder bekend over de rol van sociaal werkers in relatie tot het digitale sociale netwerk. De online wereld wordt snel belangrijker in de levens en interacties van mensen, het is van belang daar meer kennis over te produceren en verspreiden. Sociaal werkers moeten handvatten krijgen hoe om te gaan met online netwerkgericht werken.

In deze kennissynthese valt op dat de kwaliteit van de onderbouwing gering is; veelal bestaat de bewijslast uit evaluaties en kleinschalige kwalitatieve studies. Dit onderstreept des te meer het belang van een investering in (wetenschappelijk) onderzoek naar netwerkgericht werken. Naast beschrijvende studies,

zouden ook lerende praktijken benut kunnen worden. De term 'lerende praktijk' is een koepelterm voor alles wat te maken heeft met een lerende manier van werken in de praktijk van het sociaal domein (Movisie, 2018).

Deze kennissynthese is met name gebaseerd op de bestaande wetenschappelijke kennis. Ons advies is om in vervolgonderzoek ook gebruik te maken van bestaande praktijk- en ervaringskennis rondom het netwerkgericht werken.

BRONNEN

Alphen, L. M van, Dijker, A. J. M., van den Borne, B. H. W., & Curfs, L. M. G. (2010). People with Intellectual Disability as Neighbours: Towards Understanding the Mundane Aspects of Social Integration. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20(5), 347-362.

Alphen, L. M. van, Dijker, A. J. M., van den Borne, H. H. W., & Curfs, L. M. G. (2009). The significance of neighbours: views and experiences of people with intellectual disability on neighbouring. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(8), 745-757.

Asselt-Goverts, A. E. van (2016). *Social networks of people with mild intellectual disabilities. Characteristics and interventions*. GVO drukkers & vormgevers B.V. | Ponsen & Looijen.

Baars, H. (1994). *Sociale netwerken van ambulante chronisch psychiatrische patiënten*. Maastricht: Uniprint.

Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Uitgeverij Lemma BV.

Beek, K. van, & Ham, M. (2007). *Gaat de elite ons redden? De nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.

Biegel, D. E., Tracy, E. M., & Corvo, K. N. (1994). Strengthening social networks: Intervention strategies for mental health case managers. *Health and Social Work*, 19, 206-216.

Bigby, C. (2008). Known well by no-one: Trends in the informal social networks of middle-aged and older people with intellectual disability five years after moving to the community. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 33(2), 148-157.

Boer, A. de (red.) (2005). *Kijk op informele zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Boer, A. de & M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.) (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Boer, A.H. de, Hessing-Wagner, J.C., Mootz, M., I.S. Schoemakers-Salkinoja (1994). *Informele Zorg, een verkenning van huidige en toekomstige ontwikkelingen*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bosch, H. van den, & Lantinga, M. (2016). *Familiegroepsplan in de jeugdbescherming*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.

Bredewold, F. H. (2014). *'Lof der oppervlakkigheid'*. *Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische achtergrond en buurtbewoners*. Amsterdam: Van Genneep.

Bredewold, F., Verplanke, L., Tonkens, E. (2018). Tussen begrip en vernedering. Sociale Netwerk Versterking in de praktijk. In: Bredewold, F, Duyvendak, J.W., Kampen, T., Tonkens, E., Verplanke L. (red). *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Amsterdam: Van Genneep.

Bredewold, F., Verplanke, L. (2018). Ik blijf een kwetsbaar mens met een kwetsbaar netwerk. De moeizame praktijk van het inzetten van sociale contacten. In: Bredewold, F, Duyvendak, J.W., Kampen, T., Tonkens, E., Verplanke L. (red). *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Amsterdam: Van Genneep.

Brummel, A., Berkvens, J., Leenders, J., Thönissen, M., & Jansen, E. (2022). Zicht op kwetsbaarheid in de wijk. In G. Helleman, B. Herder, B. Kokkeler, K. Rusinovic & H. van der Veen (red). *Leefbaarheid en Veiligheid*. Platform Stad en Wijk.

Coleman, J. S. (n.d.). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94(1), 95-210.

Daal, H.J. van (1990). *Vrijwilligerswerk en informele hulp in Nederland; een inventarisatie van onbetaald werk buiten het eigen huishouden, in het bijzonder op het gebied van de hulpverlening*. Den Haag: Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek.

Doodkorte, P. P., & Hermans, V. (2013). *Spoorboekje transitie jeugdzorg. Dromen zijn doelen met deadlines*. BMC.

Engbersen, R., & Omlo, J. (2020). *Uit de duivelskring van armoede. Wat sociaal werkers en medewerkers van kinder- en peuteropvang kunnen betekenen in de aanpak van armoede in Noord-Nederland*. Utrecht: Movisie.

Engbersen, G. (2020). *Nabijheid en solidariteit in buurten en wijken. Rol voor gemeenten in aanpak eenzaamheid* [<https://www.buurtwijs.nl/content/nabijheid-en-solidariteit-buurten-en-wijken>].

Ferlander, S. (2007). The importance of different forms of social capital for health. *Acta Sociologica*, 50, 115-128.

Goede, M., & Kwekkeboom, R. (2013). *Verspreiding, gebruik en effectiviteit sociale netwerkversterking*. Onderzoeksverslag. Hogeschool van Amsterdam.

Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.

GGD (Gemeentelijke gezondheidsdienst), CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), & RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu). (2021). *De gezondheidsmonitor volwassenen en ouderen 2020 GGD, CBS en RIVM*. <https://www.staatvz.nl/kerncijfers/eenzaamheid>.

Groot, N., de Jong, G., Schout, G. (2013). Social Networks in family group conferencing. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, volume 22, issue 3, 65-84.

Heaney, C.A. & Israel, B.A. (2008). Social networks and social support. In: K. Glanz, B.K. Rimer, K. Viswanath. (Eds.), *Health Behavior and Health Education: Theory, Research and Practice* (pp. 189-210). San Francisco: Jossey-Bass.

Hendrix, H. (1997). *Bouwen aan netwerken, leer- en werkboek voor het bevorderen van sociale steun in de hulpverlening*. Soest: Uitgeverij H. Nelissen B.V.

Hermesen, M.A., Embregts, P. J. C. M., Hendriks, A. H. C., & Frielink, N. (2014). The human degree of care. Professional loving care for people with a mild intellectual disability: An explorative study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 58, 221-232.

Heylen, L. (2016). *Burenhulp is meer dan nostalgie. Het kleine helpen*. <https://Sociaal.Net/Achtergrond/Het-Kleine-Helpen/>.

Hooghiemstra, E., & Van Pelt, M. (2020). *De Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk*. Utrecht: Movisie.

Hospers, S. (2021). *Eigen kracht als 'samenkracht'. Werken in netwerken aan een inclusieve samenleving*. Integraal Werken in de Wijk & Associatie Wijkteams.

Jong, G. de (2014). *Family Group Conferencing in Public Mental Health Care: A responsive Evaluation*. Enschede: Gildeprint/ Amsterdam: VU University

Kamstra, A. (2016). *Who cares?: Research into maintaining, strengthening, and expanding the informal social networks of people with profound intellectual and multiple disabilities*. Rijksuniversiteit Groningen.

Klerk, M. de, Boer, A. de, Plaisier, I., Schyns, P. en Kooiker, S. (2015). *Informele hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Klinenberg, E. (2002). *Heatwave. A social autopsy of disaster in Chicago*. The University of Chicago Press.

Komter, A. (2003). *Solidariteit en de gift*. Amsterdam University Press.

Kruijswijk, W., van der Veer, M., Brink, C., Calis, W., van der Maat, J. W., & Redeker, I. (2014). *Aan de slag met sociale netwerken. De 44 meest bekende methoden verzameld*. Utrecht: Movisie/ Vilans/ Actiz.

Kwekkeboom, M.H. (1987). *Ons een zorg?! Onderzoek en perspectief*. Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Kwekkeboom, M.H. (1990). *Het licht onder de korenmaat. Informele zorgverlening in Nederland*. Den Haag: VUGA Uitgeverij B.V.

Lareau, A. (2015). Cultural knowledge and social inequality. *American Sociological Review*, 80(1), 1-27.

Koeter, L. (2022). *Beroepsprofiel van de Sociaal Werker*. Utrecht: BPSW.

- Linders, L. (2010). *The significance of being close: A study of informal care in a working-class neighbourhood*. Sdu Uitgevers.
- Lippold, T., & Burns, J. (2009). Social support and intellectual disabilities: A comparison between social networks of adults with intellectual disability and those with physical disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 463-473.
- Lunsky, Y. (2006). Individual differences in interpersonal relationships for persons with mental retardation. In: Switzkey, H. N. (dd.). *International review of research in mental retardation*, 31, 117-161. San Diego: Elsevier.
- Lyons, M., & McQuillin, S. (2019). Risks and Rewards of School-Based Mentoring Relationships. *School Psychology Quarterly*, 34(1), 76-85.
- Marmot, M. (2015). *The health gap. The challenge of an unequal world*. Bloomsbury Publishing.
- McLafferty, M., O'Neill, S., Armour, C., Murphy, S., & Bunting, B. (2018). The mediating role of various types of social networks on psychopathology following adverse childhood experiences. *Journal of Affective Disorders*, (238).
- Meiden, J van der, Noordegraaf, M, Ewijk, H van. Relational ethics as enrichment of social justice: Applying elements of contextual therapy to social work. *Qual Soc Work*. 2020, 19(1).
- Mols, J. (2018). *Netwerkgericht werken bij Neos. Eindrapport deelproject ReflexieLab*. Fontys/Werkplaats Sociaal Domein.
- Mourik, K. van, Steinmetz, S., Noordewier, Y., & Santpoort, R. (2023). *Bewoners in actie voor het Oude Westen. Versterken van inclusieve burgermacht*. Utrecht: Movisie.
- Movisie (2017). *Wat werkt bij mantelzorgondersteuning*. Utrecht: Movisie.
- Movisie (2023). *Een verkenning naar de mogelijkheden van kwantificeren en monetiseren in de sociale basis. Cijfers en de sociale basis*. Utrecht: Movisie. [Cijfers-en-de-sociale-basis.pdf \(movisie.nl\)](#)
- Mullainathan, S., & Shafir, E. (2013). *Schaarste. Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Maven Publishing.
- Nagelhout, G., Abidi, L., Lodder, C., Schutte, H., & de Vries, H. (2020). *Bespreekbaar maken van gezonde leefstijl en het sociale netwerk bij multiprobleemgezinnen door sociaal werkers*. TSG Tijdschrift Gezondheidswetenschappen, 98, 107-113.
- Notten, N., van Mourik, K., de Vries, S., Noordewier, Y., & de Haan-Rissman, J. (2023). *Gidsen als bruggenbouwers en hulpbronnen. Kansen en kracht van het informele*. Utrecht: Movisie.

Nuyts, K. (2017). *Krachtgerichte ondersteuning van sociale netwerken. Kadertekst*. Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.

Pelt, M. van, & Repetur, L. (2018). *De sociale basis: terug van weggeweest. Startnotitie*. Utrecht: Movisie.

Ponzoni, E., Mars, K., Ghorashi, H. (2021) 'De kracht van een alternatief verhaal.' *De complementaire bijdrage van burgerinitiatieven aan inclusie van vluchtelingen in de Nederlandse samenleving*. Refugee Academy, Institute for Societal Resilience, Vrije Universiteit Amsterdam.

Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.

Raposa, E. B., Rhodes, J., Stams, G. J. J. M., Card, N., Schwartz, S., Yoviene Sykes, L. A., Kanchewa, S., Kupersmidt, J., & Hussain, S. (2019). The Effects of Youth Mentoring Programs: A Meta-analysis of Outcome Studies. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(3), 423-443.

Regenmortel, T. van (2011). *Lexicon van empowerment*. Marie Kamphuis Stichting.

Roo, A. de, Jagtenberg, R., van der Boom, E., & Vrieling, S. (2019). *De netwerkkracht van de Rotterdammer in het sociale domein. Een onderzoek naar activering van netwerken via Wijkteams en Eigen Kracht conferenties*. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Rhodes, J. E. (2019). *From 'out of the park' mentoring relationships to consistent, evidence-based approaches*. <https://www.evidencebasedmentoring.org/neither-baseball-mentoring-home-run-derby/>

Rueger, S. Y., Malecki, C. K., Pyun, Y., Aycocock, C., & Coyle, S. (2016). A meta-analytic review of the association between perceived social support and depression in childhood and adolescence. *Psychological Bulletin*, 142(10), 1017

Scheffers, M. (2015). *Sterk met een vitaal netwerk. Empowerment en de sociaal netwerkmethodiek*. Coutinho.

Schenk, L. (2021). *Social networks of at-risk youth. Social support from bonding and bridging relationships*. Ridderprint.

SCP (2019). *Mantelzorgers in het vizier. Beleidssignalement mantelzorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2020). *Blijvende bron van zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Spruijt, R., Kassenberg, A., Petri, D., Tuinstra, J., Doornenbal, J. (2021). Algemeen werkzame factoren in groepsgerichte opvoedingsondersteuning: ervaringen van ouders, vrijwilligers en jeugdprofessionals. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2021 (30: 1).

Steyaert, J., & Kwekkeboom, R. (Eds.). (2012). *De zorgkracht van sociale netwerken*. Utrecht: Movisie.

Tajfel, H., Turner, J. C. et al. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: M. J. Hatch, & M. Schultz (Eds.), *Organizational Identity*. Oxford: Oxford University Press.

Tier, M. van der, & Potting M. (2015). *Maatjesprojecten zijn nog altijd populair, maar: hoe maak je er een succes van*. Sociale Vraagstukken.

Tijdink, R., Nouwen, C., Driesen, I., Postma, A., & Scholte, R. (2017). De effectiviteit van het werken vanuit sociale netwerk strategieën binnen jeugd- en opvoedhulp en maatschappelijk werk. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 26(4).

Tirions, M., Blok, W., & den Braber, C. (2018). *De capability-benadering in het sociaal domein*. Bohn Stafleu van Loghum.

Timmermans, J.M. (red.) (2003). *Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Todd, S. (2000). Working in the public and private domains: Staff management of community activities for and the identities of people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44, 600-620.

Vandenbussche, H., de Schrijver, M., & de Maeyer, J. (2015). *Kwaliteit van Leven: een gedeeld kader in het werken met mensen in maatschappelijk kwetsbare situaties*. Orthopedagogiek: Onderzoek En Praktijk, 54(12), 529-547.

Vansevenant, K. (2015). In dialoog over relaties en netwerken. In: Steyaert, J. & Kwekkeboom, R. (red). *De zorgkracht van sociale netwerken*. Utrecht: Movisie.

Verharen, L., & Rözer, J. (2023). Menselijk en sociaal kapitaal. In: Veldboer, et al., (red). *Lexicon nabijheid en sociaal werk*. Amsterdam: Van Genneep.

Verkooijen, L., van Andel, J., & Ansem, Q. (2018). *Netwerkontwikkeling voor zorg en welzijn* (2nd ed.). Noordhoff Uitgevers.

Wijdeven, T. van de, de Graaf, L., & Hendriks, F. (2013). *Actief burgerschap. Lijnen in de literatuur*. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.

Zal, S. van, Schravendijk, M. van, Willems, A. & Kwekkeboom, R. (2022). *Een steuntje in de buurt: Werkzame elementen van buurtgerichte interventies voor inclusie van mensen met beperkingen*. Hogeschool van Amsterdam, lectoraat langdurige zorg en ondersteuning.

DEEL 2

KENNISSYNTHESE

CENTRAAL STELLEN ALLEDAAGSE LEVEN

6 DE BETEKENIS VAN HET ALLEDAAGSE LEVEN

We starten met het nader onderzoeken van het concept ‘alledaags leven’ en van verwante concepten om op die manier meer zicht te krijgen op de betekenis van ‘centraal stellen van het alledaagse leven’. Het tweede deel van het hoofdstuk gaat in op mensbeelden, paradigma’s, logica’s en perspectieven. Dit zijn geen uitwisselbare termen. Echter, de definities die worden gegeven, maken duidelijk dat ze niet eenduidig worden gebruikt. De formuleringen van de originele bronnen worden gevolgd en met elkaar geven ze voor een deel antwoord op de vraag wat de verschillende opvattingen zijn over alledaags leven en hoe sociaal werk hiermee te maken heeft.

6.1 Begripsverkenning

Alledaags leven

In navolging van Pink (2012) en Scott (2009) omschrijven Huizenga et al. (2022) alledaags leven als:

‘Everyday life can be regarded as the mundane and routine aspects of human life.’ Hierin lezen we ‘routine’ en ‘mundane’. Dat laatste kan vertaald worden met profaan, aards. Het gaat om de dagelijkse routines waar meerdere uren per dag aan besteed worden: we koken en eten, betalen rekeningen, maken schoon, brengen kinderen naar school, gaan naar (vrijwilligers)werk, ondernemen vrijetijdsactiviteiten zoals sporten, voeren gesprekken met vrienden en buurtgenoten, enz. Het alledaagse leven is het geheel van herhaalde handelingen en (sociale) praktijken in woonomgeving, werk-/schoolomgeving en vrije tijdsomgeving. Het alledaagse leven gaat over wat mensen beschouwen als bekend en onopvallend. Het gaat over terugkerende, routinematige en soms regelmatige zaken: we doen dagelijks dezelfde dingen op dezelfde plaatsen en op dezelfde tijdstippen. Samen genomen, bakenen ze het domein af waarbinnen we in een bepaalde levensfase het grootste deel van onze tijd doorbrengen.

Veel van deze handelingen gebeuren reflexief, zonder nadenken. Of wel nadenkend, maar ook dan zonder expliciet stil te staan bij wat vanzelfsprekende handelingen lijken. Door stil te staan bij de alledaagse ervaringen, zoals Huizenga et al. in hun scoping review doen, wordt het belang ervan zichtbaar. Zij citeren Pink (2012) als ze schrijven: ‘Everyday is at the centre of human existence, the essence of who we are and our location in the world.’ (Huizenga et al., 2022)

Tegelijk blijkt het lastig om te formuleren wat dan precies dit alledaagse leven is. Het ‘alledaags leven’ omvat dus een oneindige hoeveelheid activiteiten en praktijken en speelt zich in een grote hoeveelheid sociale en fysieke ruimtes af. Scott identificeert vier fysieke omgevingen waarin het dagelijks leven zich afspeelt: werkomgeving, leefomgeving, stedelijke-/buitenruimte en non-ruimte (of tussenruimte) zoals openbaar vervoer of tankstations. Wat voor de een routinematig en ‘gewoon’ is, kan voor een ander bijzonder en ‘buitengewoon’ kan zijn. Het verschilt per individu hoe diens leven van dag tot dag wordt ingevuld, en het verschilt ook per levensfase. Dit alledaagse leven lijkt voor onszelf persoonlijk en privé, het product van onze eigen keuzes. Als dit dagelijkse leven nader wordt bekeken, worden onderliggende patronen en regels zichtbaar. In de rij staan is ‘gewoon’, maar het antwoord op de vraag waarom mensen in een rij gaan staan, geeft inzicht in (on)geschreven regels en afspraken, in de wijze waarop mensen met elkaar samenleven.

'Alledaags leven' is een begrip vanuit de sociologie (sociology of everyday life). Het 'allegaagse leven' als object van onderzoek is van redelijk recente datum. Als concept – in relatie tot theorievorming – was de wereld van het alledaagse al langer aanwezig. Wat opvalt in veel (wetenschappelijke en niet wetenschappelijke) publicaties die voor deze kennissynthese zijn doorgenomen, is dat het begrip vaak niet wordt gedefinieerd. Getuige ook de scoping review van Huizenga et al. (2022) waarin 58 studies zijn geïnccludeerd en waarin wordt geconstateerd dat er geen consistente definitie van alledaags leven wordt gebruikt en dat de meeste studies helemaal geen definitie van het alledaagse leven of alledaagse ervaringen gaven.² 'Alledaags leven'/'everyday life' en 'leefwereld'/'lifeworld' worden vaak door elkaar heen gebruikt. In *The myth of everyday life* bespreekt Sandywell (2004) de wijze waarop leefwereld en alledaags leven in filosofische en sociale theorieën worden neergezet en concludeert dat het alledaags leven onterecht wordt geframed als vaststaand, traditioneel, onveranderlijk en niet opvallend, tegenover de leefwereld als zijnde meervoudig en dynamisch (Sandywell, 2004). Het begrip leefwereld lijkt in wetenschappelijke studies ook vaker dan het begrip alledaags leven gezien te worden als subjectieve realiteit waarin mensen betekenis geven aan (allegaagse) handelingen, gebeurtenissen, ontmoetingen et cetera (Scott, 2009).

Die betekenisgeving van mensen aan hun alledaagse leven kan worden geformuleerd als 'insiders perspective' of – in het sociaal domein – het inwonerperspectief. Het inwonerperspectief is hoe iemand iets ervaart, beleeft. Het gaat over beleving. Het alledaagse leven zelf gaat over hoe iemands dagelijkse leven eruitziet. De verbinding tussen beiden gaat over wat iemand belangrijk vindt in het alledaags leven. Centraal stellen van of aansluiten bij het alledaagse leven gaat niet alleen om aansluiten bij de – routinematige – activiteiten en praktijken, maar tegelijkertijd en misschien zelfs vooral om die betekenisgeving daarvan. De vraag 'hoe aan te sluiten bij het alledaags leven' includeert op deze manier automatisch de vraag 'hoe aan te sluiten bij het perspectief van de inwoner', ofwel: hoe aan te sluiten bij wat iemand belangrijk vindt voor het alledaags leven.

Bjerge en Ersson (2019) hebben dit mooi geformuleerd in hun introductie op het themanummer *Everyday life and the boundaries of social work* (Nordic Social Work Research):
'[...] how the voices, wishes and needs of the everyday life of the citizen in need of help is best represented, respected and included in social work policies, strategies, and services.' (Bjerge & Eriksson, 2019)

Leefwereld

Met bovenstaande in het achterhoofd is het alsnog essentieel om nader in te gaan op het begrip leefwereld, omdat dit binnen het sociaal werk en in combinatie met het begrip systeemwereld ook een specifieke betekenis, en lading, heeft gekregen.

In het lexicon *Nabijheid en Sociaal werk* (Veldboer et al., 2022) werkt Gabriëls het begrippenpaar leef- en systeemwereld uit en gaat in op de vraag waarom sociaal werkers hiervan kennis zouden moeten nemen. Hij geeft aan dat de wijze waarop Habermas invulling geeft aan deze begrippen behulpzaam is bij de noodzakelijke balans tussen nabijheid tussen sociaal werkers en hun cliënten en distantie door sociaal werkers van hun eigen handelen. Het begrip leefwereld doet recht aan de gewenste nabijheid, terwijl het begrip systeem tegemoet komt aan de distantie die geboden is.

---

² Verderop in de kennissynthese gaan we nader in op deze scoping review, die laat zien dat door stil te staan bij de alledaagse ervaringen deze een rijk inzicht verschaffen in de wereld van mensen met dementie.

Onder Habermas begrippenpaar systeemwereld en leefwereld ligt het onderscheid tussen strategisch en communicatief handelen. Strategisch handelen is gericht op het doel, de ander is niet bij voorbaat gelijkwaardig partner. Communicatief handelen is gericht op wederzijds begrip en elkaar proberen te begrijpen door je te verplaatsen in het perspectief van de ander. De ander is gelijkwaardig. 'Anderen' zijn niet alleen cliënten/inwoners, ook collega's, andere professionals, enzovoort. Gabriëls wijst erop dat wederzijds begrip niet hetzelfde is als consensus. (Veldboer et al., 2022). Habermas definieert de leefwereld als het geheel aan hulpbronnen waarvan mensen bij het communicatief handelen gebruik maken: interpretatiekaders, normen en competenties. Het systeem is dat deel van de samenleving waar handelingen niet primair gecoördineerd worden via het communicatieve handelen. Hij onderscheidt twee subsystemen: economie en staat, de domeinen van de bureaucratieën en de markt. Habermas stelt dat het potentieel dat inherent is aan communicatief handelen onvoldoende wordt benut. 'Leefwereld en het communicatieve handelen zijn complementair. Enerzijds is de leefwereld een bron waaruit mensen kunnen putten wanneer ze met elkaar communiceren. Anderzijds wordt de leefwereld door het communicatieve handelen gereproduceerd en veranderd. Door met cliënten de problemen (armoede, criminaliteit, woningnood, enzovoorts) in een open gesprek kritisch onder de loep te nemen, kan hun leefwereld veranderen.' (Veldboer et al., 2022).

In meer simpele bewoordingen geeft Kunneman in een interview op movisie.nl de leefwereld volgens Habermas als volgt weer: 'De leefwereld is de alledaagse wereld waarin mensen face to face met elkaar verkeren, waarin ze vertrouwensrelaties onderhouden en samen strubbelingen opvangen. Habermas' gedachte was: in die leefwereld domineert gelijkwaardige afstemming.' Kunneman wijst erop dat in het denken van Habermas de systeem- en leefwereld niet tegenover elkaar staan en er geen sprake is van slecht en goed. Habermas stelt dat door de tijd heen de leefwereld is veranderd (gerationaliseerd), hetgeen bijvoorbeeld zichtbaar is in de sterk afgenomen invloed van religie op hulpbronnen. Het systeem is steeds meer ontkoppeld van de leefwereld. Volgens Habermas is dit op zichzelf niet problematisch, zelfs positief, maar wordt het problematisch als de systeemwereld (staat en economie) te veel in de leefwereld binnendringen: 'de kolonisering van de leefwereld' (Veldboer et al., 2022). Kunneman ziet dat het begrippenpaar vaak als goed en slecht tegenover elkaar wordt gezet, waarmee het zijn kracht verliest. De systeemwereld wordt gereduceerd tot onpersoonlijke vormen van bureaucratie waarin machtsongelijkheid gereproduceerd wordt. De leefwereld is per definitie goed. Dit gaat voorbij aan de positieve kanten van de systemen en aan de macht die ook binnen de leefwereld wordt uitgeoefend.

Sociaal werkers hebben te maken met deze kolonisering van de leefwereld van hun cliënten (denk aan de toeslagenaffaire). Deze heeft ook gevolgen voor hun eigen handelingsruimte. Terwijl professioneel en communicatief handelen van sociaal werkers noodzakelijk is om het leven van cliënten te verbeteren, is hun handelingsruimte ingeperkt. Gabriëls verwijst hierbij met name naar het New Public Management (NPM), de bedrijfsmatige aanpak gericht op efficiëntie die ook binnen welzijnsorganisaties zijn intrede heeft gedaan. De kolonisering van de leefwereld wordt zo fnuikend voor het sociaal werk en leidt volgens Gabriëls tot deprofessionalisering en depolitisering. Van depolitisering van sociaal werk is bijvoorbeeld sprake als sociaal werkers zich beperken tot hun cliënten de weg wijzen naar voorzieningen (voedselbank, UWV) en niet de structurele oorzaken van ongelijkheid publiekelijk ter discussie stellen.³ (Veldboer et al., 2022).

---

³ Het 'alledaags leven' wordt in het lexicon Nabijheid niet uitgewerkt, maar komt een enkele maal wel als een van zichzelf sprekend begrip uit de tekst naar voren, bijvoorbeeld in de zinsneden '[sociaal werkers als] experts van het 'dagelijks leven'' en 'de buurt is allang niet meer het schaalniveau waarop het dagelijks leven is georganiseerd'.

Leefwereldoriëntatie sociaal werk

Thiersch (2002), van huis uit pedagoog, heeft meerdere publicaties gewijd aan de leefwereldoriëntatie in het sociaal werk. Het concept is vooral in Duitsland dominant geworden in het theoretische discours rond sociaal werk en sociale zorg. De discussie over leefwereldgericht sociaal werk werd getriggerd door de verandering in de samenleving. Het omgaan met het dagelijks leven deed een groter beroep op competenties, zoals zelf- en sociale competentie, assertiviteit en zelfvertrouwen, dan in eerdere decennia waarin klasse, gender en tradities nog een grotere rol speelde. Leefwereldgericht sociaal werk kijkt naar mensen in de totaliteit van hun omstandigheden, hun middelen, hun (on)mogelijkheden om te participeren en hun kansen en problemen in het dagelijks leven. Dit betekent dat de focus werd verlegd naar het dagelijkse leven van de cliënt en een heroriëntatie op de benadering van sociaal werk. (Thiersch, 2002). Het concept heeft zijn wortels in de kritisch wetenschappelijke analyses van een onrechtvaardige, fragiele en complexe samenleving. Zij verbinden deze oriëntatie aan sociale rechtvaardigheid. Sociale rechtvaardigheid gaat over levenscondities, sociale omstandigheden en competenties om volwaardig te participeren. (Grunwald & Thiersch, 2009)

Vanuit een leefwereldoriëntatie richt het sociaal werk zich meer op 'de kwestie van het alledaagse', op de directe ervaringen van mensen, hun levensvaardigheden en op de kracht van eigen verantwoordelijkheid en eigen regie. Verantwoordelijkheid in dit verband gaat niet zozeer om de praktische zaken, maar om assertiviteit, opkomen voor jezelf en het vermogen om tegen te spreken. Dit aspect van de eigen verantwoordelijkheid zien we terug in sociale bewegingen zoals het feminisme, de herstelbeweging en de emancipatiebeweging van mensen met een verstandelijke beperking. De oriëntatie van sociaal werk op de leefwereld van cliënten heeft zich ontwikkeld op het snijvlak van deze bewegingen.

Grunwald en Thiersch (2009) zetten de oriëntatie op de leefwereld nadrukkelijk in de context van kritische politieke beweging, maar niet als een overkoepelende sociale kritiek. Met deze oriëntatie wordt onderkend dat simpele oplossingen tussen bijvoorbeeld dwang en vrijheid, onderdrukking en emancipatie, niet mogelijk zijn en dat er een behoefte is in de samenleving aan professioneel sociaal werk en maatschappelijke zorg. Vanuit die oriëntatie op de leefwereld kan het sociaal werk zien welke behoeften er zijn, waar ondersteuning nodig is en antwoorden ontwikkelen (Grunwald & Thiersch, 2009).

Scholte (2010) pleitte in haar lectorale rede voor een herijking van het maatschappelijke werk waarin de hierboven genoemde leefwereldoriëntatie te herkennen is. Zij concludeerde in 2010 dat de hulpverlening nog te veel op de spreekkamer is gericht. In die tijd had de Wmo, waarin een groter beroep op de eigen verantwoordelijkheid van cliënten wordt gedaan, net haar intrede gedaan. Dit vergt een andere benadering van de hulpverlening, volgens Scholte, beter aansluiten bij netwerken in de omgeving van de cliënt en meer aandacht voor het activeren van cliënten. 'De beroepsgroep kan zich meer generalistisch opstellen en beter aansluiten op het alledaagse leven van de cliënten.' (Scholte, 2010).

Normaliseren

Een van de kernconcepten in de Wmo en in de Jeugdwet is 'normaliseren' van de hulpvraag, gericht op vermindering van – onnodige – verwijzing naar dure specialistische hulp. Dit kan worden gerealiseerd door versterking van zelfredzaamheid en van het 'gewone' leven. Normaliseren benadrukt dat afwijkingen van het gemiddelde, de norm, niet standaard als problematisch hoeft te worden aangemerkt. Wesseling (2021) wijst er in haar literatuuronderzoek naar 'normaliseren' op dat het begrip in de beroepspraktijk niet altijd wordt geoperationaliseerd en er geen eenduidige definitie is. Het literatuuronderzoek van Wesseling is uitgevoerd binnen de context van de Jeugdwet, maar goed bruikbaar binnen een bredere context. Wesseling bespreekt

verschillende visies en komt tot een werkdefinitie, waarbij ze de kanttekening maakt dat wetenschappelijk onderzoek veelal ontbreekt:

'Normaliseren kan worden omschreven als het reduceren van de zorgvraag door middel van het benadrukken van de eigen verantwoordelijkheid, eigen kracht en/of eigen regie van cliënten en hun sociale netwerk en tevens het waken voor onnodig diagnosticeren of problematiseren van incidenten en afwijkingen van het gemiddelde, ook wel 'de norm'. Daarbij is het van belang dat cliënten met hulpvragen waarbij specialistische hulp noodzakelijk is wel aanspraak moeten kunnen blijven maken op de juiste ondersteuning.' (Wesseling, 2021)

In haar onderzoek signaleert Wesseling dat het van belang is de bredere maatschappelijke en sociale context te betrekken. Diagnosticeren gebeurt niet alleen binnen de sociaal werkpraktijk (aan de keukentafel). In relatie tot jeugdzorg verwijst de onderzoeker bijvoorbeeld naar onderwijs, waar kinderen die van het gemiddelde afwijken al gauw worden getest en gediagnosticeerd. Wesseling benoemt een aantal discussiepunten, waaronder het grotendeels ontbreken van het perspectief van de doelgroep in het actuele beleid.

Het rapport is in het kader van een leerwerkplaats gemaakt en besproken met professionals, ervaringsdeskundigen en cliënten. De kanttekening die van daaruit bij de 'werkdefinitie' is gemaakt, is dat de term 'afwijkingen' onterecht opgevat kan worden als niet-normaal (Wesseling, 2021).

Terug naar alledaags leven

Om het alledaags leven centraal te kunnen stellen, is het nodig dat sociaal werkers inzicht in en kennis hebben van wat belangrijk is voor mensen in hun alledaags leven. De betekenis die alledaagse ervaringen voor hen hebben en de betekenis die zij toekennen aan hun handelingen en praktijken. Op basis van deze begripsverkenning kunnen we alledaags leven zien als:

- Herhaalde, vaak regelmatige terugkerende, activiteiten en praktijken in de leefomgeving van de inwoner
- Waarbij deze activiteiten en praktijken meerdere 'domeinen' betreffen: huishouden, gezin, werk, school, wijk, vrije tijd
- En zich afspelen in verschillende sociale en fysieke omgevingen.

Het alledaags leven op micro (individueel) niveau staat niet los van het macroniveau. De 'buitenwereld', de wereld van de grote gebeurtenissen, de processen, de regelgeving en de instituties krijgt mede vorm via dit alledaags leven en andersom zijn deze medebepalend voor het alledaags leven. Het gaat niet alléén om het individuele perspectief. Door het individuele alledaags leven te verbinden aan het alledaags leven in de buurt of wijk vormt dit de onderlegger voor collectieve interventies. Werken aan het versterken van alledaags leven is zowel individuele ondersteuning als versterking van verbindingen en creëren van mogelijkheden voor participatie.

6.2 Mensbeelden

Beleid

In 2022 verscheen bij het SCP een essay met als overkoepelende vraag: wat is bekend over de rol die mensbeelden spelen bij beleidskeuzes? Achter veel beleid, zo stellen de auteurs, schuilt een specifiek mensbeeld. Mensbeelden omvatten aannamen over wat mensen willen en kunnen, en hoe ze zich

gedragen. Sociaal werk en sociaal werkers hebben altijd van doen met (sociaal) beleid. Bewust zijn van de mensbeelden achter dit beleid helpt om de gewenste professionele kwaliteit te leveren. Zowel als het gaat om de uitvoering van beleid als wanneer het gaat om het kritisch kunnen reflecteren op hoe beleidsintenties kunnen uitpakken.

Vaak blijken de mensbeelden achter beleid te gesimplificeerd, te optimistisch of te somber te zijn, hetgeen negatieve consequenties kan hebben voor burgers en ertoe kan leiden dat mensen tussen wal en schip vallen of worden uitgesloten (Gebhardt & Feijten, 2022). In zijn inleiding op de bundel *De mens centraal, geen probleem?* laat Kampen (2019) zien hoe ieder tijdsgewricht een dominant mensbeeld kende en ieder tijdsgewricht hiervoor goede redenen had, gestoeld op waarden zoals gelijkwaardigheid of democratisering. Iedere volgende periode zette dus ook belangrijke waarden op het spel. Marktwerving was te eenzijdig gericht op de burger als klant, de participatiesamenleving gaat vooral uit van de verantwoordelijke mens en lijkt te eenzijdig in te zetten op eigen kracht, zelfredzaamheid, eigen regie en zelfmanagement. De kritiek op de verzorgingsstaat was dat deze de mens te zeer als afhankelijk benadert en verantwoordelijkheid uit handen neemt (Kampen, 2019).

Mensbeelden binnen de context van beleid, zo stellen Gebhardt en Feijten, komen vaak voort uit drie invalshoeken:

1. De (normatieve) moraal, gericht op hoe mensen zouden moeten zijn en hoe ze zich zouden moeten gedragen ten aanzien van de beleidsdoelstelling.
2. De waargenomen werkelijkheid, gericht op hoe mensen 'écht zijn' en zich gedragen.
3. De beïnvloedingsmogelijkheden van burgergedrag, gericht op de manieren waarop burgers door de overheid in de richting van de beleidsdoelstelling gestuurd kunnen worden. De afwegingen hierbij zijn veelal weer gestoeld op normatieve en/of empirische mensbeelden.

Met deze driedeling in gedachten komen zij tot de volgende definitie van mensbeelden binnen de context van beleid: '*Veronderstellingen over hoe mensen (zouden moeten) zijn, denken en handelen, en over hoe zij (het best) kunnen komen tot verandering van hun gedrag (in de door de overheid gewenste richting)*' (Gebhardt & Feijten, 2022).

In 2015 kregen gemeenten van twee ministeries drie verschillende wetten aangereikt, uit te voeren in het sociaal domein. In de praktijk liepen en lopen gemeenten tegen allerlei belemmeringen aan en één daarvan heeft te maken met de verschillende paradigma's die onder deze wetten liggen. In *Paradigma's in het sociaal domein* leggen Kalshoven en Van Driesten (2018) de drie decentralisatiewetten Wmo, Participatiewet en Jeugdwet naast elkaar om na te gaan waarin de onderliggende paradigma's overeenkomen en verschillen. Ze doen dit in drie stappen: welke zijn de onderliggende mensbeelden, welke de overheidsbeelden en welke de maatschappijbeelden. De onderliggende hypothese van de analyse is dat gemeenten, en met hen de uitvoerders van deze wetten, last hebben van deze onderling verschillende paradigma's, de verschillende beelden over hoe mensen in elkaar zitten, hoe de overheid werkt en wat maatschappelijk juist en rechtvaardig wordt gevonden (Kalshoven & Van Driesten, 2018).

Bijvoorbeeld hebben de Wmo en Participatiewet qua mensbeelden gemeen dat zij uitgaan van de veronderstelling dat:

- Mensen op sommige momenten op sommige terreinen niet voor zichzelf kunnen zorgen;
- Mensen handelingsvaardig zijn;
- Mensen keuzes maken op basis van rationele overwegingen;

- Mensen zelf verantwoordelijkheid moeten nemen (met uitzondering van de Wmo in relatie tot mensen met beperkingen; zij willen wel verantwoordelijkheid nemen, maar kunnen het niet).

De wetten verschillen bijvoorbeeld als het gaat om de veronderstelling dat:

- Mensen een beroep doen op de overheid uit calculerend eigenbelang (Participatiewet) tegenover uit hulpbehoevendheid met eigen belang scherp in het oog of omdat ze hulp en ondersteuning nodig hebben (beide Wmo);
- Problemen ontstaan doordat mensen feilbaar zijn in hun gedrag en keuzes (Participatiewet), dan wel door oorzaken die buiten de invloedssfeer van mensen liggen (Wmo).

De ‘achterkant’ van het beeld van de rationele, autonome mens, een mensbeeld dat beide wetten gemeen hebben, is de focus op het voorkómen van eventuele fraude door burgers. In politiek en beleid wordt heel precies besproken en vastgelegd voor wie een voorziening, uitkering of steunpakket is bedoeld. Impliciet wordt daarmee een onderscheid gemaakt tussen mensen die de steun van de overheid zogenaamd ‘verdienen’ (kwetsbare burgers) en mensen voor wie dat niet geldt (calculerende burgers). Dit mensbeeld, waaruit wantrouwen van de overheid jegens de burger spreekt en onder andere heeft geleid tot de toeslagenaffaire, leidt ook tot vervreemding en wantrouwen van burgers jegens de overheid en de overheidsloketten waar zij aankloppen voor ondersteuning. Bijvoorbeeld in de keukentafelgesprekken als deze in de ogen van de burger meer het karakter van een checklist dan van een persoonlijk gesprek over iemands behoeften hebben (Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, 2021).

Juist omdat de verschillende wetten op deels dezelfde doelgroep zijn gericht en omdat het de bedoeling is om integrale hulpverlening te bieden, leveren deze verschillen problemen op. Als beleid niet goed aan lijkt te sluiten op de leefwereld dan is een reflex hierop dit op te lossen met ‘maatwerk’. Maatwerk, aldus Gebhardt en Feijten, is echter geen oplossing voor beleid dat niet goed is. Beleidsmakers zijn zich hier in toenemende mate bewust van, maar evenals professionals in de praktijk, worstelen zij met de vraag hoe aan te sluiten bij het dagelijks leven. Dit streven, evenals de decentralisaties en daarmee gepaard gaande noodzaak tot integrale aanpak, wordt bemoeilijkt doordat beleid verkokerd, vanuit verschillende ministeries met veelal verschillende mensbeelden, wordt aangestuurd en gefinancierd. Gebhardt en Feijten zelf komen in hun essay tot een kwadrant van twee hoofddimensies (willen/niet willen en kunnen/niet kunnen) en vier mensbeelden (bevoordeelden, afhankelijkken, mededingers en afzijdigen). Een rudimentaire indeling, zeggen ze ook zelf, die zeker niet alle dimensies omvat, maar wel een die uit onderzoek⁴ komt bovendien.

In het huidige beleid (Wmo, Participatiewet en Jeugdwet) is een neo-liberaal mensbeeld herkenbaar waarin de keuzevrijheid van het individu wordt benadrukt. Tegelijkertijd worden waarden als eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en volwaardige participatie benadrukt. Deze waarden sluiten aan bij de responsabilisering van de burger, ingezet met de aankondiging van de participatiesamenleving in de Troonrede van 2013. Centraal in die participatiesamenleving staat de verantwoordelijkheid van burgers: verantwoordelijkheid voor jezelf en voor je naasten, inclusief de verantwoordelijkheid voor je leefomgeving. De Wmo is uitdrukking van een paradigmaverschuiving. Er wordt een kanteling gemaakt naar mensen zorgen eerst voor zichzelf, doen dan een beroep op hun naasten (zorgen voor elkaar), en maken als laatste gebruik van collectieve voorzieningen. In plaats van andersom. Met de paradigmaverschuiving doet ook een nieuwe taal haar intreden: ‘zelfredzaamheid’ en ‘eigen kracht’. Deze termen kunnen op zichzelf een positieve lading hebben, maar hebben in de praktijk meer en meer een negatieve lading gekregen door de associatie

---

⁴ Welk onderzoek dit betreft wordt niet vermeld.

met 'geen beroep doen op professionele ondersteuning'. Dit is mede het gevolg van de bezuinigingen die gelijktijdig zijn doorgevoerd en die het wantrouwen voedde dat het hoofddoel van die decentralisatie efficiëntere en goedkopere zorg en ondersteuning was. (Zie ook Tonkens & Duyvendak in Bredewold et al., 2018)

Mensbeelden voorzien wet- en regelgeving in de verzorgingsstaat van een 'subtext': een impliciete, haast 'stille' ideologie die uitdrukking geeft aan wat een goede burger, overheid en samenleving maakt. Dit normatieve fundament wordt vaak met grote vanzelfsprekendheid gepresenteerd waarbij tegenstrijdigheden en alternatieven onbesproken blijven (Van Montfort et al., 2013). Uit het proefschrift van Van der Zwaard (2021) naar de verzorgingsstaat doemt een beeld op van een goedbedoelende en tegelijk sterk normatieve overheid die tamelijk eenzijdig bepaalt wat fatsoen is en wat er door de overheid en daaraan gelieerde instanties gedaan moet worden om dit fatsoen te garanderen. Diezelfde overheid geeft daarbij ook aan wat de grenzen van dit fatsoen zijn en wat dus van een burger verwacht mag (of moet) worden om de term 'fatsoenlijk' te verdienen. Het beleid en voorzieningenaanbod in Nederland is gericht op het realiseren van bestaanszekerheid voor alle Nederlanders, maar goede bedoelingen blijken geen garantie dat daadwerkelijk 'het goede' gedaan wordt, ook, of juist, omdat deze bedoelingen blij geven van een hoge mate van normativiteit. (Van der Zwaard, 2021). In relatie tot de verzorgingsstaat kun je bijvoorbeeld spreken van een verschuiving van een sociale rechten paradigma naar een incentive paradigma, waarbij bij het eerste de nadruk ligt op sociale bescherming van de burger en de burger als passief consument; en bij de tweede op beheersbaarheid van de verzorgingsstaat en de burger als actief handelend subject die profijt nastreeft.

Mensbeelden sociaal werk

Het doel van de decentralisaties en van de Wmo is betere zorg door deze dichter bij de burger te realiseren. De bedoeling van aansluiten op het alledaagse leven, versterking van de kracht van het gewone leven, is passende ondersteuning en hulp, bijdragen aan beter sociaal functioneren en daarmee aan een betere kwaliteit van leven. De achterliggende vooronderstelling is dat door aan te sluiten bij het alledaags leven het beroep op duurdere specialistische zorg vermindert. In *De belofte van nabijheid* formuleren Duyvendak en Tonkens (2018) dit zo: 'Nabijheid wordt gepresenteerd als bijdrage aan kwaliteit en efficiëntie. Nabije hulp en zorg zou warmer en vertrouwder, beter omdat het meer 'maatwerk' biedt en ook nog eens goedkoper zijn.' In politiek en beleid wordt het mensbeeld van de zelfredzame mens niet alleen in deze positieve zin uitgedragen, maar er wordt vervolgens ook op gerekend: wanneer mensen zo veel en zo lang mogelijk zelf verantwoordelijk zijn voor de inrichting van hun dagelijks bestaan, dan hoeven zij ook minder vaak een beroep op de overheid te doen. In dat geval – zo luidt inmiddels de redenering – kunnen toegangseisen voor voorzieningen worden aangescherpt of bestaande voorzieningen alvast worden versoerd (Duyvendak & Tonkens, 2018; Van der Zwaard, 2021).

In aansluiting op het overheidsbeleid is versterking van het alledaags leven gericht op zelfredzaamheid, zelfmanagement, eigen kracht en eigen regie de opdracht aan het sociaal werk geworden. Dit is terug te zien in de nieuwe terminologie die wordt gebruikt. De nieuwe termen komen soms rechtstreeks van de tekentafels van bestuurders of beleidsmakers (participatiesamenleving) en vinden hun weg via nota's naar uitvoeringspraktijken om deze meer in lijn te brengen met de beleidswerkelijkheid. Gaandeweg lijken modetermen de werkelijkheid steeds beter te beschrijven, terwijl deze werkelijkheid zelf niet veranderd hoeft te zijn. 'De mens centraal' is zo'n uitdrukking aldus Kampen (2019). 'De mens centraal stellen' biedt meerdere handelingsopties, die allemaal voldoen aan de opdracht, maar niet allemaal hetzelfde resultaat

opleveren (Kampen, 2019). Zelfredzaamheid en versterking eigen kracht kunnen ook gerekend worden tot nieuwe (mode) termen. Wellicht centraal stellen alledaags leven ook?⁵

Beleid is sturend in de wijze waarop de opdracht kan (of moet) worden ingevuld en deze invulling kan botsen met bijvoorbeeld het mensbeeld van professionals. Brandt et al., (2021) hebben in België onderzoek gedaan naar verschillende professionele keuzes en perspectieven in sociaal werk. Zij vroegen zich af of de ontwikkeling van de welvaartstaat naar activering van mensen iets doet met de professionele perspectieven van sociaal werkers. Meestal, zo stelt hij, werken professionals niet vanuit één perspectief, maar is er sprake van een combinatie. Op basis waarvan de ene keer de ene en een volgende keer een andere strategie van handelen wordt gekozen. Er zijn echter ook wezenlijke verschillen tussen perspectieven. *'Professionele perspectieven houden verband met overtuigingen over het hoe en wat 'goede' maatschappelijke dienstverlening is of zou moeten inhouden'*, aldus (Brandt et al., 2021).⁶ Brandt et al onderscheiden zes perspectieven:

1. Activeringsperspectief (workfare): gericht op tegengaan afhankelijkheid van overheidssteun, gebaseerd op idee dat (betaald) werk leidt tot welzijn.
2. Bijstandsperspectief (benefits): gaat uit van het geloof dat het totaal van alle uitkeringen/toeslagen waar mensen recht op hebben voldoende is om het leven van mensen in nood te verbeteren. De rol van de professional is daarom zorgdragen voor goed toepassen van de regels en procedures.
3. Compensatieperspectief (compensation): gaat er vanuit dat de mismatch die er is tussen competenties/vaardigheden van mensen en de eisen van de samenleving moet worden gecompenseerd. Bijvoorbeeld door te lastige taken over te nemen.
4. Maatwerkperspectief (tailoring): iedere cliënt is uniek; de sociaal werker neemt verschillende professionele rollen op zich, afhankelijk van de situatie van de cliënt.
5. Ontwikkelingsperspectief (education): gericht op versterking, ontwikkeling cliënt, zodat deze zelfredzaam wordt.
6. Rechtenperspectief: gebaseerd op gedachtegoed mensenrechten; professional oordeelt niet en cliënten hebben altijd recht op nieuwe kansen.

De professionele perspectieven zijn perspectieven op individueel niveau, maar ook gestoeld op collectief gedachtegoed over wat sociaal werk is of zou moeten zijn. Brandt wijst erop dat het rechtenperspectief een van de basis uitgangspunten van het sociaal werk weerspiegelt. En dat in België, evenals in Nederland een hernieuwd beroep wordt gedaan op erkenning van deze rechten van de mens als referentiekader voor het sociaal werk. Bewustzijn en reflectie op eigen professionele perspectieven in relatie tot de context van beleidsopdracht of organisatiekaders kan helpen in het kiezen van weloverwogen strategieën.

Vanuit een andere invalshoek gaan Razenberg et al. (2021) in op ditzelfde vraagstuk. In plaats van perspectieven onderzoeken zij de logica's van waaruit professionals handelen. De visie van de professionals op diens eigen professionele opdracht geeft samen met diens verwachtingen van de cliënt mede sturing aan de logica die de professional hanteert. Een logica kan begrepen worden als een 'zinnig samenhangend cluster aan manieren van denken en doen' en maakt begrijpelijk wat binnen een bepaalde context logisch

---

⁵ De artikelen in de bundel laten verschillende uitwerkingen van 'de mens centraal' zien vanuit verschillende sectoren (gezondheidszorg, sport, welzijn), maar deze bieden weinig aanknopingspunten voor beantwoording van onderhavige onderzoeksvraag. Herkenbaar is wel de aandacht voor de kwaliteit van de relatie hulpverlener-cliënt, bejegening-gelijkwaardigheid, en present zijn (presentiebenadering). Een vergelijkbare bundel rondom het thema 'aansluiten bij alledaags leven' is heel wel voorstelbaar.

⁶ De perspectieven komen ook terug in het proefschrift *An intergenerational perspective on the politicization of social work*, waarvoor hij verdiepend onderzoek heeft gedaan naar verschillen tussen generaties sociaal werkers en opvattingen over professionele identiteit. Onderhavig onderzoek is gebaseerd op 44 interviews in één organisatie.

handelen kan zijn. (Razenberg et al., 2021). Razenberg et al. onderscheiden vier logica's waar vanuit professionals de dienstverlening aan cliënten vormgeven. Iedere logica omvat, vaak onbewuste, aannamen over de rol van de professional, verwachtingen ten aanzien van klanten en over wat passende ondersteuning is. De ene logica is niet noodzakelijk beter of slechter dan de andere. Logica's kunnen binnen een begeleidingstraject gecombineerd worden, bijvoorbeeld door aan de start meer in te zetten op ontzorgen om het later in het traject mogelijk te maken meer te werken aan versterken zelfredzaamheid. Het is vooral van belang dat professionals zich ervan bewust zijn dat zij vanuit bepaalde logica's werken en dat dit bedoelde en onbedoelde gevolgen heeft.

- Procedurele logica: de begeleider bepaalt grotendeels de richting en de inhoud van het gesprek.
- Relationale logica: het creëren van een verbinding met de klant staat centraal.
- Zorgdragende logica: het 'zorgen' voor de klant staat centraal, praktisch werk uit handen nemen.
- Empowerende logica: de klant is 'in the lead'. Dat betekent dat begeleiders soms hun eigen doelen (tijdelijk) moeten parkeren, om ruimte te kunnen geven aan de doelen van de klant.

Met de nieuwe aanpak – na de decentralisaties – lijken de relationele en empowerende logica meer op de voorgrond te treden. Tonkens en Duyvendak (2018) hebben het over 'huiselijke logica', maar zonder dat duidelijk is of zij met 'logica' hetzelfde bedoelen als Razenberg et al. (2021). Professionals komen bij mensen thuis, achter de voordeur, passen zich aan de informele sfeer aan en worden geconfronteerd met alle vanzelfsprekendheden van het alledaags bestaan. In de huiselijke logica worden niet alleen de verhoudingen tussen hulpvrager en hulpverlener evenwichtiger, het onderscheid tussen beide rollen lijkt enigszins te vervagen: de cliënt krijgt de regie en de hulpverlener wordt een *professional friend*. Nabijheid en persoonlijke relaties staan centraal, afhankelijkheid geldt niet als problematisch, maar is eigen aan persoonlijke relaties. In de huiselijke logica is gelijkheid géén voorwaarde voor gelijkwaardigheid. De auteurs begrijpen de belofte van nabijheid (aansluiten bij het alledaags leven) als een verschuiving van het civiele, waarin gelijkheid en rechten centraal staan, naar het huiselijke en daarmee van rechten naar voorzieningen. Afhankelijkheid van professionele hulp wordt binnen de huiselijke logica problematisch. Tegen de grote waardering van informele verhoudingen (en onderlinge ondersteuning) steekt professionele hulp bleek af. In de nieuwe aanpak zijn ook andere 'logica's' aan het werk, zoals de industriële logica die meer om efficiëntie draait. Dit is zichtbaar in bijvoorbeeld de keukentafelgesprekken waar indicatiestelling aan de orde is en de persoonlijke relatie naar de achtergrond lijkt te verdwijnen. Hier kunnen de verschillende logica's botsen, kunnen sociaal werkers bekneld raken tussen hun eigen professionele perspectief en het beleidsparadigma. Nog sterker wordt de informele setting verstoord als het gaat om de Participatiewet of de controlerende rol of bij ondertoezichtstelling. Deze spanningen tussen logica's worden door hulpvragers als verwarrend en ingewikkeld ervaren en maken hen argwanend tegenover hulpverleners. Ook professionals zelf ervaren spanningen tussen die verschillende logica's. (Duyvendak en Tonkens in Bredewold et al., 2018).

In de gemeente Utrecht observeerde Van der Zwaard (2021) voor haar onderzoek ontmoetingen tussen buurtteammedewerkers en inwoners. Buurtteammedewerkers nemen veel ruimte om zich een beeld te vormen van de mensen die zij ontmoeten en ondersteunen. In de keuzes die ze vervolgens maken, is het beleidsideaal van de zelfredzame burger verre van leidend. Van der Zwaard: 'Ruimte nemen om mensen in hun waarde te laten, lukt soms dankzij, maar vaker ondanks de opvattingen over een menswaardig bestaan, die de medewerkers van politiek en beleid meekrijgen.' Dat vraagt echter wel van professionals dat zij hun eigen koers durven varen en zich daarin ondersteund voelen. Goedbedoelde regels en richtlijnen kunnen daarbij helpen, maar als ze doorslaan, ondermijnen ze juist het streven naar menswaardige zorg. Het is een

permanent balanceren tussen handelen met en handelen zonder aanzien des persoons (Van der Zwaard, 2021).

Mensbeelden vanuit zorg en ondersteuning

In de zorg en ondersteuning voor mensen met beperkingen en, meer recent mensen met dementie, is een verschuiving in paradigma's zichtbaar, waarbij meer aandacht is gekomen voor de gehele mens en diens leven. Een verschuiving van een ontwikkelingsparadigma, waarin de nadruk ligt op verschillen en overeenkomsten tussen mensen met en zonder beperkingen, naar een burgerschapsparadigma waarin deze verschillen gezien worden als diversiteit tussen mensen. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve sociale verantwoordelijkheid en respect voor vormen van diversiteit centraal. Het burgerschapsparadigma is ontstaan als reactie op het neerzetten van mensen met verstandelijke beperkingen als vooral kwetsbaar. Vanuit het emancipatiestreven voor en (deels) van mensen met een verstandelijke beperking, een streven naar volwaardige maatschappelijke participatie als burger, acceptatie en integratie. Mensen kiezen bij voorkeur zelf hoe en met wie ze leven, werken en hun vrije tijd doorbrengen en kiezen zelf welke ondersteuning zij ontvangen. Hermsen wijst op de onderliggende aanname dat vanuit burgerschap gedacht, het goede leven ingevuld wordt met eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en keuzevrijheid. De Wmo en zorgwetten (moeten) voorzien in de mogelijkheid van ondersteuning waar nodig. Dit normatief-ethisch kader wordt overgenomen door zorgorganisaties die in visie, beleid en ondersteuning focussen op het verwezenlijken van dit goede leven, op het individuele doel van hun cliënten, hun autonomie en regie op eigen leven. Hermsen geeft aan dat de nadruk op autonomie en eigen regie ten koste is gegaan van aandacht voor concrete interacties tussen personen en voor het verlangen (van mensen met en zonder beperking) gezien te worden in de eigen leefomgeving, in belangrijke en nabije sociale verbanden (Hermsen et al., 2022). Individualiteit, zelfbepaling en eigen regie, participatie en inclusie staan centraal in de visie op zorg van zorgorganisaties, maar deze zien in de praktijk dat het niet zo eenvoudig is om hier daadwerkelijk gestalte aan te geven (Reerink et al., 2017).

De laatste jaren is een verschuiving waarneembaar naar het waardigheidsparadigma, juist omdat dit streven naar burgerschap niet altijd realistisch blijkt te zijn en kan leiden tot frustratie (zie ook Abma 2017). In de realiteit van alledag worden mensen met een verstandelijk beperking nog gezien en benaderd als 'anders', als mensen die iets mankeren. Ze worden buitengesloten, bijvoorbeeld van werk en onderwijs. 'Waardigheid is een moeilijk begrip, dat we vooral moeten zoeken in termen van zingeving en verbondenheid in relaties met andere mensen. Als hulpverlener heb je de opdracht om de ander waardig te laten zijn.' (Reerink et al., 2017). De essentie van dit paradigma is dat een goed leven voor mensen met een beperking ontstaat in de context met anderen, levend in een vitaal netwerk, binnen of buiten een zorgorganisatie. Zo ervaringsrijk en betekenisvol als mogelijk, binnen de grenzen van het praktisch haalbare, en met respect voor de autonomie van de persoon. In de beschrijving van een aantal onderzoeken die de diversiteit van het alledaags leven illustreren (zie hierna) wordt zichtbaar dat een gevoel van verbondenheid, van erbij horen en deel uitmaken van een gemeenschap voor onder meer mensen met een verstandelijke beperking een van de belangrijkste dimensies voor welbevinden is.

7 DIVERSITEIT VAN HET ALLEDAAGS LEVEN

In de expertsessie waarin pijler 3 van de *Kennis- en onderzoeksagenda Sociaal Werk – Versterken van het gewone leven* – is besproken, benoemden enkele aanwezigen het belang van aandacht voor ‘meerstemmigheid’ van het alledaagse leven. Dit omvat verschillende beelden die professionals van alledaags leven hebben en de invullingen die zij in hun werk hieraan geven⁷. En de meerstemmigheid die spreekt uit de vele verschillende geluiden die door mensen zelf worden gegeven als het gaat om hun alledaags leven en wat zij zelf belangrijk vinden. Gevraagd is om de differentiatie te onderkennen en die meerstemmigheid in kaart te brengen. Essentieel is het perspectief van de inwoners. Diens alledaagse ervaringen en de betekenis die inwoners hieraan toekennen. Deze worden via een aantal onderzoeken naar voren gebracht. Hierbij is vooral gebruikt gemaakt van de literatuurinput van de experts en deze is aangevuld om te laten zien dat kennis van het ‘alledaags leven’ rijke en ook zeer verscheidene inzichten oplevert.

Sociaal werkers komen deze meerstemmigheid tegen op meerdere niveaus. Op individueel niveau: iedere persoon heeft een eigen perspectief op het eigen dagelijks leven. Op gezins- en systeemniveau: verschillende en soms conflicterende opvattingen binnen het gezin of huishouden en binnen het sociale netwerk van een cliënt/inwoner. Op buurt- of wijkniveau waar mensen met verschillende kenmerken en competenties, achtergronden, opvattingen et cetera. bij elkaar komen. Op subgroepniveau, categorisering in groepen personen op basis van verschillende indelingen (leeftijd, gezondheid/beperkingen, achtergrond, SES, gender et cetera). In dit hoofdstuk gaat we nader in op een aantal voorbeelden op ‘subgroepniveau’. De voorbeelden zijn vooral ingegeven door de aangereikte studies en zijn geselecteerd omdat op deze manier de verschillende dimensies van het alledaags leven zichtbaar worden. De studies verhalen van de dagelijks ervaringen en wat deze betekenen, toevoegen of afdoen aan de kwaliteit van leven. Zij geven inzicht in wat nodig is om mensen te ondersteunen om hun mogelijkheden te benutten.

7.1 Jonge moeders

Sociaal werkers werken met individuen en hun omgeving en met collectieven op verschillende niveaus (straat, buurt, gemeenschap et cetera). Ieder individu heeft een eigen subjectieve ervaring van het eigen alledaags leven. Vanuit het perspectief van de cliënt heeft deze ook niet ‘een’ losstaand sociaal probleem dat – bijvoorbeeld – hun participatie in de weg staat. Zo is bijvoorbeeld jong moederschap vaak belemmerend, een worsteling, maar kan deze ook (bij tijden) positief en als vormend worden ervaren. Het jonge moederschap is voor de moeders zelf een gegeven, het is hun dagelijks leven. Wat deze moeders doen, is iedere dag opnieuw omgaan met de belemmeringen. Keinemans, onder verwijzing naar de dissertatie van Sniekers (2018), geeft in haar lectorale rede aan dat de identiteit van jong moederschap een actieve constructie is die in het dagelijks leven wordt gevormd binnen sociale en fysieke ruimtes van school,

---

⁷ In de deskresearch zijn geen bruikbare studies gevonden over deze verschillende beelden en invullingen vanuit verschillende domeinen/beroepsgroepen waar sociaal werkers in hun praktijk mee te maken hebben. Er is wel het nodige aan handreikingen, protocollen (inclusief onderbouwing) over bijvoorbeeld ADL (Algemene dagelijkse levensverrichtingen) en de relatie met behandeldoelen gevonden. Een informatie artikel is bijvoorbeeld [Is ICF het nieuwe SAMPC? \(verenso.nl\)](https://www.verenso.nl).

werk, buurt en thuis. Door interacties met klasgenoten, collega's, of familieleden. De wijze waarop jonge moeders in hun dagelijks leven laveren tussen persoonlijke ervaringen, institutionele structuren en normen om hun leven vorm te geven, geeft vorm aan de agency van jonge moeders. Dit neemt vaak de vorm aan van overleven, een concept dat ze ontleent aan Vosman (Keinemans, 2020). Vosman ziet overleven als een levensvorm, dat wil zeggen als een manier om met een sociale kwestie of problematiek verder te komen. Kenmerkend voor overleven is dat mensen het moeten uithouden met (permanente) zwaarte in het dagelijks leven. Daarmee vinden zij geen oplossingen voor de problemen in hun leven, laat staan voor de grotere sociale kwesties waar deze een uitdrukking van zijn. Wel zijn het manieren om deze kwesties uit te houden en het leven leefbaar te houden. Overleven gaat over die moeite met de zwaarte van het dagelijks leven en over het leven zelf dat mensen dagelijks leiden. Deze wijze van kijken, aldus Keinemans, doet meer recht aan het dagelijks leven van de mensen met wie het sociaal werk te maken heeft. Omdat het de bestaansconditie waaronder mensen leven meer voorop stelt, in plaats van een analyse van de 'sociale problemen'. En omdat zo meer oog is voor de frictie en het weinig constante karakter dat het samen leven van mensen heeft, in plaats van het ideaal van sterk sociaal weefsel en cohesie centraal stellen. 'Overleven krijgt daarmee [in dit geval door bestaansconditie mensen voorop te stellen] een extra dimensie: het gaat om *overleven* met moeite en steilte in het dagelijks bestaan, maar ook *over* het *leven* dat mensen dagdagelijks leiden.' (Keinemans, 2020)

7.2 Kinderen in armoede

Op een andere wijze laat Roets (2015) zien dat de wijze waarop participatie en armoedeproblematiek wordt geconceptualiseerd geen recht doet aan het perspectief van de betrokkenen zelf. Het Vlaamse etnografisch onderzoeksproject van Roets et al. werd geïnspireerd door de leefwereldoriëntatie van Grunwald en Thiersch en richtte zich op de vraag of en hoe armoede ingrijpt in de leefwereld van kinderen. De wijze waarop armoede, leven in armoede, worden gedefinieerd en het armoedebeleid zijn nauw met elkaar en met de invulling van sociale rechtvaardigheid verweven. In het Global Poverty Report (1994) ligt de aandacht op het complexe en multidimensionale karakter van het armoedeprobleem. Het belang van sociaal-culturele participatie en interactie van mensen in armoede met anderen binnen onze samenleving werd als een fundamenteel mensenrecht neergezet. Dit is in beleid vertaald als zou er een gapende kloof tussen de armen en niet-armen in onze samenleving bestaan. Een kloof die armen zelf niet kunnen overbruggen. Deze inkadering ligt ten grondslag aan het beleid van overheid en welzijnssector (in Vlaanderen) gericht op het bestrijden van armoede: deze kloof overbruggen via individueel versterken van mensen die leven in armoede. Waar Roets de aandacht op wil vestigen, is dat door deze manier van kijken een te beperkt perspectief en handelwijze ontstaat. Armoede wordt gereduceerd tot een gebrek aan sociaal en cultureel kapitaal, arme kinderen gemarginaliseerd als passieve objecten van socialisatie en de kloof overbrugd door actieve participatie in geïnstitutionaliseerde vrijetijdsactiviteiten te faciliteren. Dit doet de actieve invulling en betekenisgeving aan het eigen leven door de kinderen tekort. Vanuit de leefwereldoriëntatie worden drie inzichten geïdentificeerd in de ervaringen van arme kinderen: 1. vanzelfsprekende tijdsindelingen (vrije tijd, familietijd, schooltijd) worden niet als zodanig ervaren; 2. bewegend door hun dagelijks leven en in verschillende contexten versterken zij hun sociaal en cultureel kapitaal; 3. armoede heeft overduidelijk invloed op hun leven en hun kansen, maar kinderen zijn niet alleen bezig met het dragen van de armoede, zij verbeelden zich ook een sociaal rechtvaardige toekomst. (Roets et al., 2015)

7.3 Mensen met dementie

Huizenga et al. (2022) brengen via een scoping review de alledaagse ervaringen van mensen met milde cognitieve beperkingen of dementie in beeld. Mensen met dementie leven steeds langer en leven ook langer in hun eigen huis met hun eigen sociaal netwerk. Lange tijd is dementie vooral gezien als een biomedisch vraagstuk: dementie als (gezondheids-)defect dat min of meer moet worden gerepareerd of in ieder geval verlicht. Hierbij is weinig aandacht voor de psychosociale aspecten van het leven met dementie. Mensen met dementie worden patiënten en als gevolg van de diagnose komen zij in een situatie terecht waarin zij zelf minder zeggenschap, minder 'agency', hebben dan hun mantelzorgers en verzorgers. Deze benadering heeft onze visie op de mens met dementie gevormd tot een nogal stigmatiserend beeld van slachtoffers van een ziekte die leidt tot beperkingen, afname van vaardigheden en kwaliteiten. De 'discourse of loss', zo stellen de onderzoekers, wordt een loss of 'self' (Huizenga et al., 2022).

Kitwood (1997 in Huizenga 2022) benadrukte de rol van betekenisvolle relaties voor het welbevinden van mensen met dementie. Binnen de dementiezorg heeft dit geleid tot een fundamentele paradigmawijziging en de ontwikkeling van de persoonsgerichte benadering in de zorg met inzet op versterking van de steunende sociale omgeving en van creatieve interventies die de focus verleggen naar de aanwezige krachten (vaardigheden/kwaliteiten). De beoogde outcome van de ondersteuning wordt daarmee geherformuleerd in termen van subjectief welbevinden, autonomie en kwaliteit van relaties. Mensen met dementie worden gezien als burgers (social citizens) en hebben het recht op controle over hun eigen leven. Eerder hebben we deze beweging richting burgerschap gezien bij de herstelbeweging en mensen met psychische beperkingen en de emancipatiebewegingen van mensen met verstandelijke beperkingen.

Ondanks de hoeveelheid onderzoek naar dementie, gezondheid en sociale zorg is de ondersteuning van deze groep nog steeds suboptimaal zo constateren de onderzoekers. Onderzoek laat zien dat de effectiviteit van psychosociale interventies beperkt is. Critici van dit onderzoek stellen dat de gekozen outcome niet is gebaseerd op wat mensen zelf waarderen in hun leven en er bovendien weinig zicht is op het perspectief van mensen met dementie zelf op hun alledaags leven. De scoping review richt zich op de vraag: *Wat zijn de alledaagse ervaringen van mensen met dementie in de context van hun (t)huissituatie?* Er zijn studies geïnccludeerd, empirische kwalitatieve studies in peer-reviewed tijdschriften. Het betreft studies naar het alledaags leven (everyday life) of synoniemen hiervan (dagelijks leven, dagelijkse ervaringen) of verwante begrippen als leefwereld. Een eenduidige definitie van 'alledaagse leven' is uit de studies dan ook niet af te leiden. De onderzoekers stellen vast dat op basis van de 58 studies een rijk inzicht komt in de alledaagse ervaringen van mensen (in dit geval van mensen die leven met dementie). Een inzicht dat niet mogelijk zou zijn als met de bril van zorg naar deze mensen wordt gekeken, zoals nog vaak het geval is.

Huizenga et al. (2022) identificeren zeven levenssferen die voor mensen met dementie zelf van belang zijn. Het gaat om hun ervaringen met: leven met dementie; identiteit van het eigen lichaam en emoties; relaties; alledaagse activiteiten; (fysieke) omgeving; gezondheidszorg en sociale ondersteuning; publieke opinies. Veel van hun ervaringen lijken specifiek verband te houden met de aandoening dementie, namelijk de onzekere toekomst als gevolg van het progressieve aspect van de ziekte, de strijd om onafhankelijkheid te behouden, het opnieuw definiëren van identiteit en het ervaren van stigma. De dagelijkse ervaringen in al deze levenssferen worden deels, of door een deel van de betrokkenen, als positief en deels als negatief ervaren. Onderzoek van alledaagse ervaringen maakt het mogelijk om een verrijkend inzicht te krijgen in het alledaags leven vanuit het perspectief van mensen zelf, het insiders perspectief. De onderzoeken in de

scoping review laten zien dat mensen met dementie verschillende strategieën en vormen van veerkracht inzetten om te proberen zich aan te passen aan deze veranderingen. In ieder aspect van het dagelijks leven komt de wens om wederkerige relaties te hebben, betrokken te blijven bij de samenleving door deelname aan activiteiten en door een gevoel van verbondenheid in de gemeenschap nadrukkelijk naar voren. Mensen – in dit geval mensen met dementie – willen zo lang als mogelijk (volwaardig) participeren.⁸

De behoefte aan familiariteit wordt gewoonlijk vervuld in ‘taken-for-granted’ situaties van dagelijks samenzijn, huiselijkheid, het alledaagse leven. Het alledaags leven van mensen speelt zich af in hun sociale en fysieke omgeving en beide beïnvloeden elkaar. Centraal stellen alledaags leven betekent daarmee ook dat aandacht gegeven moet worden aan de kwaliteit van die sociale context. De onderzoekers constateren tevens dat meer onderzoek nodig is naar de factoren die een gevoel van wederkerigheid en verbondenheid bevorderen en belemmeren [voor mensen met dementie], en hoe wederkerigheid en verbondenheid binnen relaties kunnen worden versterkt.

7.4 Mensen met verstandelijke beperking of psychische aandoening

In het promotieonderzoek van Brummel (2017), waarvoor zij een vergelijkende casestudy in drie verschillende wijken heeft uitgevoerd, staat sociale inclusie in de wijk centraal. Het is niet zozeer gericht op alledaagse ervaringen, maar op mogelijkheden voor sociale inclusie in de wijk voor mensen met een licht verstandelijke beperking of een psychische aandoening. Hieronder ligt eveneens de behoefte volwaardig te participeren, betrokken te zijn en zich verbonden te voelen en wederkerige relaties aan te kunnen gaan. Diverse studies (aangehaald in Brummel 2017) tonen het belang van sociale netwerken en verbonden zijn met een gemeenschap voor diverse domeinen in het leven, bijvoorbeeld voor gezondheid. Het theoretische kader van deze studie is de Capability benadering, waarmee zowel het niveau van het individu als van de samenleving geëvalueerd kan worden: welke feitelijke kansen biedt het bestaan en welke middelen heeft iemand nodig om een menswaardig leven te leiden. Een van de centrale capabilities is ‘sociale banden’: met en voor anderen leven, sociale interacties aangaan, gelijkwaardigheid en geen hinder van discriminatie of stigma. (Brummel, 2017)

Het onderzoek geeft inzicht in de verschillende sociale rollen van bewoners, inclusief mensen met een beperking, in een wijk (zoals vrijwilliger of buur). Verschillende hiervan leveren sociale contacten op, vergroten het persoonlijke netwerk, en een aantal vergroot ook andere ‘capabilities’, zoals controle over eigen omgeving. Alle bewoners gaven aan open te staan voor deelname van mensen met een beperking, maar niet allemaal zien ze een rol voor zichzelf. Toegankelijkheid wordt mede bepaald door beeldvorming ten aanzien van mensen met een beperking. Deze beeldvorming speelt zowel bij mensen met een beperking zelf als bij de andere wijkbewoners. Brummel wijst hier op de verschillen tussen het beeld van mensen met een beperking als medeburger of als cliënt, waarbij deze laatste eerder een belemmerende invloed heeft op

---

⁸ Vergelijk ook de studie naar community-based activiteiten van (Phinney et al., 2016), te weten dagelijkse wandelingen door de buurt met fysiek gezonde mensen met dementie. Deze wees uit dat drie elementen van belang waren om sociaal burgerschap van de deelnemers te realiseren: focus weghouden van dementie, creëren van een gemeenschap (place of belonging) en een plek in de buurt(gemeenschap) claimen. Sociaal burgerschap is geen status, maar wordt gerealiseerd door dagelijkse ervaringen en activiteiten. De inhoud, te weten het wandelen zelf in de eigen buurt, draagt juist vanwege het ‘gewone’ karakter ervan en door de frequentie waarmee het plaatsvindt bij het creëren van deze identiteit.

de (eigen) participatie en op sociale inclusie. Sociale verbinding in de wijk heeft voor iedere wijkbewoner een andere betekenis, maar moet voor iedereen bereikbaar zijn, luidt een van de aanbevelingen.

Hermesen et al. (2022) hebben onderzoek gedaan naar sociale aspecten van het goede leven van jongvolwassenen met een verstandelijke beperking: Hoe verbeelden zij, hun naasten, begeleiders en onderzoekers het goede leven? Zij gebruikten hiervoor een onderzoeksapproach waarin de stem van jongvolwassenen zelf verbeeld en verwoord kon worden, door visuele kunst in de meest ruime opvatting in te zetten. Aan het onderzoek namen acht jongvolwassenen deel, samen met een naaste en een persoonlijk begeleider.

Gekeken is naar wat uitdrukking geeft aan een goed leven (claims). Dit betreft voor belonging (ergens bij horen), van betekenis zijn voor elkaar, je thuis voelen (waarbij thuis het thuis ván de bewoners is waar begeleiders de gast zijn in het dagelijks leven van de bewoner), een volwaardig leven hebben (als persoon met beperking – niet minder dan dat van anderen en niet hetzelfde als van anderen – met ervaringen van een goed leven in kleine en grote momenten). Wat volgens de respondenten een goed leven in de weg staat (concerns) is niet voor vol worden aangezien. Bepaald en beperkt worden, ongelijkwaardige relaties en organisatiebelemmeringen. Ambities voor de toekomst (dreams) van een goed leven zijn deel uitmaken van de maatschappij, de eigen identiteit ontdekken en accepteren, groei en ontwikkeling, relaties en anderen inspireren (Hermesen et al., 2022).

In de antwoorden zijn zowel de grote als de kleine aspecten van het alledaagse leven te herkennen. Het biertje drinken met vrienden en werk. Evenals in de eerder besproken onderzoeken komt ook hier de universele behoefte aan verbinding, gezien worden, gedeelde ervaringen en van betekenis zijn voor anderen sterk naar voren als essentieel element voor kwaliteit van leven. Het gaat niet alleen om gezien en erkend worden, maar ook om willen zien en erkennen van anderen. De onderzoekers wijzen erop dat respondenten (jongvolwassenen én hun begeleiders/verzorgers) aangeven deze universele behoeften vaak niet te delen met anderen.

7.5 Conclusies uit de studies

Bovenstaande studies, en met name de studie van Huizenga et al., zijn voorbeelden van onderzoeken die inzichten opleveren die benut kunnen worden om sociaal werk – en ook gezondheidszorg en beleid – beter aan te laten sluiten. De scoping review van Huizenga et al. is een eerste studie in het kader van een promotieonderzoek naar wat het alledaags leven van mensen met dementie versterkt en wat de rol van sociaal werk hierin kan zijn. De resultaten van de hierin geïncludeerde onderzoeken laten zien hoe belangrijk een gevoel van wederkerigheid en ergens bij horen is voor mensen met dementie⁹, iets dat ook herkenbaar is in het onderzoek van Brummel (2017). Huizenga geeft aan dat de ontwikkeling van een conceptueel model van 'allegaags leven' nuttig is om meer inzicht te krijgen in – in dit geval – mensen met dementie. Dit soort onderzoeken is helpend om zowel individuele ondersteuning als community development (gericht op de interactie tussen individu en gemeenschap) meer op maat te snijden.

De studies naar jonge moeders en de leefwereld van kinderen die leven in armoede laten zien dat door het alledaags leven te betrekken een rijker beeld kan worden gegeven dat meer recht doet aan het perspectief

---

⁹ Dit is ook zichtbaar in tal van studies naar de factoren die eenzaamheid en welbevinden beïnvloeden.

van mensen zelf. Door hier rekening mee te houden is het mogelijk om beter bij het alledaags leven passende ondersteuning te ontwikkelen.

Wat al deze studies gemeen hebben, is dat zij vertrekken vanuit een rechten- en burgerschapsperspectief. Mensen met dementie worden niet als patiënt gezien, mensen met beperking niet (alleen) als cliënt en tienermoeders en kinderen in armoede niet alleen als gedepriveerd. Rollen die hen automatisch veroordelen tot minder zeggenschap (limited agency) en waarmee een hele groep gestigmatiseerd wordt. Tegelijk blijven onderzoekers oog hebben voor de belemmeringen die een volwaardig leven in de weg staan.

8 RELEVANTE THEORETISCHE BENADERINGEN VOOR SOCIAAL WERK

8.1 Capability Approach

Enkele van bovenstaande studies hanteren of verwijzen naar de Capability Approach. Deze benadering lijkt een theoretisch kader te bieden om inzicht te krijgen in wat kwaliteit van leven voor individuen is en hoe dit mogelijk kan worden gemaakt. Waardigheid, zoals eerder genoemd bij het waardigheidsparadigma, komt overeen met het door Martha Nussbaum (2009) gehanteerde begrip van 'human dignity'. Haar capability benadering begint bij de notie van menselijke waardigheid en een leven 'worthy of it' (Nussbaum, 2009): 'The intuitive idea of a life with human dignity already suggests this: people are entitled not only to mere life but to a life compatible with human dignity, and this means that the relevant goods must be available at a sufficiently high level. De capability benadering heeft verwantschap met de empowermentsbenadering, in hun visie en in de verbinding die ze maken tussen verschillende niveaus, het individuele en het maatschappelijke.

Beide benaderingen worden wat nader toegelicht.

De Capability Approach is een normatief-wetenschappelijk kader waarin menselijk welzijn centraal staat. Het vindt zijn oorsprong in de ideeën van econoom Amartya Sen en rechtsfilosoof Martha Nussbaum. Enerzijds biedt de Capability Approach een wetenschappelijk kader voor onderzoek naar kwaliteit van leven in het licht van individuele (keuze)vrijheid en de mate waarin de omgeving een persoon daartoe mogelijkheden biedt. Anderzijds is het ook een ethisch-normatief kader waarin vrijheid en diversiteit als belangrijke waarden van menselijke levens centraal staan.

Aan de basis van de benadering staan begrippen als sociale rechtvaardigheid, menselijke ontwikkeling en empowerment. De benadering sluit aan bij positieve gezondheid, eigen kracht en sociale netwerkstrategieën, maar heeft wel een breder bereik. Onderscheidend in de Capability Approach is dat niet alleen het huidige functioneren belangrijk is voor de individuele kwaliteit van leven, maar ook de individuele en contextuele factoren die tot dat functioneren hebben geleid (de zogeheten capabilities). Welzijn of gebrek aan welzijn heeft volgens Nussbaum te maken met de vrijheid die mensen hebben om hun leven naar eigen inzichten in te richten. Iedereen, in welke situatie ook, heeft recht om een waardevol leven, zoals hij of zij dat wenst, na te streven. (Nussbaum in Brummel, 2017)

Deze benadering sluit goed aan de algemene (internationale) missie en visie van sociaal werk (IFSW, 2014)¹⁰. Het goede leven wordt volgens Martha Nussbaum bepaald door de mate waarin we mogelijkheden (capabilities) hebben om te zijn wie we willen zijn, en te doen wat we willen doen. De Capability Approach stelt dat hoe we die mogelijkheden benutten een individuele keuze moet zijn. Daarbij hebben overheden de

---

¹⁰ De IFSW-definitie wordt ook door Sociaal Werk Nederland ([Wat is sociaal werk? | Sociaal Werk Nederland](https://www.ifsw.org/what-is-social-work/globaldefinition-of-social-work/)) gehanteerd: Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledges, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing. Bron: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/globaldefinition-of-social-work/>

plicht om te zorgen dat een zeker minimum van essentiële mogelijkheden beschikbaar moet zijn voor iedereen. Nussbaum heeft een lijst met tien essentiële capabilities opgesteld die later, door Wolff en De-Shalit zijn aangevuld met nog eens vier (zie [Capability Approach \(sociaal.net\)](#)). Een aantal van deze capabilities komen in de hiervoor besproken onderzoeken nadrukkelijk naar voren komen:

- Affiliation, dat wil zeggen de mogelijkheid om met en voor anderen te leven, sociale interactie aan te gaan en de mogelijkheid op zelfrespect en waardigheid.
- Control over one's environment, omschreven als de mogelijkheid om doeltreffend te participeren in politieke beslissingen die betrekking hebben op je leven. De mogelijkheid om over bezittingen te beschikken. In relatie tot werk, de mogelijkheid op menswaardig werk en op betekenisvolle relaties.
- Doing good to others, in staat zijn om voor anderen te zorgen als onderdeel van medemenselijkheid. Dankbaarheid kunnen tonen¹¹).

In de scoping review van Kjellberg en Jansson (2022) analyseren zij de toepassing van de Capability Approach binnen onderzoek naar sociaal werkpraktijken. Zoals we ook bij Brummel zagen, wordt de Capability Approach door sommige onderzoekers beschouwd als een mogelijk passende benadering voor sociaal werkonderzoek dat is gericht op mensenrechten en sociale rechtvaardigheid. Gesuggereerd wordt dat de belangrijkste concepten van de Capability Approach kunnen worden verbonden met de kern van sociaal werk en richting kunnen geven aan basisstrategieën voor sociaal werk. In het artikel bespreken Kjellberg en Jansson in hoeverre de Capability Approach kan worden beschouwd (of niet) als waardevol voor sociaal werkonderzoek en op basis van welke argumenten (Kjellberg & Jansson, 2022)

Vier belangrijke toepassingen van de Capability Approach werden gevonden: 1. als een hulpmiddel voor sociaal werkers in hun praktijk; 2. voor het nader onderzoeken van het subjectieve gevoel van welbevinden; 3. om sociale ongelijkheden op structureel niveau te adresseren en 4. voor de evaluatie van sociaal werkpraktijken. Als hulpmiddel voor de sociaal werkpraktijk kan de Capability Approach helpen om meer oog te krijgen voor en in te kunnen zetten op versterken van 'agency' van mensen in relatie tot hun 'functionings'. Functionings laat zich lastig vertalen, het zijn die activiteiten, toestanden of situaties die mensen spontaan belangrijk en nastrevenswaardig vinden. Het zijn die zaken die mensen zien als belangrijke aspecten van hun waardigheid.

8.2 Empowermentbenadering

Anders dan de Capability Approach is de empowermentbenadering geen wetenschappelijk kader voor onderzoek. Wel een verwant denk- en handelingskader waarin op een fundamenteel andere manier wordt gekeken naar sociale problemen. Het verbindt het individuele welzijn van personen en groepen met de bredere sociale en politieke context.

'Empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie.' (Van Regenmortel 2008)

---

¹¹ Zie Brummel 2017 voor een volledige lijst van capabilities. In het associate lectoraat van de HAN wordt onderzoek gedaan naar hoe de capabilitybenadering kan worden toegepast in het sociaal domein: [De Capability benadering in het sociale domein \(han.nl\)](#)

Er zijn meer omschrijvingen van het concept. Allemaal bevatten ze grofweg dezelfde elementen: empowerment is een proces waarin gewerkt wordt aan zelfversterking ('empowering'), maar ook een gewenste toestand of uitkomst ('empowered'). De gewenste uitkomst van empowerment is een samenleving waarin mensen gelijkwaardig zijn en een ieder goed tot zijn recht kan komen (Boumans, 2012).

In hedendaagse betekenissen wordt empowerment vaak gelijkgesteld met eigen kracht: individuen hervinden, ontwikkelen of versterken de eigen kracht. Het is een positief antwoord op het denken in beperkingen en kwetsbaarheid. Met deze gelijkstelling kan er een eenzijdige nadruk op zelfredzaamheid en onafhankelijkheid van professionals ontstaan. Empowerment gaat echter altijd over kracht én over macht. Het begrip heeft zijn oorsprong in de burgerrechtenbeweging van de jaren vijftig-zestig (Rappaport 1981 in Boumans, 2015) en in de emancipatiebeweging van de jaren zestig. Het is van oorsprong een collectief en (maatschappij)kritisch begrip. Evenals de Capability Approach richt empowerment zich op meerdere niveaus, het benadrukt de verwevenheid van het micro-, meso- en macroniveau bij de aanpak van (psycho)sociale problemen. Empowerment benadrukt ook het belang van sterke organisaties die zelf-empowerment van hun medewerkers ondersteunen en het belang van een sterk (sociaal) beleid dat inzet op een meer rechtvaardige en inclusieve samenleving. Empowerment is bij uitstek een relationeel gegeven. Het gaat om autonomie in verbondenheid, om samenredzaamheid, om positieve vrijheid.

Empowerment is in de eerste plaats een proces. De werkwoorden van empowerment, de zogenaamde 4 V's, zijn Versterken, Verbinden, Vertrouwen en Verzetten. Deze werkwoorden vormen de centrale handelingsprincipes van de sociaal professional. De positieve (vertrouwens)relatie is het fundament met kenmerken als presentie, openheid, respect, niet veroordelen. Dit fundament voedt het proces van versterken van personen en groepen (en organisaties en buurten). Het concept van 'professionele vriend' sluit hier bij aan. Versterking is evenwel niet mogelijk zonder verbinding met zichzelf en de ander, de sociale omgeving en de bredere samenleving. Vanuit deze gedachte is de opdracht aan de sociaal professional vanuit een goede (vertrouwens)band bruggen te slaan met andere omgevingen. En om invloed uit te oefenen op het beleid: door te agenderen, kritisch te reflecteren, door wanpraktijken en perverse effecten te benoemen. (Advies 2022¹²)

Van Regenmortel gaat in verschillende publicaties nader in op wat nodig is in empowerende hulpverlening. Ze kenschetst deze hulpverlening met de termen 'invoeegen' en 'toevoegen' (2008). Invoeegen verwijst naar gelijkwaardigheid in een relatie en toevoegen naar hiërarchisch op inhoudsniveau: eerst moet er vertrouwen zijn voor de deskundigheid gezien en erkend kan worden. Van Regenmortel heeft deze basishouding geëxpliciteerd aan de hand van vier aspecten: 1. het krachtenperspectief (gericht op stimuleren veerkracht en uitgaand van de minst-ingrijpende dienstverlening); 2. presentie (nabijheid en goed aansluiten bij mensen – hierdoor kan de sociaal professional hun leefwereld leren kennen en de impact van beleid op hun dagelijks leven inschatten); 3. respect (verlenen van autonomie aan anderen in en de acceptatie van het feit dat men niet alles van anderen kan begrijpen) en 4. partnerschap (de hulpvrager wordt beschouwd als een volwaardige actor, dialoogsturing meer dan vraagsturing) (Van Regenmortel, 2008, 2011).

Zowel het realiseren van collectieve ervaring als het ontwikkelen en inzetten van vaardigheden om met symptomen om te gaan, wordt van belang geacht. Het toepassen van zelfhulpstrategieën (zie onder andere

---

¹² Nagegaan is of en hoe in het advies aandacht is gegeven aan (centraal stellen van) het alledaags/dagelijks/gewone leven en aan leefwereld. Alleen 'dagelijks leven' komt een aantal malen naar voren in verschillende verbanden. Nergens wordt de vraag gesteld (of beantwoord) wat dit alledaags leven is of hoe daarbij aan te sluiten.

Boevink et al., 2008 en Boevink, 2009 beide in Boumans, 2012) is nodig om de ziekte en beperkingen zoveel mogelijk buitenspel te zetten. Dan kan er ruimte ontstaan voor de eigen doelen, het opbouwen van zelfvertrouwen en 'het gewone leven'. Het gezamenlijk ontwikkelen van ervaringskennis door middel van het tot uitdrukking brengen van levensfragmenten is ook een belangrijke strategie om greep te krijgen op de eigen kwetsbaarheid, waardoor veerkracht wordt opgebouwd (Boevink, 2009; Van Regenmortel, 2010 beide in Boumans, 2012).

8.3 Herstelondersteuning

Krachtgericht werken, dat goed is ingeburgerd in het sociaal werk en is ontstaan vanuit de empowerment-gedachte (en daarmee dus niet hetzelfde is als versterking van eigen kracht), en herstelgericht werken in de geestelijke gezondheidszorg zijn nauw verwant. Herstelondersteuning is gericht op het herstellen en versterken van het gewone leven, waarbij herstel kan worden omschreven als het ontwikkelen van de eigen kracht, talenten en mogelijkheden en de ontwikkeling van inzicht in en acceptatie van onmogelijkheden en beperkingen. Herstel vereist empowerment en leidt ook tot empowerment. Herstel is onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling van ervaringskennis, met kennis over hoe je jezelf het beste kan helpen en wat voor steun je daarbij van anderen nodig hebt. Ervaringskennis is nodig om vertrouwen te krijgen in de eigen kracht en deze kracht verder uit te bouwen. Herstel is een individueel en persoonlijk proces waarbij het (weer) gaan functioneren in sociale rollen een belangrijk streven is. Herstellen is ook zeer goed mogelijk wanneer de aandoening niet geheel verdwijnt. Het impliceert een actieve acceptatie van kwetsbaarheden, problemen en beperkingen en een geleidelijke wisseling van patiëntidentiteit naar burgerschap. Op collectief niveau is het herstelconcept onlosmakelijk verbonden met zelfbeschikking, empowerment en emancipatie van mensen met psychische aandoeningen en met het tegengaan van stigma en discriminatie (Hendriksen-Favier et al., 2012)

Herstelondersteuning is gericht op mensen met een langdurige kwetsbaarheid en vergt een andere manier van kijken naar deze mensen dan gebruikelijk in de geestelijke gezondheidszorg. Het vergt een cultuuromslag. Het vraagt durf om cliënten het roer over hun begeleiding en behandeling in handen te geven. Door het afbouwen van bedden in de ggz wonen steeds meer mensen met ernstige psychische aandoeningen in de wijk en hebben sociaal werkers in hun praktijk hiermee te maken. Zij krijgen ook te maken met de verschillen in opvattingen over herstel. Vanuit herstelondersteuning en sociaal werk gaat het over persoonlijk herstel in de betekenis zoals hierboven is omschreven. In de geestelijke gezondheidszorg gaat het vaak nog over klinisch herstel met de nadruk op diagnoses en het doen verdwijnen van symptomen. Sociaal werkers, of ze nu voor de ggz werken of vanuit de wijk, ervaren druk vanuit de medische wereld om dat beeld van klinisch herstel als doel over te nemen.

Sociaal werkers spelen een rol in het op de kaart zetten van persoonlijk herstel. In houding en gedrag vraagt herstelondersteuning van de hulpverlener present te zijn, om een attitude van hoop en optimisme en om het (h)erkennen en stimuleren van benutten van eigen kracht (individueel en collectief), van de ontwikkeling van ervaringskennis en van ondersteuning door belangrijke anderen. The British Journal of Social Work heeft in 2015 een themanummer gewijd aan 'Sociaal werk and recovery' en in de inleiding hiervan constateren de auteurs dat sociaal werkers vaak lage verwachtingen hebben van de mensen met wie ze werken en wiens problemen diepgeworteld en complex zijn. Zij missen het (zelf)vertrouwen om hun ondersteuning in termen van herstel te verwoorden. Hoewel, zo gaan de auteurs verder, het sociaal werk blijkbaar te onzeker is om haar rol in herstel te articuleren, delen zij de waarden en de visie ervan (Webber & Joubert, 2015).

Ondanks dat de theoretische basis van herstel sterk overeenkomt met de visie en het denken binnen het sociaal werk is er beperkt onderzoek dat sociaal werkers informeert over hoe effectief in te grijpen en de sociale factoren te beïnvloeden die herstel mogelijk maken of belemmeren (Tew et al., 2012 in Webber & Joubert, 2015).

8.4 Presentie

Presentie is door Andries Baart (2001), grondlegger van de theorie, opgehaald uit de praktijk. De manier van werken die hij zag, noemde hij 'presentie' of 'de presentiebenadering'. Presentie is geen methode, er zijn geen concrete aanwijzingen of vaste manieren om te werk te gaan. Presentie wordt gezien als benadering, dat wil zeggen een bepaalde manier van denken over het werk, geformuleerd in een aantal principes: relationeel werken, de ander open en onbevangen tegemoet treden, aansluiten bij en afstemmen op de ander, je tempo aanpassen aan de ander, niet uitsluitend op routines werken en de ander niet verlaten (Beurskens in Veldboer et al., 2022). Beurskens haalt de definitie van Presentie uit *Praktijkboek Presentie* aan:

'Een praktijk waarbij de zorggever zich aandachtig en toegewijd op de ander betreft, zo leert zien wat bij die ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting dáárbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie hij of zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan. Een manier van doen die slechts verwezenlijkt kan worden met gevoel voor subtiliteit, vakmanschap, met praktische wijsheid en liefdevolle trouw.'

Nabijheid is een kernbegrip in het sociaal werk – getuige ook de titel van het lexicon *Nabijheid en sociaal werk* en een kernbegrip voor presentie. Via nabijheid bouwen sociaal werkers aan vertrouwen met cliënten, met wijken, met groepen in de samenleving. Door nabij te zijn en te blijven, ontwikkelt de sociaal werker de relatie met de ander. Presentie omvat nabijheid en is ook meer dan dat (zie de eerdere principes).

Present werken in het primaire proces vraagt om een specifieke inrichting van leidinggeven en besturen. Beoefening van presentie vraagt om aansluiten en afstemmen. Aansluiten betekent hier: opmerken hoe de wereld (het alledaags leven) er voor de ander uit ziet, hoe de levensloop voor de ander is en welke opgaven de ander heeft. Opgaven in relatie tot presentie zijn die zaken waarmee de ander op dat moment worstelt. Dat kan iets anders zijn dan de vraag waarmee iemand zich tot een hulpverlener wendt. Afstemmen gaat over afstemmen met wat er voor de ander op het spel staat, maar ook op jezelf als professional en persoon. Het gaat ook over afstemmen op de omgeving (gezin, familie, informele netwerk en andere zorgverleners). Én op het vak (wat kan hier professioneel optreden zijn), op de uiteindelijke bedoeling van sociaal werk en op de inhoudelijke en organisatorische kaders van het werk. Aansluiten en afstemmen is een continue afweging tussen de eigen (professionele) kaders en de leefwereld van de hulpontvanger. Kritische geluiden over presentie wijzen op de gevaren van het alleen nog present willen zijn, hetgeen ertoe kan leiden dat interveniëren of optreden indien nodig zou belemmeren. Presentie vermijdt de valkuil van (onbewust) onteigenen van zelfregie, maar door alleen present te zijn, loopt de sociaal werker gevaar de professionele identiteit te verliezen. Aan de ene kant is de vraag of de invulling van 'aansluiten', zoals hiervoor beschreven, niet tevens een antwoord bevat aangezien het daarbij nadrukkelijk om aansluiten bij het vak en de kaders van het werk gaat. Aan de andere kant is er nog weinig onderzoek beschikbaar over present werken en de resultaten daarvan, noch over wat nodig is om present te zijn of, in handelingstermen, zich present te stellen.

9 BEVORDERENDE EN BELEMMERENDE FACTOREN

Op lokaal niveau zijn er tal van cliënttevredenheidsonderzoeken en – in mindere mate – cliëntervaringsonderzoeken naar gemeentelijke dienstverlening. Zoals onderzoek naar de tevredenheid van inwoners met het sociaal wijkteam of met de Wmo-dienstverlening. Dit betreft veelal vragenlijstsonderzoeken die weinig inzicht geven in hoe cliënten de relatie met en ondersteuning van sociaal werk hebben ervaren. Of die vanuit het perspectief van cliënten de ‘ervaren resultaten’ van de inzet van sociaal werk laten zien.

In de literatuursearch zijn enkele meer uitgebreide onderzoeken naar voren gekomen, waaronder met name een meerjarig onderzoek van de Tintengroep (uitgevoerd in 2020-2021), met als doel beter inzicht te krijgen in de impact van hun sociaal werk bekeken vanuit het perspectief van 1. professionals; 2. (ex-)klanten en 3. relevante partners.¹³ Cliënten zijn gevraagd naar hun perspectief op de kenmerken van sociaal werk en naar de impact die zij hebben ervaren. Kenmerken die worden genoemd, zijn onder meer: goed luisteren, open houding, meedenken. De onderzoekers wijzen erop dat sociaal werkers en cliënten soms verschillende termen gebruiken en hetzelfde lijken te bedoelen. Sociaal werkers hebben het over ‘zelf doen en denken stimuleren’ en cliënten over ‘vertrouwen in eigen kunnen’. Soms bedoelen beide iets anders met dezelfde term. Met ‘goed luisteren’ geven sociaal werkers de vaardigheid aan om een goede analyse te kunnen maken, terwijl cliënten hiermee bedoelden ‘gehoord worden’. Als belangrijke vorm van impact noemen cliënten ‘het bieden van handvatten’ en ‘terecht kunnen’ (in geval van problemen). Ook, maar in mindere mate ‘sterker voelen’ en ‘meer zelfvertrouwen’. In kenmerken en impact kwamen niet veel verschillen tussen individueel en collectief sociaal werk naar voren. Er is ook gevraagd naar wat (nog) niet is bereikt. Hier kwamen meer incidentele antwoorden op, bijvoorbeeld dat de begeleiding nog wel iets concreter kon zijn, sociaal werkers zich nog meer open mogen stellen, of hun eigen situatie niet moeten willen vergelijken met die van de cliënt.

Op basis van de drie onderzoeken en aanvullende gesprekken in focusgroepen is een lijst met tien elementen opgesteld die ‘duidelijk maakt waardoor sociaal werk werkt’ (Tinten, 2021) Dit levert echter niet het type wat werkt kennis die in deze kennissynthese gebruikt kan worden.¹⁴

Op basis van empirisch onderzoek is het niet mogelijk om onderbouwde factoren, die aansluiten van sociaal werkers bij het alledaags leven van cliënten/inwoners bevorderen dan wel belemmeren, te benoemen. Er is ook beperkt onderzoek naar wat (verschillende groepen) mensen zelf belangrijk vinden in hun alledaags leven of naar wat volgens mensen de impact van sociaal werk voor hun alledaags leven is (geweest). Dit type onderzoek zou aangrijpingspunten kunnen opleveren voor het sociaal werk en een basis vormen voor de ontwikkeling van interventies. Het is wel mogelijk om op basis van literatuur meer indirect iets te zeggen over factoren die het aansluiten op het alledaags leven beïnvloeden. Om te beginnen zijn een aantal belemmerende factoren al vanaf de start benoemd: sociaal werkers hebben te maken met beleid en de

---

¹³ Het eindonderzoek is te downloaden via [Het geheim van sociaal werk - Tintengroep](#). Voor onderliggende onderzoeken werkt een zoekactie op ‘Tinten’ en ‘geheim van sociaal werk’ het best. Voor het onderzoek onder cliënten zijn 22 (ex-)cliënten geïnterviewd waarna stellingen zijn afgeleid die vervolgens aan 49 (ex-)cliënten zijn voorgelegd.

¹⁴ De eerste van de tien: ‘*Sociaal werkers gedragen zich als betrokken professionals die samen met de klant(en) een weg zoeken naar verbetering*’. De tien elementen zijn goed herkenbaar in tal van sociaal werk publicaties. Maar in dit geval dus uit onderliggend onderzoek zijn voortgekomen.

daaronder liggende mensbeelden die richtinggevend zijn voor hun uitvoeringspraktijk en die niet altijd of niet helemaal stroken met hun eigen visie en met de missie van het sociaal werk.

9.1 Opereren in een praktijk met conflicterende mensbeelden

In sociaal werk staat de kwaliteit van leven, de kwaliteit van het sociaal functioneren van mensen centraal. Dit is onder meer terug te zien in de definitie van sociaal werk¹⁵. Veel zorg- en welzijnsorganisaties zijn voor hun financiering grotendeels afhankelijk van (lokale) overheden waarmee sociaal beleid en de daaronder liggende mensbeelden onvermijdelijk sterke invloed op beleid en de uitvoeringspraktijk van deze organisaties hebben. In de praktijk zitten sociaal professionals altijd tussen meerdere vuren of, positief geformuleerd, vormen zij de brug. Maynard-Moody en Musheno (2000 in Veldboer et al., 2022) hebben het in dit verband over ‘state agents’ en ‘citizen agents’. Als state agents geven sociale professionals invulling aan door de overheid vastgestelde regels en arrangementen en hebben daarbij een bepaalde discretionaire ruimte om onduidelijkheden of dilemma’s die volgen uit het beleid op te lossen naar eigen inzichten. Op deze wijze sluiten ze het beleid aan op de praktijk. Aan de andere kant zijn ze ook citizen agents die maatschappelijke behoeften als vertrekpunt nemen en nagaan wat de wensen en noden zijn van (kwetsbare) burgers en groepen in de samenleving op zoek naar emancipatie.

Zoals hiervoor is beschreven, gaat veel beleid uit van een rationeel handelende burger die, wanneer voorzien van de juiste kennis en zo nodig ondersteuning, de juiste keuze maakt. Het rapport *Weten is nog geen doen* (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017) zet daar het realistisch perspectief tegenover: mensen handelen niet altijd op de juiste manier, ondanks hun goede voornemens. Weten leidt niet altijd tot doen. Bovendien kan een keuze die op de lange termijn ‘onverstandig’ is, op de korte termijn wel degelijk de ‘verstandige’ optie zijn. Het uitgangspunt van het rationalistische en realistische perspectief is hetzelfde, de eigen verantwoordelijkheid van de burger. Het doel eveneens: autonomie en redzaamheid voor iedere burger. Het rationalistisch beleidsperspectief gaat echter uit van te hoge verwachtingen van het ‘doenvermogen’ van burgers, en ook dit doenvermogen doet ertoe. Niet alleen het denkvermogen. Onderzoek uit de gedragswetenschappen laat zien dat veel burgers, onder omstandigheden, soms moeite hebben om mentaal geheel redzaam te zijn. Vanwege een grote variatie aan vermogens – burgers beschikken over een verschillend startkapitaal – en omdat mentale vermogens worden beïnvloed door stressvolle omstandigheden, bijvoorbeeld verlies van een baan, een echtscheiding, of de geboorte van een kind. Het is effectiever, zo stellen de auteurs, om uit te gaan van een grote variëteit aan mentale vermogens onder burgers en niet van een grote meerderheid van zelfredzamen versus een kleine groep van kwetsbaren. Niet de eerste groep als norm nemen en aanvullend beleid voor de rest. Zoals ook eerder gesteld, kan maatwerk niet worden gezien als reparatie van beleid.

In diverse onderzoeken is te zien hoe professionals worstelen met, en antwoorden vinden, op deze botsende opdrachten of waarden. Kampen, Hölsgens en Tonkens (in Bredewold et al., 2018) zagen in de observaties van (66) keukentafelgesprekken hoe professionals hun best doen om situaties zo te interpreteren dat ze hun beslissingen kunnen rechtvaardigen in overeenstemming met het beleid. Professionals krijgen in hun praktijk te maken met dilemma’s die voortkomen uit conflicterende waarden. Zij hebben hun eigen professionele en persoonlijke morele en existentiële waarden, maar willen ook loyaal zijn aan de eigen organisatie.

---

¹⁵ Zie voetnoot 9

Blanke (2013) heeft onderzocht hoe professionals binnen samenwerkingsverbanden omgaan met tegenstrijdige logica's en wat de gevolgen van hun handelen zijn voor de uitkomst van het proces (hier geformuleerd als 'publieke waarde creatie'). De professionals zijn wederzijds afhankelijk in de aanpak van het probleem, maar tegelijk hebben zij te maken met de eisen van hun eigen organisatie, moeten zij een caseload wegwerken en targets halen. Het vraagstuk is onderzocht via een casestudy in een Zorg- en Veiligheidshuis en in de context van een leertuin. De strijdige logica's die Blanke ziet zijn die van de organisatie, de professional en het netwerk. De onderzoeker concludeert dat de wijze waarop professionals omgaan met strijdige logica's bepaalt of deze van negatieve invloed zijn op het proces en de uitkomsten ervan. Indien professionals erin slagen flexibel samen te werken ten behoeve van het hogere doel, is dit van positieve invloed. Deze professionals worden gekenmerkt door een flexibele houding, zijn zich bewust van de omgeving en zien eigen kwetsbaarheden en tekortkomingen. Eveneens bleek uit de resultaten dat onzekerheid, angst en onduidelijkheid, versterkt door hoge eisen vanuit de omgeving of wantrouwen in de onderlinge relatie, ervoor zorgen dat professionals zich vastklampen aan de eigen organisatielogica of professionele logica. Dit heeft een negatieve invloed op het proces van netwerksamenwerking (Blanke, 2013). Het onderzoek van Blanke staat in het licht van de creatie van publieke meerwaarde en niet van versterking van het alledaags leven. Het laat echter goed de dilemma's en tegenstrijdige eisen zien waar professionals in samenwerkingsverbanden mee worstelen. Een samenwerking die juist een oplossing zou moeten zijn voor complexe problematiek.

Hojtink (2018) heeft voor zijn onderzoek een multidisciplinair buurtteam van sociaal werkers langdurig en intensief gevolgd. Hij identificeert vormen van verzet van professionals in relatie tot het centrale idee van zelfredzaamheid en tot de verschuiving naar werken in buurtteams. De varianten zijn: humor, negeren, 'kameleon' (of meebewegen met de omgeving) en cognitieve vlucht (als stil verzet) en protest en exit (vormen van open verzet). Hij beschrijft op welke wijze de professionals die te maken hebben met vrij complexe en zware problematiek, worstelen met de opdracht om zelfredzaamheid te bevorderen en mensen hun verantwoordelijkheid terug te geven. Hoe (beleids)teksten en termen waarin deze opdracht wordt vervat, kunnen leiden tot onzekerheid, dilemma's en vooronderstellingen. Bijvoorbeeld omdat hiermee wordt gesuggereerd dat zij het voorheen 'niet goed' hadden gedaan (door bijvoorbeeld te 'betuttelend' op te treden) of het nu niet goed doen (als zij niet het netwerk (konden) betrekken). Het feit dat stil verzet veel vaker voorkomt en meer vormen kent dan open verzet, verklaart Hoijtink onder andere met het feit dat niemand tegen zelfredzaamheid kan zijn. Dit doet appel op het beeld van de autonome geëmancipeerde mens en staat al veel langer centraal in het sociaal werk. Kritiek hebben op zelfredzaamheid dwingt professionals snel in het defensief. Een tweede reden ziet Hoijtink in het feit dat 'verhuiselijking van de zorg' of, in termen van deze kennissynthese, 'centraal stellen van het alledaagse leven' alomtegenwoordig is. Niet alleen in beleidsteksten en binnen de eigen organisatie, maar ook in vakbladen, in het beroepsprofiel, bij kennisinstituten, collega-professionals, trainers en nieuwe methoden komen professionals dit tegen. Sociaal werkers zijn in belangrijke mate beleidsuitvoerders en moeten roeien met de riemen die zij hebben. Stil verzet vanuit dit perspectief is een bevestiging van hun beleidsafhankelijkheid (Hojtink in Bredewold et al., 2018).

Opereren in een praktijk met niet-parallel lopende of zelfs tegenstrijdige opgaven voortkomend uit verschillende mensbeelden of paradigma's, kan gezien worden als belemmerende factor indien de sociaal werker vooral of alleen het perspectief van de cliënt centraal wil stellen. De belemmering kan tot uitdrukking komen in de randvoorwaarden waaronder gewerkt wordt. Uitgaande van de veronderstelling dat een goede samenwerkingsrelatie tussen sociaal werker en cliënt een basisvoorwaarde is, vraagt dit om voldoende tijd

en ruimte om deze op te bouwen. De basis voor de gelijkwaardigheid en creëren van vertrouwen, ligt in het 'alledaagse sociaal werk' gericht op de ogenschijnlijk kleine dingen, bijvoorbeeld praktische zorg bieden in het licht van het 'grotere doel'. Deze vorm van praktische ondersteuning is uit het takenpakket van de sociaal werkers verdwenen en overgebracht naar bijvoorbeeld ondersteuning door vrijwilligers. Triviale dingen kunnen een helende werking hebben. Koffieklets is geen tijdsverlies. 'Veel sociaal werkers zullen erkennen dat dagelijkse dingen doen met mensen, zoals winkelen, koffie drinken of een wandeling maken, uiterst waardevol kan zijn in begeleidingsprocessen. Dat wordt echter soms weggezet – zeker in tijden van nadruk op efficiëntie – als koffieklets en tijdverlies. De notie 'bavardage' [kletspraat] theoretiseert en legitimeert dit soort activiteiten als waardevolle handelingsstrategieën.' (Van Pelt, 2021).

9.2 Relatieve werken

In verschillende van de in de kennissynthese aangehaalde onderzoeken wordt het belang van het aangaan van een persoonlijke relatie benoemd. Een relatie die is gebaseerd op gelijkwaardigheid op persoonlijk niveau en waarin vertrouwen kan groeien. Deze persoonlijke relatie kan gezien worden als bevorderende factor die bijdraagt aan het kunnen aansluiten bij het alledaags leven en het leren kennen van het perspectief van de cliënt op het eigen leven. Driessens (2022) gaat in haar lemma in het Lexicon *Nabijheid en sociaal werk* nader in op relationeel werken. 'Relationeel werken is een hoeksteen van het sociaal werk', zo begint Driessens haar lemma. Elke sociaal werker vertrekt vanuit dat relationeel werken. In elke pijler van het sociaal werk: in maatschappelijk werk, waarbij cliëntgericht gewerkt wordt (social casework/individu- of gezinsgericht werk), in groepswork en in gemeenschapswork (samenlevingsopbouw of community work) staat de relatie met de cliënt, de deelnemer, de burger centraal.' Driessens in Veldboer et al., (2022)

Driessens geeft aan dat de relatie eerst moet worden opgebouwd en ziet in die 'krachtgerichte werkrelatie' de kern waarop een traject of veranderingsproces zich kan enten. Voor het omschrijven van wat relationeel sociaal werk is, verwijst ze naar Folgheraiter (2007):

'Social Work must enter reflexively into the everyday life of a subject (a person, family or a local community) in order to support or reinforce life change through the agency of that subject itself, however weak its capacity to act at the start.' (Folgheraiter in Driessens, 2022).

De presentiebenadering (zie paragraaf 4.4) is een manier van werken die de relationele afstemming tussen zorggever en cliënt als basis voor hulp en steun ziet. Vanuit de relatie blijkt wat goede zorg is voor deze cliënt op dit moment. De eigen vakkennis van de sociaal werker blijft intact, maar de relatie stuurt hoe die kennis wordt aangewend. Zonder het opbouwen van een betekenisvolle relatie met de ander kun je eigenlijk geen goede, passende zorg geven.

Driessens (2022) wijst op het gevaar relationeel werken onvolwaardig uit te (kunnen) voeren. Een hulpverleningsrelatie is immers in wezen een asymmetrische relatie, een ongelijke relatie tussen een sociaal professional (die vanuit zijn kennis en expertise opereert) en een persoon in een kwetsbare positie die vastzit in een ongewenste sociale situatie. Maatschappelijke verwachtingen, beleidsopdrachten en organisatorische belangen kunnen relationeel sociaal werk dat inzet op empowerment van de cliënt bedreigen. Driessens haalt hier Lipsky aan als een van de kritische onderzoekers die wijzen op het gevaar van machtsrelaties in het sociaal werk en de spanningen vevat in relationeel sociaal werk. Het is belangrijk alert te blijven op processen van stigmatisering en verafhankelijkheid die in het relationeel sociaal werk

kunnen sluipen. Cliënten hebben vaak geen problemen met de ongelijkheid in de relatie hulpverlener-hulpvrager zelf, aldus Driessens, maar vooral met de beleving van ongelijkheid op relationeel niveau. Driessens benoemt drie kenmerken in hulpverleningsrelaties die cliënten ervaren als verafhankelijkend: afstandelijkheid in de relatie, een sterk bureaucratisch karakter in de begeleiding en een paternalistische houding. Zij benoemt ook kenmerken die bevorderend werken: nabijheid, een gepersonaliseerde aanpak of hulp op maat van de betrokkene en een emanciperende, participatiegerichte houding van de begeleider (gericht om op eigen benen te kunnen staan, zelfoplossend vermogen).

Schiettecat et al. (2016) onderzochten via een retrospectief biografisch onderzoeksdesign hoe ouders die leven in armoede en in het verleden te maken hebben gehad met sociaal werk, deze ondersteuning hebben ervaren en hoe zij met deze ondersteuning zijn omgegaan. De onderzoekers ontdekten onder andere dat ervaren ondersteuning waarbij ouders zich erkend voelden, ook als deze aantoonbaar niet had bijgedragen aan het verminderen van hun financiële situatie, vaak wel werd gewaardeerd. Als niet ondersteunend ervaren interventies, die wel tot een verbetering van hun financiële situatie hadden geleid, werden minder of niet gewaardeerd (Schiettecat et al., 2016).

9.3 Werkalliantie

Sociaal professionals hechten veel belang aan het relationeel werken en de relatie met hun cliënt. Binnen de jeugd- en gezinshulpverlening is onderzoek gedaan naar wat genoemd wordt de 'werkalliantie' tussen inwoners/cliënten en de professional en de invloed van de kwaliteit van deze relatie op de effectiviteit van de hulpverlening. De persoonlijke relatie is een belangrijk element van deze alliantie. De Greef (2019) omschrijft een alliantie als een professionele samenwerkingsrelatie of werkrelatie waarbij het 'klikt' tussen hulpverlener en cliënt. De werkrelatie tussen de hulpverlener en de cliënt is een belangrijk en werkzaam onderdeel voor succesvolle hulpverlening. Volgens het promotieonderzoek van De Greef, onder meer gebaseerd op 150 vragenlijsten ingevuld door ouders, hun hulpverleners en leidinggevenden, draagt een goede samenwerking tussen ouders en hulpverleners positief bij aan de effectiviteit van ambulante gezinshulpverlening (De Greef, 2019). Naast dat het persoonlijk moet klikken, is het ook belangrijk om samen te beslissen over passende hulp. Waarbij je ook de juiste interventies of elementen van interventies moet inzetten om het probleem gericht op te lossen. Want wanneer je niet gericht intervineert, kan dit weer een negatieve uitwerking hebben op de werkrelatie en het uiteindelijke resultaat. Uit wetenschappelijk onderzoek, de praktijk en ervaringen van jongeren en ouders blijkt dat alleen een goede band tussen professionals, kinderen en ouders niet genoeg is om resultaten te bereiken. Overigens ervaren ouders de kwaliteit van de samenwerking vaak anders dan hulpverleners. Daarom is het volgens De Greef belangrijk dat hulpverleners nagaan hoe ouders de samenwerking ervaren, feedback vragen en eventueel verbeteringen doorvoeren. Pijnenburg (2010, in Van Arum et al., 2018) definieert de alliantie als: 'een professionele werkrelatie waarin sprake is van een emotionele band (persoonlijke alliantie) en van overeenstemming over het samenwerkingsdoel en de geëigende aanpak (taakalliantie). Beide zijn algemeen werkzame factoren en nodig om tot een vruchtbare werkrelatie te komen. In de herziene versie van het Integratief Werkzame Factoren-model (IWF-model) doen Pijnenburg en Van Hattum een poging om effectieve interventies samen met de algemeen werkzame factoren een plek te geven. In dit model staan factoren op drie niveaus (micro-, meso-, macroniveau) centraal, die elkaar en de resultaten van de jeugdhulpverlening beïnvloeden (Pijnenburg 2010 in Van Arum et al., 2018). Er is geen onderzoek gedaan naar dit model en de werkzame factoren buiten de jeugdhulpverlening en therapeutische settings.

Succesvolle professionals scoren in de ogen van cliënten hoog op alliantie. Om een alliantie te ontwikkelen, is het een voorwaarde dat cliënten in dialoog met de professional hun eigen veranderingstheorie ontwikkelen; dat op basis van het verhaal van cliënten over hun problematiek en de achtergrond daarvan een plan wordt gemaakt waar beiden in kunnen geloven.

Boxstaens (2019) merkt op dat er vooralsnog weinig op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde kennis is over de ontmoetingen van sociaal werkers met hun cliënten. Wat doen sociaal werkers concreet om een professionele relatie met cliënten aan te gaan en in stand te houden? Hoe gaan sociaal werkers in hun praktijk concreet te werk in die relatie? Dit is grotendeels een black box. Sommige sociaal werkers zien de professionele relatie vooral als een intrinsieke waarde of methode op zichzelf. Anderen zien het als een voorwaarde voor een goede en doelgerichte samenwerking, die nodig is om de verbeterde situatie voor de cliënt te realiseren. Of men ziet het als voorwaarde voor het creëren van voldoende vertrouwen en veiligheid voor die samenwerking (Boxstaens, 2019).

Boxstaens heeft onderzoek gedaan naar de praktijk van de professionele relatie tussen justitie-assistenten (in België een sociaal werkpraktijk onder justitieel mandaat) en cliënten. In veel sociaal werkpraktijken is het tot stand brengen van een professionele relatie in de vorm van een warme vertrouwensrelatie, die nog geen rekening houdt met de context en specifieke doelstellingen, de eerste stap. Een werkalliantie, aldus Boxstaens, bestaat uit drie onderling verweven elementen. Er is een overeenkomst over de doelstellingen van een veranderingsproces. Er is consensus over de taken die moeten worden uitgevoerd om deze doelstelling te bereiken. En er is een verbinding tussen cliënt en werker die de samenwerking tussen beiden faciliteert. Boxstaens ziet in dit concept meerwaarde voor de bredere sociaal werkpraktijk waarin warmte, vertrouwen en authenticiteit gelden als voldoende voorwaarden om te komen tot persoonlijke groei. 'Die benadering botst op grenzen. Sociaal professionals zien hun relatie met cliënten terecht als de hoeksteen van hun praktijk. Duidelijkheid over wat deze relatie inhoudt, hoe ze tot stand komt en hoe ze door de tijd heen evolueert, onderbouwt juist het belang ervan, aldus Boxstaens. Het is belangrijk om de black box te openen. (Boxstaens, 2019)

In Nederland heeft Menger (2018) onderzoek gedaan naar de werkalliantie in het gedwongen kader. Op basis van een steekproef zijn 267 koppels van cliënten en reclasseringswerkers bevestigd met gestandaardiseerde vragenlijsten. In haar proefschrift staat de vraag centraal, welke specifieke kenmerken van de werkalliantie in het gedwongen kader samenhangen met het verloop en de afloop van het reclasseringstoezicht. De werkalliantie staat voor de kwaliteit van de doelgerichte samenwerking tussen cliënten en professionals, afgemeten aan de beleving daarvan door hen beide. Op basis van de metingen stelt zij dat de gevonden kenmerken van de werkalliantie in gedwongen kader een alternatief kunnen bieden voor het beeld dat er 'eerst een relatie zou moeten zijn' voordat de reclasseringswerker zou kunnen overgaan tot begrenzendende activiteiten. En ook voor een alternatief voor het beeld dat de controlerende taak van de reclasseringswerker zou impliceren dat er geen goede samenwerking nodig is. Voor beide overtuigingen is geen ondersteuning gevonden (Menger, 2018).

In relatie tot integraal werken in de wijk benoemen Van Arum et al. (2018) een aantal werkzame elementen voor de persoonlijke respectievelijk de taakalliantie:

- Persoonlijke alliantie: zelfregie bevorderen, aansluiten op probleembeleving, openheid, aandacht voor samenwerkingsrelatie en positiviteit (vergelijkbaar met 'hoop' binnen herstelondersteunende zorg). Aandacht voor samenwerkingsrelatie lijkt een tautologie. Wat hiermee meer concreet wordt bedoeld, is ruimte nemen om een band op te bouwen en werken aan een vertrouwensrelatie.

- Taakalliantie: gedeelde gezamenlijke aanpak, haalbare doelen, effectieve interventies en richtlijnen, zelfregie zoveel als mogelijk, motivatie van de cliënt en praktische hulp verlenen. (Van Arum et al., 2018)

De mogelijkheid van sociaal werkers om een alliantie te vormen met cliënten geeft hen juist een voordeel boven die professionals die meer aan protocollen gebonden zijn en stelt sociaal werkers juist in staat om de brug te vormen naar andere hulpverleners.

9.4 Ervaringsdeskundigheid

De inzet van ervaringsdeskundigen in Nederland groeit, eerst vooral in de ggz en maatschappelijk opvang, en in toenemende mate op het gebied van armoede en schulden, huiselijk geweld en in sociale teams (Keuzenkamp & Van Hoorn, 2022). In hun literatuurreview hebben Keuzenkamp en Van Hoorn in kaart gebracht wat bekend is over de effecten van de inzet van ervaringsdeskundigen in één-op-één contacten (peer-contacten). Er is geen eenduidig bewijs voor de effectiviteit, maar vaak spreken de auteurs van de geïncludeerde reviews wel van tentatief bewijs voor een positieve impact. Keuzenkamp en Van Hoorn signaleren tegenstrijdige bevindingen en methodologische knelpunten in de studies. Meer onderzoek is nodig. Het is niet mogelijk om op basis van het huidige onderzoek uitspraken te doen over of, en hoe, de inzet van ervaringsdeskundigheid bijdraagt aan het centraal stellen van het alledaags leven alsook het aansluiten bij wat cliënten zelf belangrijk vinden in hun leven, kan bevorderen. De meeste steun lijkt er te zijn voor het effect van het inzetten van ervaringsdeskundigheid op psychosociale aspecten als empowerment, gevoel van eigenwaarde, hoop en ervaren steun. Ook de kwalitatieve review van Walker en Bryant (2013, in: Keuzenkamp & Van Hoorn, 2022) vermeldt vooral gunstige resultaten op psychosociaal gebied: er is een toename van hoop, motivatie en vergroting van het sociaal netwerk bij cliënten die (mede) worden ondersteund door ervaringsdeskundigen.

In de Engelstalige reviews die zijn geïncludeerd, komen vrijwel geen Nederlandstalige studies voor. Deze zijn er ook nauwelijks, constateren Keuzenkamp en Van Hoorn. Er blijkt ook weinig kwalitatief onderzoek te zijn, verreweg de meeste studies hebben een kwantitatieve focus. Deze vorm van effectonderzoek past minder goed bij de werkwijzen en complexe problematiek in het sociaal domein. Gillard (2019, in: Keuzenkamp & Van Hoorn, 2022) vestigt de aandacht op het onderscheidende aspect van ervaringsdeskundigheid (peer-support) dat niet tot zijn recht komt met het inzetten van RCT's, die vooral aansluiten bij het medisch model (het behandelen van een probleem). Gillard stelt dat het onderscheidende van peer support zit in de waarden waarop peer support berust. Het gaat om gelijkwaardigheid, wederkerige rollen van helpen en leren, en een levensbrede focus.

Uit de onderzoeken die in de review zijn opgenomen, spreekt optimisme over de inzet van ervaringsdeskundigen. Opgeroepen wordt tot meer en beter onderzoek in Nederland waarvoor de auteurs ook aanbevelingen doen: inzetten op lerende of responsieve vormen van evalueren, de onderzoeken óók altijd richten op wat ervaringsdeskundigen concreet doen, en nagaan wat werkt voor wie en onder welke omstandigheden.

10 METHODISCHE AANKNOPINGSPUNTEN

In dit hoofdstuk beschrijven we wat er bekend is over (erkende) interventies en werkwijzen die sociaal werkers kunnen benutten of toepassen om het alledaags leven op individueel en collectief niveau centraal te stellen.

Als de ontwikkeling van een relatie van gelijkwaardigheid en vertrouwen tussen sociaal werker en cliënt gezien kan worden als de basis van waaruit gewerkt kan worden aan verbetering van de situatie van de cliënt dan is relationeel werken vereist. Aansluiten bij het alledaags leven gaat verder dan aansluiten bij de vraag die de inwoner mogelijk aan het begin van het hulpverleningstraject heeft ingebracht. Binnen presentie heet dit aansluiten bij de opgaven van de cliënt – dat wat voor diegene op het spel staat. Hiervoor is het nodig dat de sociaal werker de ander leert kennen en hiervoor kan langdurige aanwezigheid nodig zijn. De presentiebenadering, de professionele basishouding en de erkende interventies Krachtwerk en Steunend Relationeel Handelen sluiten hierbij aan.

Presentie

Presentie is hiervoor beschreven als een benadering gebaseerd op een bepaalde manier van denken over het werk en geformuleerd in een aantal principes: relationeel werken, de ander open en onbevangen tegemoet treden, aansluiten bij en afstemmen op de ander, je tempo aanpassen aan de ander, niet uitsluitend op routines werken en de ander niet verlaten. Zoals gezegd, is presentie geen methodische werkwijze en daarom misschien minder op haar plaats in dit hoofdstuk. De theorie en praktijk van presentie zijn echter goed uitgewerkt in tal van publicaties (zie www.andriesbaart.nl) en de kennisbank (zie www.presentie.nl). Er is een breed aanbod aan opleidingen, van basisscholing tot specialistische trainingen, en scholingsaanbod op maat beschikbaar.

Krachtwerk

Krachtwerk is een methodiek om mensen in een kwetsbare positie te ondersteunen bij het volwaardig meedoen aan de samenleving. De methodiek is ontwikkeld door Judith Wolf in samenwerking met het Impuls – Onderzoekscentrum maatschappelijke zorg¹⁶. Krachtwerk richt zich op zelfsturing en neemt de keuzes van de cliënt als uitgangspunt van de begeleiding. De methode maakt gebruik van kracht en mogelijkheden van cliënten en hun hulpbronnen in de omgeving en biedt methodische handvatten om zelfredzaamheid en maatschappelijke participatie te versterken. Het paradigma empowerment is tot handelingskader voor sociaal werkers uitgewerkt in Krachtwerk, waarin krachtgericht werken verbonden is aan de theorie van Sociale Kwaliteit.

De zes principes van Krachtwerk zijn: 1. krachtgericht werken vraagt om geloof in groeimogelijkheden en krachten van cliënten en hun systeem; 2. de focus ligt op krachten en hulpbronnen in de omgeving en niet op tekortkomingen; 3. de cliënt bepaalt de richting en de vorm van de begeleiding en heeft de regie over het eigen herstelproces; 4. de werkrelatie staat centraal en is gericht op gelijkwaardigheid, de basishouding van de begeleider is gebaseerd op eerlijkheid, optimisme, vertrouwen en openheid; 5. de focus ligt op het werken in de natuurlijke omgeving van de cliënt, omdat hierdoor meer zicht ontstaat op de krachten en

---

¹⁶ Voor meer informatie over de methodiek zie [Krachtwerk - Impuls Onderzoekscentrum \(impuls-onderzoekscentrum.nl\)](http://Krachtwerk - Impuls Onderzoekscentrum (impuls-onderzoekscentrum.nl))

hulpbronnen van de cliënt; 6. de samenleving wordt gezien als hulpbron. Het opbouwen van steunsystemen van de cliënt is een essentieel onderdeel van Krachtwerk.

Krachtwerk is ontwikkeld voor de opvang, maar wordt inmiddels ook in ambulante ondersteuning toegepast. Krachtwerk is erkend op niveau Goed onderbouwd: [Krachtwerk | Movisie](#).

Steunend Relationeel Handelen

De interventie Steunend Relationeel Handelen (SRH) ondersteunt mensen die psychische en sociale kwetsbaarheid ervaren bij het realiseren van persoonlijk en maatschappelijk herstel en daarmee het verbeteren van de kwaliteit van hun leven. De kern van de aanpak is samengevat in vier werkwoorden: Verbinden, Verstaan, Verzekeren en Versterken, die ieder methodisch zijn uitgewerkt. Verbinden gaat over het realiseren van een werkzame persoonlijk-professionele relatie, waarbij gelijkwaardigheid en vertrouwen belangrijke elementen zijn. De professioneel vormt zich een zo goed mogelijk beeld van wat vanuit het perspectief van de ander belangrijk is (verstaan). Op basis van deze informatie biedt de professional ondersteuning, die er enerzijds op is gericht dat cliënten kunnen omgaan met de eigen kwetsbaarheid (verzekeren) en anderzijds op het vergroten van mogelijkheden (versterken). De theoretische pijlers zijn de presentietheorie, theorie over herstel en het denken over empowerment. In het handboek zijn behalve de methodische uitwerking veel tools en werkwijzen opgenomen en beschreven, die ingezet kunnen worden. SRH is erkend op niveau Goed onderbouwd: [Steunend Relationeel Handelen | Movisie](#)

Professionele basishouding en beroepscompetenties

Aansluiten bij het alledaags leven, bij wat de inwoner zelf belangrijk vindt in het eigen alledaagse leven, doet een beroep op houding en competenties van de sociaal werker. Een houding van mens tot mens, werkelijk aansluiten bij de behoeften van de cliënt en in mogelijkheden kunnen denken, zijn ingrediënten van de professionele basishouding. Deze basishouding is op basis van literatuur uit onder andere de presentiebenadering en herstelondersteunende zorg, en van input van cliënten en professionals, uitgewerkt in een e-learning voor sociaal werkers (Movisie, 2021).

Basishouding gaat vooraf aan competenties. Houding en beroepscompetenties van sociaal werk zijn beschreven in het beroepscompetentieprofiel voor de sociaal werker en zijn uitgewerkt in generieke en specialistische competenties (Liefhebber et al., 2018). Het beroepscompetentieprofiel beschrijft competenties, maar niet de wijze waarop deze competenties ontwikkeld kunnen worden. In het beroepscompetentieprofiel wordt – kort – afstand en nabijheid aangestipt met de volgende bewoordingen: *'Tegenwoordig wordt er anders aangekeken tegen professionele afstand en nabijheid. Als reactie op de maatschappelijke ontwikkelingen zien we dat mensen om meer betrokkenheid en menselijkheid vragen. Na jaren van meer voorzichtigheid en afstand in de professionele relaties gaat het nu weer meer om present en nabij zijn.'*

Growcare

Growcare richt zich op een positieve verandering in organisaties, zodat deze in staat zijn om gezinnen beter en vanuit een duurzaam perspectief vooruit te helpen. Dit duurzame perspectief wordt gerealiseerd door zowel in te zetten op een betere en meer stabiele situatie (op verschillende leefgebieden inclusief sociale relaties) en daarnaast op versterking van vaardigheden en aanpassing van gedrag. De relevantie voor de kennissynthese zit in het interactieve en dynamische proces dat zowel groei van professionals als inwoners

omvat. Professionals leren de belangen van inwoner en organisatie op een actieve manier verbinden, over de grenzen van expertise en organisatie heen. Gestuurd vanuit de behoefte en/of situatie van inwoners. Ontwikkelen van integrale aanpak en organisatienetwerk maakt deel uit van de aanpak. Growcare is een meerjarige en complexe aanpak. De interventie is positief beoordeeld op het niveau Goed onderbouwd: [GrowCare | Movisie](#)

Samen Oplopen en Thuisbegeleiding

Samen Oplopen en Thuisbegeleiding zijn beide interventies die niet (kunnen) worden uitgevoerd door sociaal werkers. Thuisbegeleiding wordt uitgevoerd door thuiszorg, Samen Oplopen door gezinsvrijwilligers. De relevantie van deze interventies is dat deze letterlijk aansluiten bij het alledaags leven van de cliënt, in hun eigen woning en gezinssituatie en via meewerken, meedenken, meedoen met kleine en grote alledaagse activiteiten de vertrouwensrelatie opbouwen, voorbeeld zijn en vraagstukken oppakken. Beide zijn gericht op (her)vinden zelfredzaamheid. Samen Oplopen ook op versterken participatie van gezinsleden en is aanvullend op professionele hulp.

Beiden zijn positief beoordeeld op niveau Goed beschreven: [Samen Oplopen | Movisie](#) en [Thuisbegeleiding | Movisie](#)

Opbouwwerkers werken aan het versterken van gemeenschappen van binnenuit. Ondersteunen van wijkbewoners en aansluiten bij wat wijkbewoners zelf belangrijk vinden in hun alledaags leven, in dit geval op wijkniveau. Het versterken van de gemeenschap omwille van de gemeenschap. De ABCD-methode, een internationaal bekende aanpak, wordt ook in Nederland vaak ingezet.

ABCD

Asset Based Community Development (ABCD) is een specifieke kijk op wijkontwikkeling. Het is geen planmatige aanpak, maar een proces dat mensen samenbrengt om in hun buurt of wijk zelf en samen verandering teweeg te brengen. De uitgangspunten die zijn geformuleerd om het proces stapsgewijs richting te geven zijn: ga in gesprek en ontdek de bouwstenen van de wijk (de 'assets'); zorg voor ontmoeting; zoek community builders (in de buurt of organisatie of daarbuiten); zet bewoners aan het roer; doe! – werk aan verandering en sluit aan bij het ritme en tempo van de buurt; deel de verhalen; kijk samen vooruit. LSA heeft ABCD vertaald voor de Nederlandse context. Zie bijvoorbeeld [Altijd nieuw gedoe - LSA \(lsabewoners.nl\)](#)

Bind-Kracht

Bind-Kracht is een samenwerkingsverband van onderzoekers, trainers en coaches. Die coaches zijn ervaringsdeskundigen in armoede en sociale uitsluiting. Samen bieden ze ondersteuning aan hulpverleners en vrijwilligers die werken met mensen in armoede.

De visie en uitgangspunten van Bind-Kracht zijn vastgelegd in meerdere publicaties en in het bijzonder in die van Driessens (2006) en Vansevenant et al. (2008). Bind-Kracht stelt empowerment centraal in de strijd tegen armoede en ongelijkheid en vertaalt empowerment in de hulpverlening als werken aan autonomie en verbondenheid. In Bind-Kracht zijn meer principes en uitgangspunten van presentie en empowerment te herkennen, zoals de relationele gelijkwaardigheid en het zich verbinden van de hulpverlener met de leefwereld van mensen in armoede.

Het samenwerkingsverband bestaat inmiddels ruim 10 jaar. Meer informatie over Bind-Kracht staat op <https://www.kdg.be/bind-kracht-armoede>.

Samenwerkwijze Oss

Vrij recent is in Oss de Samenwerkwijze Oss ontwikkeld. Deze methode is voortgekomen uit een proeftuin, die is gestart met de volgende opdracht van de bestuurders aan de professionals in de wijk: *‘Als we eens écht anders gaan denken, doen en organiseren. Als we écht uitgaan van de vraag van onze inwoners, wat levert dit dan op?’*

De Samenwerkwijze is een grondhouding waarin de inwoner met diens hulpvraag centraal staat en organisaties, samen met de inwoner en diens netwerk, zoeken naar de best passende oplossing. Vanuit die grondhouding is een planmatige aanpak ontwikkeld, met doelen voor zowel inwoners, organisaties als de samenleving. Deze doelen geven concreet en realistisch weer welke verandering de Samenwerkwijze beoogt. Een methodisch uitgewerkte en kortdurende aanpak die cyclisch ingezet kan worden om ook meer complexe of achterliggende vraagstukken aan te kunnen pakken.

In print. Het handboek komt in 2023 beschikbaar.

11 KENNISHIATEN

Op basis van onderzoeken die er zijn, kan worden afgeleid dat de geboden ondersteuning door cliënten wordt gewaardeerd. De elementen die zij hierbij noemen, komen overeen met wat binnen het sociaal werk als essentieel voor het werk en de relatie met de cliënt wordt benoemd: de gelijkwaardige persoonlijke relatie, gehoord en serieus genomen worden, hun zelfvertrouwen en functioneren versterkt. De evidence base van de onderzoeken waarin het perspectief van de cliënt op de aard en de uitkomsten van de sociaal werk ondersteuning worden bevraagd, is echter dun. Er is weinig empirisch onderzoek vanuit het perspectief van cliënten naar 'ervaren resultaten' inzet sociaal werk, waaronder een evaluatie hoe cliënten de relatie, de alliantie, hebben ervaren. Onderzoek toont aan dat professionals zichzelf vaak overschatten in hun eigen oordeel over de kwaliteit van de relatie. Het oordeel van cliënten hierover is essentieel.

Er is een opmerkelijk verschil tussen de hoeveelheid literatuur over wat sociaal werk is, de missie van sociaal werk, de essentiële kenmerken van sociaal werk, zoals deze tot uitdrukking komen in nabijheid, presentie en relationeel werken, en de hoeveelheid onderzoeken die belicht wat sociaal werkers doen, het handelen van de sociaal werkers, door hun praktijk te onderzoeken, te bevragen of te observeren. Met welk handelen gaat je present stellen, relationeel werken, inspelen op ontwikkeling ervaringskennis, empowerend werken, gepaard en tot welke effecten leidt dit? Door na te gaan hoe wordt gewerkt en te combineren met wat werkt voor wie en onder welke omstandigheden kan de methodische werkwijze van sociaal werk worden uitgebouwd. Meer inzicht in hoe de sociaal werker handelt en wat dit oplevert voor wie helpend is voor het beter kunnen invullen en bewaken van de juiste balans tussen betrokkenheid en distantie. Men dient wel misplaatst interventionisme te voorkomen en de valkuil om alleen nog present te vermijden.

In de sliptestream van het literatuuronderzoek kwam een klein praktijkonderzoek naar boven, waarin zes ambulante sociaal werkers, die werken met gezinnen met meervoudige en complexe problemen, intensief zijn gevolgd (Van Mourik et al., 2018). Hierbij is gebruik gemaakt van beeldmateriaal en stimulated recall interviews met als doel inzicht te krijgen in de werkzame gedragingen van sociaal werkers in de samenwerking met deze gezinnen en met andere betrokkenen. In het artikel worden de ervaringen met deze methode van onderzoek beschreven. Het gebruik van videobeelden levert een meerwaarde op voor de praktijk, door de bewustwording van sociaal werkers van de houdingsaspecten die een rol spelen in de samenwerking. Het bleek belangrijk om gerichte vragen te stellen over de houding in samenwerking tijdens de stimulated recall interviews, omdat het gesprek anders al snel over de inhoud van de casus gaat. Het herbekijken van video-opnamen kan helpend zijn voor het leerproces van professionals zelf, en levert waardevolle inzichten op voor de praktijk van sociaal werk.

Idealiter worden cliënten bij onderzoek betrokken om van hen te horen wat voor hen een goede samenwerking met de professional kan faciliteren. Welke zijn volgens cliënten de factoren die een gevoel van wederkerigheid en verbondenheid bevorderen en belemmeren? Daarbij is het noodzakelijk om de diversiteit van cliënten recht te doen, wat voor de ene persoon of specifieke groep, binnen de ene context of bij een specifiek vraagstuk werkt, hoeft niet noodzakelijk hetzelfde te zijn als bij de ander. Aandacht voor specifieke doelgroepen, zoals de in deze kennissynthese opgenomen studies over mensen met beperkingen, mensen met dementie, mensen die leven in armoede en tienerouders, zijn van belang.

Nergens in de literatuur wordt expliciet ingegaan op factoren die aansluiten van sociaal werkers bij het alledaags leven van inwoners bevorderen dan wel belemmeren. Er is gewoon nog weinig onderzoek gedaan naar het alledaags leven in relatie tot sociaal werk. Naar wat mensen zelf belangrijk vinden in hun alledaagse leven. Hierdoor ontbreken onderbouwde aangrijpingspunten voor het sociaal werk als basis voor de ontwikkeling van interventies. De bevindingen uit de onderzoeken die er zijn, kunnen benut worden om bouwstenen voor (actie)onderzoek te destilleren.¹⁷ Er is eveneens weinig onderzoek en weinig aandacht in deze kennissynthese, voor de verschillen tussen individueel en collectief sociaal werk als het gaat om aansluiten bij het alledaags leven. Op collectief niveau gaat het om wijken, buurten en dorpen. Dat is ook de arena van de sociale basis, waar professionals zoals sociaal werkers een andere rol innemen dan bij individueel sociaal werk. Het onderzoek hier zou meer gericht kunnen worden op wat de rol en het handelen van de sociaal werker is als het gaat om de verbinding te maken met de sociale basis. Individueel en collectief werken raken elkaar waar sociaal werk mensen die niet zelfstandig hun weg vinden, niet meedoen, kunnen verbinden met bijvoorbeeld informele initiatieven en waar nodig informele initiatieven versterken of toerusten om mensen te kunnen en willen ontvangen.

Zoals gezegd, is in Nederland nog weinig onderzoek naar de inzet van ervaringsdeskundigheid gedaan, terwijl de waardering voor en inzet van ervaringsdeskundigen, ook in het sociaal domein toeneemt. Er blijkt nog weinig onderbouwd te zeggen over de effecten van de inzet van ervaringsdeskundigen in relatie tot verschillende vraagstukken en uitkomstmaten. Keuzenkamp en Van Hoorn (2002) constateerden dat de Nederlandstalige onderzoeken veel methodologische tekortkomingen kennen en dat over het algemeen de bestaande onderzoeken vooral een kwantitatieve focus hebben en daardoor weinig inzicht bieden in het wat werkt hoe voor wie. Vaak wordt ook niet duidelijk wat ervaringsdeskundigen precies doen, zoals ook al eerder voor het handelen van sociaal werkers is geconstateerd.

In wetenschappelijk onderzoek is ook minder oog voor 'wie werkt': wie op welke manier een rol vervult bij de aanpakken en wat het effect daarvan is. Om evidence based werken te bevorderen, is het zinvol meer te leren over de persoon die werkt.

---

¹⁷ Zoals eerder gezegd zal het promotieonderzoek van Huizenga voortbouwen op de gepresenteerde scoping review.

BRONNEN

Bjerge, B., & Eriksson, M. (2019). Everyday life and the boundaries of social work. *Nordic Social Work Research, 9*(2), 101-103. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2019.1604683>

Blanke, M. (2013). *Meebewegen, tegen bewegen en verbinden. Over de wijze waarop professionals omgaan met strijdige logica's ten dienste van publieke waarde creatie*. Universiteit Utrecht/ Zorg- en Veiligheidshuis Midden-Brabant.

Boumans, J. (2012). *Naar het hart van empowerment. Deel 1. Een onderzoek naar de grondslagen van empowerment van kwetsbare groepen*. Trimbos-instituut / Movisie.

Boumans, J. (2015). *Naar het hart van empowerment. Deel 2. Over de vraag wat werkt*. Trimbos-instituut / Movisie.

Boxstaens, J. (2019). *The working alliance in community supervision practice: A mixed-methods approach*. Universiteit Antwerpen.

Brandt, S., Roose, R., & Verschelden, G. (2021). A multi-layered repertoire: Professional perspectives in times of workfare. *European Journal of Social Work, 24*(1), 71-83.

Bredewold, F., Duyvendak, J. W., Kampen, T., Tonkens, E., & Verplanke, L. (2018). *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Van Gennep.

Brummel, A. (2017). *Sociale verbinding in de wijk. Mogelijkheden voor sociale inclusie van wijkbewoners met een lichte verstandelijke beperking of psychische aandoening*. Radboud Universiteit/ Academische Uitgeverij Eburon.

De Greef, M. (2019). *Addressing the alliance. The Parent-Professional Alliance in Home-Based Parenting Support: Importance and Associated Factors*. Radboud Universiteit.

Driessens, K. (2006). *Bind-Kracht in armoede* (Vol. 1). Lannoo Uitgeverij.

Duyvendak, J. W., & Tonkens, E. (2018). De belofte van nabijheid. In *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Uitgeverij van Gennep.

Gebhardt, W., & Feijten, P. (2022). *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Grunwald, K., & Thiersch, H. (2009). The concept of the 'lifeworld orientation' for social work and social care. *Journal of Social Work Practice, 23*(2), 131-146.

Hendriksen-Favier, A., Nijnens, K., & Van Rooijen, S. (2012). *Handreiking voor de implementatie van herstelondersteunende zorg in de ggz*. Trimbos-instituut.

Hermesen, M., Heessels, M., & Zimmerman, A. (2022). Verbeelden van het goede leven. Een arts based study door jongvolwassenen met een verstandelijk beperking, naasten, begeleiders en onderzoekers. *VVO tijdschrift*.

Huizenga, J., Scheffelaar, A., Fruijtier, A., Wilken, J. P., Bleijenberg, N., & Regenmortel, T. van (2022). Everyday Experiences of People Living with Mild Cognitive Impairment or Dementia: A Scoping Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17), 10828.
<https://doi.org/10.3390/ijerph191710828>

Kalshoven, F., & van Driesten, G. (2018). *Paradigma's in het sociaal domein. Helder denken over wetgevingsparadigma's in de Participatiewet, Jeugdwet en Wmo*. De ArgumentenFabriek.

Kampen, T. (Red.). (2019). *De mens centraal, geen probleem? Dilemma's voor professionals in zorg en welzijn*. Uitgeverij van Genneep.

Keinemans, S. (2020). *Sociale integratie als wijkend perspectief. Pleidooi voor een atonale benadering van de sociale professie. Lecorale rede*. Zuyd Hogeschool.

Keuzenkamp, S., & Van Hoorn, E. (2022). Wat doen ervaringsdeskundigen er eigenlijk toe? Literatuurreview over de impact van ervaringsdeskundigen in één-op-één contacten. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 31(2), 4-22.

Kjellberg, I., & Jansson, B. (2022). The capability approach in social work research: A scoping review of research addressing practical social work. *International Social Work*, 65(2), 224-239.
<https://doi.org/10.1177/0020872819896849>

Liefhebber, S., Radema, D., & van Dam, C. (2018). *Beroepscompetentieprofiel voor de sociaal werker. Welzijn en Maatschappelijke Dienstverlening*. BPSW, BVjong, CNV Zorg & Welzijn, FNV Zorg & Welzijn, Sociaal Werk Nederland.

Menger, A. (2018). *De werkalliantie in het gedwongen kader. Onderzocht bij het reclasseringstoezicht*. Vrije Universiteit.

Phinney, A., Kelson, E., Baumbusch, J., O'Connor, D., & Purves, B. (2016). Walking in the neighbourhood: Performing social citizenship in dementia. *Dementia*, 15(3), 381-394.
<https://doi.org/10.1177/1471301216638180>

Razenberg, I. (2021). *Stappen op weg naar werk. Lessen uit acht studies naar arbeidstoeleiding van statushouders*. Kennissynthese. Regioplan.

Reerink, A., The, A.-M., & Roelofsen, E. (2017). Van burger-cliënt naar perspectief van waardigheid. *NTZ*, 1, 53-63.

- Roets, G., Cardoen, D., Bouverne-De Bie, M., & Roose, R. (2015). We Make the Road by Walking: Challenging Conceptualisations of Leisure Time for Children in Poverty. *Children & Society*, 29(4), 277-287. <https://doi.org/10.1111/chso.12056>
- Sandywell, B. (2004). The myth of everyday life: Toward a heterology of the ordinary. *Cultural Studies*, 18(2-3), 160-180. <https://doi.org/10.1080/0950238042000201464>
- Schiettecat, T., Roets, G., & Vandenbroeck, M. (2016). What families in poverty consider supportive. Welfare strategies of parents with young children in relation to (child and family) social work. *Child & Family Social Work*, 22, 689-699.
- Scott, S. (2009). *Making sense of everyday life*. Polity Press.
- Thiersch, H. (2002). *Positionsbestimmungen der Sozialen Arbeit, Gesellschaftspolitik, Theorie und Ausbildung*. Juventa.
- Tintengroep. (2021). *Het geheim van sociaal werk*. Tinten.
- Van Arum, S., Verweij, S., & Van der Veer, K. (2018). *Wat werkt bij integraal werken in de wijk. Cliënt en professional. In vertrouwen samenwerken aan een oplossing*. Integraal Werken in de Wijk (IWW).
- Van der Zwaard, W. (2021). *Omwillen van fatsoen. De staat van menswaardige zorg*. Tilburg University.
- Van Hattum, M. (2018). *Samenwerken als uitdaging voor effectieve jeugd- en opvoedhulp. Intreerede lector Werkzame Factoren in de Jeugd- en Opvoedhulp*. Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.
- Van Mourik, K., Brummel, A., Kemper, A., Menheere, I., Wesselink, M., & van Hattum, M. (2018). Kijk naar jezelf! Reflectie op beeldmateriaal in onderzoek en praktijk. *KWALON*, 23(2), 16-25. <https://doi.org/10.5117/2018.023.002.003>
- Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. Oratie*. Fontys Hogeschool Sociale Studies.
- Van Regenmortel, T. (2011). *Lexicon van empowerment*. Marie Kamphuis Stichting.
- Vansevenant, K., Driessens, K., & Van Regenmortel, T. (2008). *Bind-Kracht in armoede-Boek 2. Krachtgerichte hulpverlening in dialoog*. LannooCampus.
- Veldboer, L., Engbersen, R., Hooghiemstra, E., Jansen, J., Koeter, L., Sprinkhuizen, A., & Repetur, L. (2022). *Lexicon Nabijheid en Sociaal Werk Een verhelderende mini encyclopedie over veelgebruikte 'nabije' begrippen in het lokale sociaal domein*. Movisie/Werkplaatsen Sociaal Domein.
- Webber, M., & Joubert, L. (2015). Social work and recovery. An introduction. *The British Journal of Social Work*, 45(suppl 1), i1-i8.

Wesseling, T. (2021). *Normaliseren. Een nadere verkenning*. Werkplaats Samen.
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2017). *Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op redzaamheid*. <http://edepot.wur.nl/463255>

BIJLAGE 1 DEELNEMERS EXPERTBIJEENKOMST VERSTERKEN VAN HET ALLEDAAGSE LEVEN

Naam	Functie	Expertise
Jolanda Tuinstra	Lector NHL Stenden Hogeschool	Sociale kwaliteit en gezondheid
Wim Dekker	Lector Christelijke Hogeschool Ede	Informele netwerken en laatmoderniteit, kwaliteit samenwerking hulpvrager, informeel netwerk en professional.
Jacoba Huizenga	Onderzoekster en Promovenda Hogeschool Utrecht	Participatie, Zorg en Ondersteuning en Proactieve zorg voor thuiswonende ouderen
Mariët Brandts	Onderzoekster Hogeschool Utrecht	Participatie, Zorg en Ondersteuning
Annica Brummel	Senior onderzoekster HAN	Disability studies
Ard Sprinkhuizen	Senior onderzoeker Hogeschool Utrecht	Participatie, zorg en ondersteuning
Jeroen de Haan-Rißmann	Ervaringsdeskundige Movisie	Aansluiten bij het gewone leven, cliëntperspectief